

**НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ І
ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ**

Гуманітарно-педагогічний факультет

Кафедра міжнародних відносин і суспільних наук

УСНА ІСТОРІЯ В ДОСЛІДНИЦЬКІЙ РОБОТІ

**Навчально-методичний
посібник**

Київ – 2023

УДК 001.814(075.8)

У навчально-методичному виданні, підготовленому відповідно до навчальної програми «Усна історія в дослідницькій роботі», викладено загальні методичні принципи та теоретичні засади вивчення дисципліни для аспірантів спеціальності «Історія та археологія». Навчально-методичний посібник містить орієнтовний навчально-методичний план та програмний матеріал до вивчення дисципліни, завдання для контролю знань та самостійної роботи, а також довідкові матеріали з курсу.

Рекомендовано вченою радою гуманітарно-педагогічного факультету Національного університету біоресурсів і природокористування України (протокол № 6 від 17.11.2023 р.).

Укладач: кандидат історичних наук, доцент Лановюк Л.П.

Рецензенти: кандидат історичних наук, доцент Махінько А.І.
доктор історичних наук, професор Білан С.О.

**Навчально-методичне видання
Усна історія в дослідницькій роботі**

**для аспірантів
галузі знань 03 – Гуманітарні науки
спеціальності 032 – «Історія та археологія»
в аграрних закладах вищої освіти
III-IV рівнів акредитації**

Укладач: ЛАНОВЮК Людмила Петрівна

Видання друкується в авторській редакції

Підписано до друку ..2023 р. Формат 60х84 1/16
Ум. друк. арк. 6 Обл.-вид. арк. 14,2
Наклад 50 пр. Зам. № 616

Надруковано в типографії ПП «ДІРЕКТ ЛАЙН»
м. Київ, вул. Васильківська 28

ЗМІСТ

Вступ	
Організація навчального процесу	
Тематичний лекційний план з дисципліни «Усна історія в дослідницькій роботі»	
Змістовий модуль 1. Усна історія: теорія і практика	
Змістовий модуль 2. Усна історія в Україні: сучасність та перспективи	
Організація та методика підготовки до семінарських занять	
Методичні рекомендації	
Теми та плани семінарських занять	
Змістовий модуль 1. Усна історія: теорія і практика.....	
Змістовий модуль 2. Усна історія в Україні: сучасність та перспективи	
Теми для самостійної роботи	
Завдання для самостійної роботи	
Критерії оцінювання знань	
Приклади розгорнутих контрольних запитань	
Змістовий модуль 1. Усна історія: теорія і практика	
Лекційне заняття 1. Усна історія як метод історичних досліджень	
Лекційне заняття 2. Формування методологічної бази усної історії	
Лекційне заняття 3. Використання усноісторичних джерел в сучасній українській історичній науці	
Лекційне заняття 4. Сучасна практика та методологія дослідження усної історії	
Лекційне заняття 5. Правові аспекти використання усноісторичних джерел	
Змістовий модуль 2. Усна історія в Україні: сучасність та перспективи	
Лекційне заняття 6. Інтерв'ю, як основний метод збору інформації	
Лекційне заняття 7. Формування методологічної бази усної історії	
Лекційне заняття 8. Особливості формування анкети для опитування учасників чи очевидців історичних подій	
Лекційне заняття 9. Методика проведення інтерв'ю	
Лекційне заняття 10. Основні методи аналізу усноісторичних джерел	
Загальний список рекомендованих джерел і літератури	

ВСТУП

Нова освітня парадигма потребує переходу від фронтальної організації навчання до індивідуальної, від накопичення знань як самодостатнього процесу до виховання вміння оперувати здобутими знаннями. Отже, актуальним є методичне забезпечення процесу оволодіння аспірантами практичними навичками науково-дослідної діяльності, яка формує системність та логічність професійного мислення, творчість і цілеспрямованість майбутньої діяльності. Наукова діяльність у вищих навчальних закладах є невід'ємною складовою освітнього процесу й здійснюється з метою інтеграції наукової, навчальної та виробничої діяльності в системі вищої освіти.

Закон України «Про вищу освіту» визначає основні завдання наукової діяльності у закладах вищої освіти, до яких належать:

- органічна єдність змісту освіти й програм наукової діяльності;
- створення стандартів вищої освіти, підручників і навчальних посібників з урахуванням досягнень науки й техніки;
- упровадження результатів наукових досліджень у практику;
- безпосередня участь суб'єктів навчально-виховного процесу в науково-дослідних роботах, що проводяться у вищому навчальному закладі;
- організація наукових, науково-практичних, науково-методичних семінарів, конференцій, олімпіад, конкурсів науково-дослідних, курсових, дипломних та інших робіт учасників навчально-виховного процесу.

Успішність наукової діяльності неможлива без знання її методології, теорії, технології, методів та організації. Ці знання потрібні студентам, аспірантам, докторантам, співробітникам наукових підрозділів факультетів – усім тим, хто бере участь у навчальному й науковому процесі. Зокрема, хто у своїй практиці застосовують метод усної історії або так чи інакше працюють з отриманими методом інтерв'ювання джерелами, та включають такі позиції: рекомендації з розробки концепції дослідження й обґрунтування необхідності залучення до нього інтерв'ю-спогадів; пропозиції щодо вибору респондентів з урахуванням шляхів їх пошуку, а також вирішення проблеми репрезентативності їх вибірки; варіанти можливих інтерв'ю та пропозиції щодо їхньої схеми, співпраці інтерв'юера й респондента в безпосередній «ситуації інтерв'ю», а також упорядкування матеріалів дослідження (складання супровідної документації, транскрипції й атрибуції усно-історичних джерел). З огляду на це дисципліна «Усна історія в дослідницькій роботі» є однією із важливих у підготовці наукових кадрів

гуманітарного профілю.

Метою навчального курсу, на основі якого розроблено посібник, є здобуття аспірантами теоретичних і практичних знань та навичок з проблематики наукового дослідження з використанням методології та методів усної історії.

У результаті вивчення навчальної дисципліни аспірант має *знати*:

- сутність, завдання й особливості навчальної дисципліни, її категоріальний апарат, історіографічні етапи дослідження. Характеризувати основні функції, завдання, структуру і методи усноісторичної науки;
- історію становлення усної історії, як методу наукових досліджень у сучасній українській історичній науці;
- основні підходи до збору усно історичної інформації;
- основні методи проведення інтерв'ю;

вміти:

- аналізувати історію становлення усної історії, як окремого напрямку історико-гуманітарних досліджень;
- аналізувати особливості формування усноісторичних джерел;
- формувати анкету інтерв'ю, залежно від мети і завдання наукового дослідження. Вміти виокремлювати основні а факультативні дані;
- розшифровувати різноманітні способи фіксації усно історичної інформації;
- зіставляти відомості отримані у результаті роботи з інтерв'юерами, з метою виокремлення необхідної дослідникові інформації;
- виробити вміння толерантно та без емоційно працювати з інтерв'юерами;
- володіти навиками спілкування з представниками різних соціальних груп;
- володіти відомостями стосовно законодавчого регулювання використання усноісторичних джерел.

Навчально-методичний посібник з дисципліни «Усна історія в дослідницькій роботі» розроблений для фахової підготовки фахівців третього (освітньо-наукового) рівня галузі знань «Гуманітарні науки» спеціальності «Історія та археологія», підготовка яких здійснюється в НУБіП України.

На основі досвіду роботи із здобувачами наукового ступеня було зроблено висновок про доцільність залучання якомога ширшого кола джерел в сучасних історичних дослідженнях.

Програма навчальної дисципліни «Усна історія в дослідницькій роботі», на основі якої підготовлений навчально-методичний посібник складається із двох навчальних модулів: Усна історія: теорія і практика і Усна історія в Україні: сучасність та перспективи. Загальна кількість годин становить – 150, з яких 40 годин – це аудиторні заняття, а 110 годин – самостійна робота. Кожний модуль включає в себе лекції, семінарські заняття, самостійну роботу аспірантів, які завершуються рейтинговим контролем рівня засвоєння знань програмного матеріалу даної частини курсу. Контроль здійснюється за рейтинговою системою. Оцінка успішності знань студентів здійснюється у таких формах: поточний, проміжний і підсумковий контроль. Формою підсумкового контролю з дисципліни є залік.

ОРГАНІЗАЦІЯ НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

ТЕМАТИЧНИЙ ЛЕКЦІЙНИЙ ПЛАН З ДИСЦИПЛІНИ «УСНА ІСТОРІЯ В ДОСЛІДНИЦЬКІЙ РОБОТІ» (орієнтовний розподіл навчального часу)

Змістовий модуль I

Усна історія: теорія і практика

Лекційне заняття 1. Усна історія як метод історичних досліджень. (2 год)

Усна історія як наукова дисципліна, що володіє власним методом дослідження - інтерв'ю, за допомогою якого здійснюється фіксування суб'єктивного знання окремої людської особистості про епоху, в якій жив чоловік. Як метод історичної науки усна історія дозволяє зберегти свідчення безпосередніх учасників історичних подій, "маленьких людей", які в офіційних джерелах фігурують тільки в якості статистичних одиниць, а часто і взагалі забуті. Завдяки усній історії минуле постає через світогляд рядових учасників історичного процесу. За допомогою методів усної історії ми маємо можливість зібрати думки рядових "творців історії", і тим самим зробити нехай маленький, але все ж реальний крок до досягнення більш повного, адекватного знання про минуле.

Лекційне заняття 2. Формування методологічної бази усної історії. (2 год)

Історична свідомість та історична пам'ять. Історична пам'ять і забуття. Історична пам'ять та історичний факт. Історія як наука про унікальні і одиничні явища. Відносність історичного знання Цивілізаційний і культурно-історичний підходи до вивчення минулого Соціальна історія та історична антропологія «Нова локальна історія» і мікроісторія. Інтелектуальна історія сьогодні: проблеми та перспективи. На межі тисчоліть: нові проблеми і нові підходи.

Лекційне заняття 3. Використання усноісторичних джерел в сучасній українській історичній науці. (2 год)

Організація наукової діяльності в Україні. Система управління науково-дослідною роботою. Суб'єкти наукової діяльності, вчені, наукові працівники, науково-педагогічні працівники. Наукові установи, громадські наукові установи. Усна історія як дослідницька ділянка. Етапи та характерні особливості науки. Міжнародні

усноісторичні проекти про періоди української історії. Особистий і науковий інтерес до української тематики. Теоретичні та методологічні засади усноісторичних студій і набуті навички їх застосування на практиці.

Лекційне заняття 4. Сучасна практика та методологія дослідження усної історії. (2 год)

Етапи, зміст та складові розвитку усної історії в Україні та світі. Особливості проведення уснонаукового дослідження. Основні вимоги до нього. Форми відображення результатів уснонаукових досліджень. Усноісторичне дослідження: науково-методичні підходи. Практика методів та прийомів, властивих цьому напрямку, у різних ділянках вивчення. Розуміння специфіки застосування методу у посттоталітарному суспільстві і необхідність системного вивчення методології усноісторичних студій, потреба викладання такої дисципліни у ЗВО, а також створення архівів для належного упорядкування, зберігання та удоступнення нагромаджених усноісторичних джерел. Інституціоналізація усної історії.

Лекційне заняття 5. Правові аспекти використання усноісторичних джерел. (2 год)

Сучасний огляд радикального потенціалу усної історії. Усна історія: становлення, проблематика. Усна історія: Правові рекомендації з організації дослідження. Правові проблеми створення та інтерпретації усноісторичних джерел. Проблеми архівування, збереження та презентації джерел усної історії. Усна історія в електронних медіа. Усна історія і дослідження історичної пам'яті. Суспільство, спільнота, індивід у фокусі усноісторичних досліджень. Усноісторичні методики в царині публічної історії.

Змістовий модуль II

Усна історія в Україні: сучасність та перспективи

Лекційне заняття 6. Інтерв'ю, як основний метод збору інформації. (2 год)

Якими є особливості інтерв'ю як методу усної історії і де шукати цікаві архіви зі спогадами очевидців. Правила інтерв'ю: як готуватися. Біографічне інтерв'ю, проблемне (тематичне, сфокусоване). Правила проведення інтерв'ю. Які питання ставити. Проекти усної історії. 7 етапів проведення глибинного інтерв'ю. Виробляємо концепцію – для чого нам потрібне інтерв'ю. Розробляємо структуру інтерв'ю, конкретні запитання й опорні слова-

теми. Проведимо інтерв'ю. Транскрибуємо інтерв'ю. Аналізуємо отриманий текст. Верифікуємо отримані результати – співставляємо їх з іншими інтерв'ю, а також відомими публікаціями на цю тему. Звітуємо про отримані результати – про форму звіту треба домовитися заздалегідь (стиль й обсяг тексту, що повідомляє про здобуту інформацію.).

Лекційне заняття 7. Формування методологічної бази усної історії. (2 год)

Історична свідомість та історична пам'ять. Історична пам'ять і забуття. Історична пам'ять та історичний факт. Історія як наука про унікальні і одиничні явища. Відносність історичного знання Цивілізаційний і культурно-історичний підходи до вивчення минулого Соціальна історія та історична антропологія «Нова локальна історія» і мікроісторія. Інтелектуальна історія сьогодні: проблеми та перспективи. На межі тисячоліть: нові проблеми і нові підходи.

Лекційне заняття 8. Особливості формування анкети для опитування учасників чи очевидців історичних подій. (2 год)

В основі методів усної історії лежить «технологія опитування» або «технологія розпитування». Відмінним методом усної історії є метод інтерв'ю, сам дослідницький процес називається інтерв'юванням. Усна історія - це метод збирання та збереження історичної інформації через запис інтерв'ю з учасниками минулих подій, запис їх життєвого шляху. основним методом усної історії є дослідницьке чи історичне інтерв'ю, яке можна визначити як змодельовану дослідником цілеспрямовану бесіду про життєвий світ людини у контексті історичних подій, процесів, явищ або як цілеспрямоване опитування носія інформації про його емпіричний досвід у контексті історичного минулого з подальшою трансформацією усного оповідання у письмовому тексті для подальшої інтерпретації.

Лекційне заняття 9. Методика проведення інтерв'ю. (2 год)

7 етапів проведення глибинного інтерв'ю. Виробляємо концепцію – для чого нам потрібне інтерв'ю. Розробляємо структуру інтерв'ю, конкретні запитання й опорні слова-теми. Проведимо інтерв'ю. Транскрибуємо інтерв'ю. Аналізуємо отриманий текст. Верифікуємо отримані результати – співставляємо їх з іншими інтерв'ю, а також відомими публікаціями на цю тему. Звітуємо про

отримані результати – про форму звіту треба домовитися заздалегідь (стиль й обсяг тексту, що повідомляє про здобуту інформацію.).

Лекційне заняття 10. Основні методи аналізу усноісторичних джерел. (2 год)

Усна історія як метод і джерело. Спектр застосування методу усної історії. трактування великих історичних подій як взаємопов'язаних і аналіз їхнього впливу на життя звичайних людей. Вітчизняний і зарубіжний досвід збирання історичних спогадів. Основний об'єкт і сюжет звукозаписів. Підготовка до польової роботи. Анкетування. Програми-запитальники, методика їх підготовки. Організація інтерв'ю. Правила роботи з інформаторами. Деонтологія опитування, оформлення і зберігання польових матеріалів. Робота в архіві звукозаписів. Публікація аудіо-джерел. Систематизація, критичний аналіз та інтерпретація усних історичних джерел.

ОРГАНІЗАЦІЯ ТА МЕТОДИКА ПІДГОТОВКИ ДО СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

Протягом навчального семестру в академічній групі як обов'язкова форма навчання проводяться семінарські заняття. Семінар є ефективною формою контролю знань слухачів. Семінари проходять у формі доповіді підготовлених матеріалів з подальшим їх обговоренням за заздалегідь запропонованим планом. Семінарські заняття можуть відбуватися у вигляді розгорнутих бесід, «круглих столів», ігор, дискусій тощо. У ході підготовки до семінарського заняття слухачі зобов'язані опрацювати рекомендовані джерела та літературу до теми, скласти орієнтовний план свого виступу, продумати відповіді на кожне питання, за бажанням їх можна занотувати. Якщо осмислення основних положень планових питань семінарського заняття дається слухачу важко, йому слід звертатися до викладача за консультацією.

На семінарі слухач повинен вміти: ознайомити однокурсників зі змістом питання, всебічно і аналітично розкрити його суть, висловити власне розуміння процесів і явищ, виділити головні думки і зробити висновки та узагальнення, аналізувати виступи однокурсників, правильно тлумачити нові терміни і поняття, висловлювати думки

літературною мовою. Кожний з цих елементів має часове обмеження: доповідь – 15-20 хв., виступ – 5-7 хв., доповнення – 3 хв.

Самостійна робота з літературою та джерелами при підготовці до семінарських занять вимагає певних вмінь: складання плану, написання тез, витягів, конспектування тощо.

План – найкоротший вид записів: перераховані висвітлені в тексті питання, що передбачають виявлення логічної структури матеріалу. Він не потребує багато часу для оформлення; може складатися просто під час читання; відображає послідовність викладення матеріалу джерела, що опрацьовується; розкриває зміст матеріалу і допомагає поновити в пам'яті прочитане; допомагає організації самоконтролю та прискорює опрацювання матеріалу. Щоб скласти простий план, потрібно вдумливо прочитати текст, з'ясувати його основну думку, визначити тему і підтеми, чітко й лаконічно їх сформулювавши, записати у вигляді пунктів. Для складання плану, крім підтем, визначають мікротеми тексту, що становитимуть підпункти складного плану.

Тези – ключові положення опрацьованого тексту, стисло сформульовані самим слухачем і записані в тому порядку, в якому вони викладені в літературі (монографії, статті). Їх складання є важливим засобом розвитку логічного мислення; допомагає з'ясувати зміст прочитаного; привчає коротко формулювати власні думки, фіксувати увагу на сутності проблеми. Щоб скласти тези, слід прочитати текст, обміркувати його зміст, визначити головну думку та викласти основні положення. При цьому кожна теза записується окремо, з нового рядка та, для зручності, нумерується. Тези бувають простими, коли основні положення автора коротко формулюються «своїми словами», складними, коли наводяться не лише ключові положення, але й деякі аргументи, цитати (авторські тези) на доказ, та змішаними.

Витяг – це запис окремих, найбільш важливих місць тексту, де фіксується, як правило, фактичний, ілюстративний матеріал. Витяги необхідні для того, щоб вибрати з літературних джерел найбільш суттєве. Вони допомагають не тільки нагромадити необхідні відомості з тих чи інших питань та полегшити запам'ятовування, але й зібрати, зіставити, систематизувати матеріал із багатьох джерел. Оформляються на окремих картках (або вносяться до бази даних комп'ютера) у вигляді цитат або викладу думки автора у власному переказі. При цьому вказується прізвище та ініціали автора книги, її назва, видавництво, рік і місце видання, розділ, том, сторінка. Правильно зроблені витяги дозволяють значно полегшити самостійну

роботу студента при підготовці до семінарських занять, екзаменів, написанні рефератів, контрольних, дипломних та курсових робіт, використовуючи підібраний і систематизований матеріал без постійного звертання до літературного джерела.

Конспектування – найбільш досконала форма запису в процесі самостійної роботи, що передбачає короткий виклад змісту статті, розділу книги, брошури, лекції, відео-, аудіо джерела тощо та містить у собі і план, і тези, і витяги, і цитати, і самостійні спостереження, зауваження. Цінність конспекту полягає в тому, що він сприяє кращому запам'ятовуванню, дає можливість швидше відновити в пам'яті вивчене, систематизувати й узагальнити накопичений матеріал, розвиває критичне ставлення до інформації, допомагає виробити власний стиль викладу. Грамотно складений конспект значно полегшує виступ на семінарському занятті, робить його цікавим та змістовним.

Семінарські заняття мають сприяти розвитку творчої самостійності його учасників, формувати їхній інтерес до науки й наукових досліджень, розвивати культуру мови, вміння та навички публічного виступу, участі в дискусії. На семінарі слухач повинен бути активним упродовж усього заняття. Його активність на семінарських заняттях оцінюється згідно рейтингової системи за бальною шкалою.

ТЕМИ ТА ПЛАНИ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ (орієнтовний розподіл навчального часу)

Змістовий модуль I Усна історія: теорія і практика

Заняття 1. Усна історія як метод історичних досліджень (2 год.)

1. Поняття наукового дослідження.
2. Етапи та складові проведення історичного наукового дослідження.
3. Вимоги до усноісторичного дослідження.
4. Основні типи усноісторичних наукових досліджень.

Рекомендована література

1. Палеха Ю. Основи науково-дослідної роботи. – К., 2013. – 336с.
2. Пілюшенко В., Шкрабак І. Славенко Е. Наукове дослідження: організація, методологія, інформаційне забезпечення. – Київ, 2009. – 344 с.
3. Свердан М. Основи наукових досліджень. – Чернівці, 2006. – 352 с.
4. Сидоренко В., Дмитренко П. Основи наукових досліджень. – К., 2000. – 259 с.
5. Шишка Р. Організація наукових досліджень та підготовки магістерських і дисертаційних робіт. – Х., 2007. – 368 с.
6. Юринець В. Методологія наукових досліджень. – Львів:, 2011. – 178 с

Заняття 2. Формування методологічної бази усної історії (2 год.)

1. Поняття про методологію усноісторичних досліджень
2. Види та функції усноісторичних досліджень
3. Методи та принципи усноісторичних досліджень
4. Усноісторичні методики в контексті публічної історії

Рекомендована література

1. Основи методології та організації наукових досліджень / за ред. А. Є. Конверського. – К., 2010. – 352 с.

2. Усна історія: люди та долі / [уклад. Т. В. Кузнець та ін.]. — Умань: Вид. Сочінський М. М., 2018. — 132 с.
3. Усна історія: теорія та практика. — Запоріжжя, 2008.
4. Усна історія України: навч. посіб. / Б. Чорномаз. — Київ: Талком, 2019. — 160 с.
5. У пошуках власного голосу: Усна історія як теорія, метод та джерело. Зб. наук. ст. — Харків, 2010.

Заняття 3. Використання усноісторичних джерел в сучасній українській історичній науці. (2 год.)

1. Поняття про наукову інформацію та її роль у проведенні наукових досліджень
2. Джерела інформації та їх використання в науково-дослідній роботі
3. Усна історія в Україні в дослідницьких проектах
4. Усна історія в освітньому процесі
5. Усна історія і дослідження історичної пам'яті
6. Прийоми усної історії.

Рекомендована література

1. Краус Н. Методологія та організація наукових досліджень. — Полтава, 2012. — 180 с.
2. Демківський А. Основи методології наукових досліджень. — К., 2012. — 276 с.
3. Усна історія України: навч. посіб. / Б. Чорномаз. — Київ: Талком, 2019. — 160 с.
4. Усна історія: люди та долі / [уклад. Т. В. Кузнець та ін.]. — Умань: Вид. Сочінський М. М., 2018. — 132 с.

Заняття 4. Сучасна практика та методологія дослідження усної історії. (2 год.)

1. Проблеми архівування, збереження та презентації джерел усної історії.
2. Усна історія в електронних медіа.
3. Суспільство, спільнота, індивід у фокусі усноісторичних досліджень.
4. Вимоги відповідно до рівня уснонаукового дослідження.

Рекомендована література

1. Усна історія України: навч. посіб. / Б. Чорномаз. — Київ: Талком, 2019. — 160 с.
2. Усна історія: люди та долі / [уклад. Т. В. Кузнець та ін.]. — Умань: Вид. Сочінський М. М., 2018. — 132 с.
3. Клименюк О. Методологія та методи наукового дослідження. — К., 2005. — 186 с.
4. Усна історія в сучасних соціально-гуманітарних студіях: теорія і практика досліджень / За ред. В. Кравченка, Г. Грінченко. — Харків, 2008
5. Томсон Алістер Чотири зміни парадигм в усній історії. Електронний ресурс. Режим доступу: https://keui.files.wordpress.com/2010/12/02_thomson.pdf

Заняття 5. Правові аспекти використання усноісторичних джерел
(2 год.)

1. Правові рекомендації з організації уснонаукового історичного дослідження.
2. Усна історія: правова проблематика
3. Усна історія у засобах масової інформації.
4. Усна історія: концептуальні засади

Рекомендована література

1. Методологія та організація наукових досліджень / В. Михайлов [та ін.]. — Х., 2014. — 220 с.
2. Усна історія України: навч. посіб. / Б. Чорномаз. — Київ: Талком, 2019. — 160 с.
3. Усна історія: люди та долі / [уклад. Т. В. Кузнець та ін.]. — Умань: Вид. Сочінський М. М., 2018. — 132 с.
4. Вилегала А. Усна історія «закордоном»: про методологічні проблеми, що виникають у процесі досліджень в іншій країні// «Суспільні злами і поворотні моменти: макроподії крізь призму автобіографічної розповіді»: Матеріали Міжнар. наук. конф., [м.Львів] 25-26 вересня 2014 р. / [Упорядники: О.Р.Кісь, Г.Г.Грінченко, Т.Пастушенко]. — Львів, 2014. — С. 42–59.
5. Усна історія в сучасних соціально-гуманітарних студіях: теорія і практика досліджень / За ред. В. Кравченка, Г. Грінченко. — Харків, 2008

Змістовий модуль II

Усна історія в Україні: сучасність та перспективи

Заняття 6. Інтерв'ю, як основний метод збору інформації. (2 год.)

1. Дослідницькі основи усної історії як різновиду конкретних історико-соціологічних студій
2. Різновиди інтерв'ю
3. Послідовність етапів проведення поглибленого інтерв'ю
4. Процедури первинного опрацювання та зберігання інтерв'ю

Рекомендована література

1. Краус Н. Методологія та організація наукових досліджень. — Полтава, 2012. — 180 с.
2. Демківський А. Основи методології наукових досліджень. — К., 2012. — 276 с.
3. Усна історія України: навч. посіб. / Б. Чорномаз. — Київ: Талком, 2019. — 160 с.
4. Усна історія: люди та долі / [уклад. Т. В. Кузнець та ін.]. — Умань: Вид. Сочінський М. М., 2018. — 132 с.

Заняття 7. Формування методологічної бази усної історії (2 год.)

1. Становлення та еволюція усної історії як напряму досліджень.
2. Чотири парадигми розвитку усної історії (Алістер Томпсон).
3. Усна історія та міждисциплінарні студії.
4. Інституалізація усної історії: США, Європа, Польща, Україна.

Рекомендована література

1. Методологія та організація наукових досліджень / В. Михайлов [та ін.]. — Х., 2014. — 220 с.
2. Усна історія України: навч. посіб. / Б. Чорномаз. — Київ: Талком, 2019. — 160 с.
3. Усна історія: люди та долі / [уклад. Т. В. Кузнець та ін.]. — Умань: Вид. Сочінський М. М., 2018. — 132 с.
4. Вилегала А. Усна історія «закордоном»: про методологічні проблеми, що виникають у процесі досліджень в іншій країні// «Суспільні злами і поворотні моменти: макроподії крізь призму автобіографічної розповіді»: Матеріали Міжнар. наук. конф., [м.Львів] 25-26 вересня 2014 р. / [Упорядники: О.Р.Кісь, Г.Г.Грінченко, Т.Пастушенко]. — Львів, 2014. — С. 42–59.

5. Усна історія в сучасних соціально-гуманітарних студіях: теорія і практика досліджень / За ред. В. Кравченка, Г. Грінченко. – Харків, 2008

Заняття 8. Особливості формавання анкети для опитування учасників чи очевидців історичних подій. (2 год.)

1. Дослідження за методом усної історії в Україні.
2. Створення і діяльність Української асоціації усної історії.
3. Проекти з усної історії: міжнародний та український досвід.
4. Запитальник: структурні компоненти та особливості його реалізації під час інтерв'ю.

Рекомендована література

1. Методологія та організація наукових досліджень / В. Михайлов [та ін.]. – Х., 2014. – 220 с.
2. Усна історія України: навч. посіб. / Б. Чорномаз. — Київ: Талком, 2019. — 160 с.
3. Усна історія: люди та долі / [уклад. Т. В. Кузнець та ін.]. — Умань: Вид. Сочінський М. М., 2018. — 132 с.
4. Вилегала А. Усна історія «закордоном»: про методологічні проблеми, що виникають у процесі досліджень в іншій країні// «Суспільні злами і поворотні моменти: макроподії крізь призму автобіографічної розповіді»: Матеріали Міжнар. наук. конф., [м.Львів] 25-26 вересня 2014 р. / [Упорядники: О.Р.Кісь, Г.Г.Грінченко, Т.Пастушенко]. – Львів, 2014. – С. 42–59.
5. Усна історія в сучасних соціально-гуманітарних студіях: теорія і практика досліджень / За ред. В. Кравченка, Г. Грінченко. – Харків, 2008

Заняття 9. Методика профедення інтерв'ю (2 год.)

1. Різновиди інтерв'ю: наративне, напівструктуроване, діалогове.
2. Послідовність етапів процесу інтерв'ювання.
3. Інтерв'юер-респондент: вплив інтерв'ю на його учасників та його учасників на інтерв'ю.
4. Труднощі у процесі інтерв'ювання, шляхи їхнього подолання.
5. Інтерв'ю в усній історії: інтерв'ю як процес.

Рекомендована література

1. Краус Н. Методологія та організація наукових досліджень. – Полтава, 2012. – 180 с.
2. Демківський А. Основи методології наукових досліджень. – К., 2012. – 276 с.
3. Усна історія України: навч. посіб. / Б. Чорномаз. — Київ: Талком, 2019. — 160 с.
4. Усна історія: люди та долі / [уклад. Т. В. Кузнець та ін.]. — Умань: Вид. Сочінський М. М., 2018. — 132 с.

Заняття 10. Основні методи аналізу усноісторичних джерел (2 год.)

1. Контентний аналіз: об'єктивний кількісний аналіз змісту інтерв'ю, виділення основних тенденцій та порівняння контекстів.
2. Наративний аналіз: аналіз „оповідань”, наявних у соціальних „текстах” та їхніх структурних компонентів.
3. Аналіз дискурсу: сприйняття тексту як соціальної практики, вивчення акцій та змінностей.

Рекомендована література

1. Методологія та організація наукових досліджень / В. Михайлов [та ін.]. – Х., 2014. – 220 с.
2. Усна історія України: навч. посіб. / Б. Чорномаз. — Київ: Талком, 2019. — 160 с.
3. Усна історія: люди та долі / [уклад. Т. В. Кузнець та ін.]. — Умань: Вид. Сочінський М. М., 2018. — 132 с.
4. Вилегала А. Усна історія «закордоном»: про методологічні проблеми, що виникають у процесі досліджень в іншій країні// «Суспільні злами і поворотні моменти: макроподії крізь призму автобіографічної розповіді»: Матеріали Міжнар. наук. конф., [м.Львів] 25-26 вересня 2014 р. / [Упорядники: О.Р.Кісь, Г.Г.Грінченко, Т.Пастушенко]. – Львів, 2014. – С. 42–59.
5. Усна історія в сучасних соціально-гуманітарних студіях: теорія і практика досліджень / За ред. В. Кравченка, Г. Грінченко. – Харків, 2008

ТЕМИ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

<i>№ з/п</i>	<i>Назва теми</i>	<i>Кількість годин</i>
1.	Особливості становлення усної історії як окремого напрямку історичних досліджень	10
2.	Усна історія: проблематика, методологічні засади	10
3.	Усна історія, як засіб формування історичної пам'яті	10
4.	Усна історія як сфера духовної спадщини народу	10
5.	Усна історія в системі соціогуманітарних наук	10
6.	Усна історія в пострадянських дослідницьких практиках	10
7.	Міждисциплінарність і прикладне значення усної історії	10
8.	Роль і досвід громадських організацій у реалізації проектів з усної історії	10
9.	Усноісторичні джерела при викладанні історії у закладах освіти	15
10.	Застосування методів усної історії (на прикладі власного наукового дослідження)	15
	Разом	110

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Проаналізуйте проекти з усної історії

- Український громадський архів усних історій. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://oralhistory.com.ua/au.html>
- ✓ Красне – вузлова станція переселення (Буськ-Красне) (<http://oralhistory.com.ua/au/bu-k.html>)
- ✓ Волонтери АТО (Бердичів) (<http://oralhistory.com.ua/au/bd.html>)
- ✓ Жіноче обличчя Тернополя (Тернопіль) (<http://oralhistory.com.ua/au/tpl.html>)
- Архів усної історії. Проекти Центру усної історії та біографістики при кафедрі новітньої історії України імені Михайла Грушевського Львівського національного університету ім. І. Франка. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://archive.lnu.edu.ua/proekty/arhiv-usnoji-istoriji/>
- ✓ Університетські досвіди та пам'ять: спогади про навчання і працю в Львівському університеті

- ✓ Волонтерський рух в Україні як засіб суспільної мобілізації в умовах війни
- ✓ Конструювання образу «іншого», «свого», «чужого» в пам'яті населення України
 - Майдан: усна історія. детальніше: – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.memory.gov.ua/page/maidan-usna-istoriya>:
 - ✓ Майдан від першої особи. 45 історій Революції гідності (<http://memory.gov.ua/sites/default/files/spogady-maidan-rozvorot.pdf>)
 - ✓ Майдан від першої особи. Мистецтво на барикадах (http://www.memory.gov.ua/sites/default/files/maydan_vid_pershoyi_osobi._mistectvo_na_barikadah.pdf)
 - ✓ Майдан від першої особи. Регіональний вимір (<http://www.memory.gov.ua/sites/default/files/maidan-3-color-low.pdf>)
 - Трансформація громадянського суспільства: Усна історія української селянської культури 1920–30-х років. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://drc.usask.ca/projects/pcuh/transformation/ukr/index.php>
 - Розпад Радянського Союзу. Усна історія незалежної України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://oralhistory.org.ua/>
 - Усна історія. Український освітній проект. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ustnayaistoriya.info/>:
 - ✓ Шкільні проекти 2015 р. (<http://www.ustnayaistoriya.info/wp-content/uploads/2016/03/1hockalo.pdf>)
 - ✓ Переможці конкурсу шкільних проектів з усної історії 2016 (<http://www.ustnayaistoriya.info/?p=2349>)
 - ✓ Переможці конкурсу шкільних проектів з усної історії 2018 (<http://www.ustnayaistoriya.info/peremozhci-konkursu-shkilnih-proektiv-usnoi-istorii-2018/>)
 - Усна історія Львова. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.lvivcenter.org/uk/lia/researches/oral-history/>
 - Десятиліття екстримів в центральноевропейському прикордонні: етнічні чистки, примусові міграції і вигнання в локальних спільнотах Галичини, Волині та Буковини (1939-1949). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kordonnij-prostir.martin-opitz-bibliothek.de>.

Усна історія – це систематичний збір свідчень живих людей про їхній досвід. Це не плітки і не фольклор, а запис на аудіо- чи відеоплівку людських спогадів, унікального досвіду конкретної людини. Таким чином, ми даємо слово тим, кого не слухали (не хотіли почути) раніше – допомагаємо повніше зрозуміти розмаїття людського досвіду у різні історичні епохи. Це той рідкісний випадок, коли молодь може зазирнути в очі минулому. І що дуже важливо, усна історія – інтерактивна.

Чому усна історія корисна?

- може показати нові аспекти місцевої та родинної історії;
- є інструментом для вивчення громади;
- сприяє подоланню міжпоколіннєвої дистанції;
- дозволяє старшим людям відчувати себе повноцінними й потрібними членами місцевої громади;
- зібрані й опрацьовані матеріали можна використати для оновлення, поживавлення експозицій місцевих музеїв, виставок;
- приносить нові джерела для тих, хто цікавиться історією;
- можна натрапити на цікавинки, що стануть основою для матеріалів на радіо чи телебаченні.

Отож, в чому полягає **проект з усної історії**? Ми обираємо (важливо, щоб у процесі вибору брали участь майбутні юні учасники проекту, тема має бути цікавою для них) конкретну історичну подію чи процес, важливі чи характерні для нашої громади / місцевості. Завдання інтерв'юєрів – довідатися якомога більше про це від очевидців і записати розмову, яка стає історичним джерелом.

подія → очевидець → інтерв'юєр → історичне джерело

Проект з усної історії: що необхідно пам'ятати

- Визначте мету дослідження й подумайте, чи інтерв'ю допоможе її досягти. Цей підхід дає відповідь про людський вимір процесів, суб'єктивне сприйняття. Тому якщо ми хочемо знати, скільки у нашому місті виробляли машин, то для такого проекту метод усної історії нам не потрібен.

- Проведіть попереднє дослідження обраної теми, використовуючи публікації – наукові, публіцистичні тощо.
- Визначте, яку саме категорію людей ви опитуватимете (вік, фах, національність – все це може мати значення, а може й не мати – залежно від обраної вами теми). Спробуйте встановити попередній контакт із потенційними співрозмовниками.
- Знайдіть обладнання (диктофони чи сучасні моделі телефонів, що мають вбудовані диктофони), навчіться ним користуватися і перевірте його.
- На попередньому спільному занятті укладіть перелік тем / блоків / запитань для інтерв'ю, а також повправляйтеся в інтерв'юванні – проведіть пілотні інтерв'ю. Це допоможе вам конкретизувати запитання.
- Пам'ятайте, що учасники вашого проекту – не журналісти. Інтерв'ю, яке вони мають провести, відрізняється від інтерв'ю для часопису чи телебачення. Це – так зване *глибинне інтерв'ю*.

7 етапів проведення глибинного інтерв'ю

1. Виробляємо концепцію – для чого нам потрібне інтерв'ю.
2. Розробляємо структуру інтерв'ю, конкретні запитання й опорні слова-теми.
3. Проведимо інтерв'ю.
4. Транскрибуємо інтерв'ю.
5. Аналізуємо отриманий текст.
6. Верифікуємо отримані результати – співставляємо їх з іншими інтерв'ю, а також відомими публікаціями на цю тему.
7. Звітуємо про отримані результати – про форму звіту треба домовитися заздалегідь (стиль й обсяг тексту, що повідомляє про здобуту інформацію.)

Типи запитань у глибинному інтерв'ю

Вступні запитання: «*Чи не могли би Ви розповісти про...?*», «*Чи Ви пам'ятаєте ситуацію, коли...?*», «*Що сталося тоді, коли Ви казали про...?*» - ввідні запитання, які стимулюють респондента описати свій досвід.

Додаткові запитання: розширюють вступні запитання. Можуть бути у вигляді прямих запитань в продовження теми, яка розкривається респондентом, повторення ключових слів, сказаних респондентом, кивання головою тощо.

Зондуючі запитання: *«Чи Ви би не могли детальніше розповісти про те, що сталося... (навести додаткові приклади)?»*

Інтерпретуючі запитання: *«Коли Ви кажете ..., що Ви маєте на увазі?», «Що саме Ви вважаєте...»* - стимулюють детальніше пояснення позиції респондента.

Прямі запитання: *«Чи Вам коли-небудь платили за хороші оцінки?»* - пряме введення теми обговорення.

Непрямі запитання: *«Як Ви вважаєте, що інші люди думають з приводу...?»*

Структуруючі запитання: *«Тепер я би хотів/ла проговорити про...»* - перехід до іншої теми обговорення.

Тиша: дослідник замість того, щоб перетворювати інтерв'ю на іспит, може в деяких ситуаціях зробити паузу та дати можливість респонденту подумати, згадати суттєві моменти його досвіду.

Як готуватися до інтерв'ю

Знайдіть конкретних представників цільової групи (ліпше – через друзів і знайомих).

Порозмовляйте з особою, в якій хочете взяти інтерв'ю:

- представтеся;
- представте тему й мету проекту;
- запевніть, що її/його свідчення вкрай важливі; запевніть про конфіденційність, підготуйте бланк дозволу;

Дозвіл зазвичай включає ППП співрозмовника, його/її підпис, дату інтерв'ю, ім'я особи, що брала інтерв'ю, мету, для якого бралося інтерв'ю.

- попередьте, що розмова займе багато часу;
- домовтеся про зустріч на розмову;
- візьміть контакти;
- передзвоніть за день-два перед домовленим терміном, щоб впевнитися, що плани співрозмовника не змінилися;

- підготуйте бланк “паспорта” співрозмовника (ППІ, дата народження, контактні дані тощо);
- приходьте вчасно;
- відведіть для інтерв'ю достатньо часу (півдня).

Як запитувати?

- Беріть інтерв'ю в тихому місці.
- На початку розмови вкажіть, з ким розмовляєте (щоб це було зафіксовано в записі).
- *Для ліпшого розуміння отриманого інтерв'ю можна попросити людину більше розповісти про себе (не лише дату народження й особисті дані, а й про батьків і родину, місце народження, освіту, роботу тощо).*
- Слухайте активно й уважно; показуйте свою зацікавленість (мова тіла, жести).
- Не перебивайте.
- Не поспішайте.
- Не сперечайтесь зі співрозмовником.
- Майте в голові перелік тем, а не дослівних запитань. Не потрібно їх вибудовувати в певну послідовність і її чітко дотримуватися. Проте варто мати декілька запитань для початку (“розминка”).
- Дозволяйте людині, в якої берете інтерв'ю, помовчати й подумати.
- Ставте тільки одне однозначне запитання на раз.
- Почніть з простіших питань; складніші запитання ставте пізніше у розмові.
- Ставте відкриті запитання (не про конкретні факти) – щоб людина могла розговоритися.
- Використовуйте прості слова та фрази.
- Не нав'язуйте відповідь. Не кажіть “Напевне, ваше дитинство було дуже складне”. Запитайте: “Опишіть, будь-ласка, ваш дитинство / Що ви пам'ятаєте зі свого дитинства?”
- Якщо співрозмовник не може відповісти на таке широке питання, конкретизуйте його, наприклад: “У які ігри ви гралися в дитинстві?” чи “Які у вас були іграшки?”

- Можна використовувати асоціативні запитання – принести якісь фотокартки, малюнки, книжки тощо.
- Не наполягайте на запитанні, якщо людина ухиляється від відповіді.
- Перепитайте, якщо щось незрозуміло.
- Не забувайте про запитання, які сприяють відкритості, обміну емоціями, рефлексіями, коментарями, враженнями тощо: *“Як ви себе тоді почували?”*, *“Що це була за людина?”*, *“Опишіть будинок, де ви мешкали”*, *“Чому ви вирішили це зробити?”*
- Найліпші інтерв'ю проходять як природна розмова. Не перестарайтеся з підготовкою, не слідуйте невідступно за сценарієм. Дозвольте співрозмовнику/ці бути собою.
- “Обгорніть” інтерв'ю у приємну розмову. В жодному випадку не закінчуйте інтерв'ю різко.
- Не затягуйте розмову (зважайте на втому співрозмовника), але пам'ятайте, що вона не може бути надто короткою.
- Можна попросити у співрозмовника фотографії чи якісь інші матеріали, але НЕ ЗАБУДЬТЕ ЇХ ПІДПИСАТИ Й ВІДДАТИ.

Після інтерв'ю починається найскладніший етап роботи. Але він необхідний, якщо хочемо отримати якісь результати.

- Не забувайте подякувати за інтерв'ю.
- Попросіть співрозмовника підписати згоду і надішліть йому/їй розшифроване інтерв'ю (можна попросити/запропонувати зробити виправлення).
- Одразу скопіюйте/перифотografуйте позичені матеріали та поверніть їх.
- Одразу після інтерв'ю зробіть замітки – ваші враження від почутого та побаченого.
- Підпишіть носій із записом інтерв'ю.
- Скопіюйте запис інтерв'ю.
- Розшифруйте інтерв'ю, позначте час, коли це говорилося (скажімо, з 5-хвилинним інтервалом – це згодиться, якщо ми чи хтось інший захоче повернутися до якогось конкретного місця в розмові).
- Проаналізуйте інтерв'ю. Перевірте факти, що прозвучали. Що це інтерв'ю принесло вашому дослідженню? Які ще запитання

можна поставити наступному співрозмовнику? Як змінилося ваше ставлення до досліджуваної проблеми?

- Якщо необхідно – домовтеся про ще одну розмову з тим самим співрозмовником.

- Забезпечте збереження вашого запису.

Цей вид діяльності дуже добре підходить для неформальної праці з молоддю, а також може бути дуже корисний для громади. Однак варто пам'ятати й про певні *обмеження методу усної історії*. Ми можемо досліджувати тільки ті події, очевидці яких ще живі. Крім того, людська пам'ять – річ не зовсім об'єктивна. Тому зібрані інтерв'ю завжди слід розглядати в ширшому контексті.

КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ ЗНАНЬ

Критерії національної оцінки знань студентів

Оцінка «відмінно» виставляється студенту, який систематично працював протягом семестру, показав під час іспиту різнобічні і глибокі знання програмного матеріалу, вміє вільно виконувати завдання, передбачені програмою, засвоїв основну та знайомий з додатковою літературою, усвідомив взаємозв'язок окремих розділів дисципліни, їхнє значення для майбутньої професії, виявив творчі здібності у розумінні та використанні навчально-програмного матеріалу, виявив здатність до самостійного оновлення і поповнення знань.

Оцінка «добре» виставляється студенту, який виявив повне знання навчально-програмного матеріалу, успішно виконує передбачені програмою завдання, засвоїв основну літературу, що рекомендована програмою, показав стійкий характер знань з дисципліни і здатний до їх самостійного оновлення і поповнення у ході подальшого навчання.

Оцінка «задовільно» виставляється студенту, який виявив знання основного навчально-програмного матеріалу в обсязі, необхідному для подальшого навчання, справляється з виконання завдань, передбачених програмою, допустив окремі похибки у відповідях на іспиті і при виконанні іспитових завдань, але володіє необхідними знаннями для їх подолання під керівництвом викладача.

Оцінка «незадовільно» виставляється студенту, який не виявив достатніх знань основного навчально-програмного матеріалу, допустив принципові помилки у виконанні передбачених програмою завдань, не може без допомоги викладача використати знання при подальшому навчанні, не спромігся оволодіти навичками самостійної роботи.

Контроль знань і вмінь студентів (поточний і підсумковий) з дисципліни здійснюють згідно з кредитно-модульною системою організації навчального процесу.

Поточний контроль – здійснюють під час практичних занять, виконання індивідуальних завдань, засвоєння певного модуля.

Підсумковий контроль – включає залік або екзамен, метою якого є визначення рівня знань студента.

Оцінювання студента відбувається згідно положення «Про екзамени та заліки у НУБіП України» від 27.02.2019 р. протокол № 7 з табл. 1.

*Таблиця 1. Співвідношення між національними оцінками
і рейтингом здобувача вищої освіти*

Оцінка національна	Рейтинг здобувача вищої освіти, бали
відмінно	90-100
добре	74-89
задовільно	60-73
незадовільно	0-59

Для визначення рейтингу студента (слухача) із засвоєння дисципліни **R_{дис}** (до 100 балів) одержаний рейтинг з атестації (до 30 балів) додається до рейтингу студента (слухача) з навчальної роботи **R_{нр}** (до 70 балів): **R_{дис} = R_{нр} + R_{ат}**

ПРИКЛАДИ РОЗГОРНУТИХ КОНТРОЛЬНИХ ЗАПИТАНЬ

1. Охарактеризувати першу і другу парадигму розвитку усної історії
2. Охарактеризувати третю і четверту парадигми в розвитку усної історії
3. Охарактеризувати процеси міжнародної інституалізації усної історії
4. Інституалізація усної історії в Україні
5. Інституалізація усної історії в країнах Західної Європи.
6. Інституалізація усної історії в країнах пострадянського простору
7. Усноісторичні проекти і вивчення Другої світової війни.
8. Усноісторичні проекти і вивчення повсякденності.
9. Усноісторичні проекти в дослідженнях історії країн Західної Європи.
10. Усноісторичні проекти в дослідженнях історії країн пострадянського простору
11. Усноісторичні проекти в дослідженнях історії України
12. Охарактеризувати вимоги до організації інтерв'ю
13. Охарактеризувати вимоги до проведення інтерв'ю
14. Правила транскрибування та архівування усно історичних джерел
15. Методики роботи з усно історичними джерелами.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ I

УСНА ІСТОРІЯ: ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА

Лекційне заняття 1. Усна історія як метод історичних досліджень

Постановка проблеми. Усна історія як наукове і суспільне явище сучасності. Інституціоналізація усної історії як окремої галузі історичної науки. Термінологічна плутанина. Огляд літератури. Енциклопедичні видання. Міждисциплінарні дослідження. Довідники, антології, журнали. Наукові центри і товариства. Інтернет-ресурси.

Останнім часом дослідження з усної історії стають дедалі популярнішими в українських соціально-гуманітарних студіях. Про це свідчать цікаві розробки й певні здобутки вітчизняних науковців у фіксації та документуванні різноманітних усно-історичних свідчень, оповідей чи автобіографічних нарацій, їх інтерпретації й аналізі, атрибуції та публікації. Застосування методу усної історії у дослідженні замовчуваних та спірних питань, пов'язаних передусім із травматичними подіями національної історії, дозволило скоригувати традиційні погляди на певні конкретно-історичні проблеми, доповнити вже наявні дані щодо відомих макроісторичних масових процесів чи певною мірою заповнити «білі плями», особливо щодо недавнього радянського минулого. Серед наймасштабніших усно-історичних проєктів, за результатами яких українська історіографія збагатилася першими публікаціями відповідної тематики, слід назвати дослідницький та архівно-музейний проєкт «Образ сили духу: жива історія підпільного життя Української Греко-католицької церкви 1946–1989 рр.»¹, проєкт «Усна історія української селянської культури 1920–30 років»², проєкт дослідження голодомору 1932–1933 рр.³, дослідження «Україна XX століття у пам'яті жінок», що був проведений у рамках міжнародної ініціативи «Жіноча пам'ять:

вивчення життя та ідентичностей жінок при соціалізмі» 4, проекти дослідження пам'яті про примусову працю на території нацистської Німеччини цивільного населення окупованої України 5. Українські дослідники брали й продовжують брати активну участь у низці міжнародних проектів, серед яких, крім уже названих, найбільш резонансними є проекти збору документальних свідчень про долі людей, що в роки Другої світової війни залучалися до рабської та примусової праці на території Третього Рейху 6, «Книга пам'яті колишніх в'язнів концтабору Дахау» 7 та інші. Така інтенсифікація наукових зв'язків «усних істориків» України з представниками цього напрямку з інших країн свідчить про наявність рівноправної фахової взаємодії в межах європейської й світової наукової спільноти. Необхідність узагальнення набутого досвіду попередніх проектів з усної історії (міжнародних та вітчизняних, авторських та колективних, тематичних та автобіографічно-нарративних), урахування як методичних здобутків, так і певних помилок, що виявилися найбільш типовими під час проведення зазначених проектів, а також фактична відсутність в Україні науково-методичної літератури відповідної проблематики 8 обумовили актуальність розробки методичних рекомендацій з організації усно-історичного дослідження. Вони включатимуть наступні позиції: рекомендації з розробки концепції дослідження й обґрунтування необхідності залучення до нього інтерв'юспогадів, пропозиції щодо вибору респондентів з урахуванням шляхів їх пошуку, а також вирішення проблеми репрезентативності їх вибірки, варіанти можливих інтерв'ю та пропозиції щодо їхньої схеми. Подальші рекомендації стосуватимуться проблем співпраці інтерв'юера й респондента в безпосередній «ситуації інтерв'ю», а також упорядкування матеріалів

дослідження (складання супровідної документації, транскрипції й атрибуції усно-історичних джерел). Методичні рекомендації мають загальний характер й орієнтовані як на істориків, так і на представників так званих «суміжних» дисциплін, які у своїй практиці застосовують методи усної історії, або так чи інакше працюють з отриманими методом інтерв'ювання джерелами. Особливостям усної історії та її епістемологічним проблемам присвячені сотні статей і десятки спеціальних монографій, огляд яких уже не раз ставав темою спеціального дослідження 9. У них порушуються питання вірогідності й суб'єктивності, креативного характеру інтерв'ю як історичного джерела, співвідношення офіційної історії й колективного vs індивідуального переживання цієї історії, обумовленості особистих спогадів приналежністю до тієї чи іншої соціальної групи і пов'язаних із цим особливостей саморепрезентацій, міждисциплінарного характеру усної історії та її місця в «історіописанні» у цілому. Сучасне розуміння усної історії, якщо узагальнити й стисло викласти її основні характеристики, включає три основні компоненти: процес безпосередньої передачі й запису (за допомогою аудіо- чи відеотехніки) спогадів, оповідань чи автобіографічних нарацій, отримані в результаті цього процесу новостворені історичні джерела, а також їх подальший, насамперед реконструктивний чи наративний (текстуальний) аналіз. Однією з головних специфічних рис усно-історичних джерел є їхнє конструювання, створення в процесі інтерсуб'єктивної взаємодії дослідника й оповідача, тому великого значення набуває ретельна, продумана й логічно побудована підготовка до інтерв'ю.

Усна історія – новий науковий напрям в історії, що інтенсивно розвивається з другої половини XX ст. Метод дослідження усної

історії – глибинні інтерв'ю біографічного характеру (як правило, із застосуванням аудіо- та відеотехніки), за допомогою яких здійснюється фіксування суб'єктивного знання окремої людської особистості про епоху, в якій вона жила. Термін «Усна історія» вперше запропонований Барбе д'Оревіллі (1852). Поширився завдяки науковим працям професора Колумбійського університету Аллана Невінса. Усна історія покликана переключити увагу дослідників від вивчення історії «великих людей та подій» до «історії окремої людини». Індивідуум (конкретна особа) розглядається як основний суб'єкт історії. Це відкриває можливість використання міжпредметного підходу в процесі аналізу та інтерпретації інтерв'ю, сприяє участі вчених різних напрямків в спільних наукових дослідженнях. Усну історію можна розглядати як міждисциплінарну практику в галузі більшості гуманітарних наук, таких як історія, антропологія, соціологія, соціолінгвістика, фольклористика, педагогіка, психологія, які дозволяють отримувати емпіричну інформацію з усних джерел.

Оцінка соціальної пам'яті є актуальною та необхідною для вирішення практичних завдань суспільства в контексті позитивної трансляції та продукування історичного досвіду минулих поколінь і для формування світоглядних орієнтацій людей стосовно власної історії та культури. Це означає, що соціальна пам'ять є сферою інтелектуальної і духовної спадщини, яка в перспективі спрямована на визначення соціально-культурного, ідеологічного, світоглядного, державницького потенціалу суспільства. Спогади, записані в формі інтерв'ю, допомагають осмислити минуле й зрозуміти теперішній час. На жаль, офіційна історія, не дає повної інформації про події минулого. Поза увагою дослідників залишаються великі групи людей,

які з різних причин увійшли до так званої категорії «фігур замовчення» — людей, згадувати про яких, а тим більше писати їх історію, не входило в плани тогочасної офіційної історії. Таким чином — усна історія — це спроба зберегти персональну і колективну пам'ять, зафіксувати цінності минулих десятиріч.

На думку істориків, джерела повинні мати три ключові якості: фіксована форма, докладна хронологія, доказовість повідомлення. Усна історія ними не володіє, але це не означає, що вона не має права на існування. Адже, усна історія є наймогутнішим ресурсом соціальної історії. Усна спадщина дає можливість глибокого описового відтворення, але сама вона в остаточному рахунку потрапляє в пастку дрібного масштабу. У ній не слід шукати рушійні сили пояснювальних теорій історика. Сила усної історії — це сила будь-якої методологічно компетентної історії. Вона залежить від діапазону й розумності використання багатьох типів джерел, які поєднуються. Цей обов'язок стосується не тільки усних істориків як практиків нижчого мистецтва. Рух до постписьмової, по-новому глобальної, електронної усної й візуальної культури спростовує професійну самооцінку традиційної історіографії, що ґрунтується на документах. На думку Гвіна Принса, усі історики рівні перед цим викликом, а польова робота безцінне доповнення до кабінетної роботи. Усна історія з її нюансами, гуманністю, часто з емоціями й завжди з розвинутим скептицизмом щодо повноти історичної праці історика, насамперед звертається до таких історичних моментів праці історика, як традиція і пам'ять, минуле і сучасне.

Лекційне заняття 2. Формування методологічної бази усної історії (2 год)

Історична свідомість та історична пам'ять. Історична пам'ять і забуття. Історична пам'ять та історичний факт. Історія як наука про унікальні і одиничні явища. Відносність історичного знання Цивілізаційний і культурно-історичний підходи до вивчення минулого Соціальна історія та історична антропологія «Нова локальна історія» і мікроісторія. Інтелектуальна історія сьогодні: проблеми та перспективи. На межі тисчоліть: нові проблеми і нові підходи.

Через свою специфіку усна історія є дотичною до багатьох гуманітарних наук, а саме: етнографії, народознавства, етнології, соціології, психології, політології, фольклористики, мовознавства, журналістики тощо. Усна історія на тлі перелічених дисциплін представлена як методологія, а не як окрема галузь. Власне усні джерела застосовуються усіма переліченими дисциплінами у якості емпіричного матеріалу.

Найближче до площини «усної історії» у сьогоdnішньому її розумінні знаходяться краєзнавчі та народознавчі студії. Збирання (фіксація) народних міфів, легенд, переказів, зразків народної творчості продовжило та зберегло колись традиційну практику звернення до усних джерел. Зв'язок усної історії з етнографією, краєзнавством, регіональною історією, етнологією, фольклористикою є настільки тісним, що уявити їх окремо досить складно.

До спектру суміжних галузей, що найближче знаходяться до усної історії, неодмінно слід віднести також і журналістику, яка хоча сама й залишається осторонь процесу історичної реконструкції минулого у науковому плані, проте продукт цієї галузі (статті періодичних газетних та журнальних видань), створений на основі

методу інтерв'ювання, давно став невід'ємною складовою джерельної бази історичних досліджень.

Слід наголосити й на взаємозв'язку усної історії з доволі широким спектром наук, які входять до мовознавчого ряду: фонетикою, лінгвістикою, орфоепією, лексикологією, текстологією тощо. Даний зв'язок проглядається, передусім, на стадії «обробки» джерела, що являє собою транскрибування фонограми запису, тобто перетворення звуку на текст. При цьому, в основу міждисциплінарного діалогу в цьому випадку покладено грамотне застосування принципів, визначених мовними науками. Отже, усний історик, тобто дослідник, що працює з усними джерелами, в силу специфіки своєї роботи може вважати себе фахівцем одразу з цілої низки гуманітарних наук, з-поміж яких є дисципліни виразно історичні (краєзнавство, етнографія), так і інші, більш віддалені від нього науки (соціологія, психологія, журналістика, мовознавчі дисципліни тощо).

Для сучасних наукових студій різних гуманітарних галузей притаманна виразна тенденція до універсалізації. Особливо помітною вона є там, де дослідник не може обійтися без урахування історичного тла події, процесу чи явища, які аналізує. Серед таких гуманітарних наук слід назвати, насамперед, власне історію, етнологію, краєзнавство, історію філософії, соціологію, етнографію, мистецтвознавство, релігієзнавство, політичну, соціальну та прикладну філософію. Попри використання цими науковими галузями власного, значною мірою специфічного методологічного інструментарію, всі вони наразі широко послуговуються й таким спільним методом, як усноісторичний. Більше того, саме цей метод і обумовлює міждисциплінарний характер сучасної гуманітаристики,

що теж є однією з суттєвих ознак її розвитку в наш час. Стосовно власне історичних досліджень слід зауважити, що міждисциплінарність – це одна з найважливіших їх тенденцій протягом останніх кількох десятиліть. У зв'язку з переорієнтацією у постмодерністській епоху історичного наукового знання на історичну антропологію, де особливої актуальності набули такі напрями досліджень, як історія повсякденності (Ф. Бродель, Д. Блазіус, К. Кюхтер), мікроісторія (К. Гінзбург, Дж. Леві, Е. Гренді), локальна історія (К. Райтсон, Ч. Фітьян-Адамс), культурантропологія (А. Редкліфф-Браун, Б. Малиновський), нова культурна історія (Р. Дарнтон, К. Томас, Н. Земон Девіс), гендерна історія (Ш. Тобіас, Дж. Скотт, Ф. Тебо), історія ментальностей (Ж. Ле Гофф, Ж. Дюбі, А. Гуревич), виникла необхідність у новітніх методологічних підходах і практиках, однією з яких і стала так звана усна історія, або «oral history» [1, с. 173]. Інтенсивно цей напрям розвивається з другої половини ХХ ст. Його сутність – це передача та запис (як правило, із застосуванням аудіо- та відеотехніки) спогадів, оповідей чи автобіографічних наративів, за допомогою яких здійснюється фіксування суб'єктивного знання окремої людської особистості про епоху, в якій вона жила. Термін «усна історія» вперше запропонував Барбе д'Оревіллі (1852 р.). Але поширився він пізніше, завдяки науковим працям американського історика і журналіста, професора Колумбійського університету Аллана Невінса, який став засновником першого у світі університетського наукового центру усної історії (The Columbia Center for Oral History, 1948 р.), застосовуючи цей метод, зокрема у дослідженнях, присвячених Громадянській війні в Америці. Науковий доробок західних дослідників дозволяє говорити про потужний потенціал усноісторичних студій і визначати усну історію

як окремий напрям історичної науки, що має зайняти своє окреме повноцінне місце у системі історико-гуманітарних студій. Якщо усноісторична практика в країнах Європи та Америки нараховує вже понад 60 років, у сучасних країнах пострадянського простору, в тому числі й в Україні, усна історія почала набувати популярності лише з початку 1990-х рр. Володіючи відповідною традицією у практиці звернення до джерел усного походження, яскраво представленою у працях М. Куліша, М. Максимовича, Д. Яворницького та багатьох інших, вітчизняна історіографія мала усі підстави відповідного наукового еволюціонування у цій сфері. Проте, зі встановленням радянської влади та утвердженням жорсткої політичної доктрини відбувся злам існуючої історіографічної парадигми. Однак після розпаду СРСР уже за два десятиліття потому усна історія стала не лише поширеним методом польової роботи, застосовуваним у рамках різноманітних дисциплін і напрямів соціогуманітарного знання, але й запитаним джерелом для аналізу найширшого спектра питань, орієнтованих на вивчення як колективних і групових структур і процесів, так і приватного, особистісного досвіду, індивідуалізованих стратегій і практик. Таке стало можливим завдяки відходу від принципів наукового дослідження, характерних для колективістської ідеології радянської епохи, що намітився саме в цей час і зумовив активну увагу до особи як дійової персоналії історії, а до особистісного досвіду – як до базової соціокультурної цінності суспільства. Опубліковані в ці роки збірки інтерв'ю і перші монографічні дослідження посіли помітне місце в пострадянській історіографії, а проекти із запису усних спогадів міцно вкорінилися в практиці різних публічних ініціатив із «освоєння» раніше непопулярних або заборонених тем. Відхід від усної традиції передачі

історичних знань свого часу був зумовлений розвитком писемності у цивілізованих суспільствах. Саме він зумовив заміну цієї традиції письмовою фіксацією. З огляду на цей факт полеміка щодо ролі та місця усних джерел у відтворенні історичного минулого постійно триває на сторінках наукових видань як за кордоном, так і в Україні. Зокрема, англійський дослідник Гвін Принс влучно назвав цю ситуацію «вибухом емоцій з обох боків». До сьогодні тривають дискусії стосовно того, чи слід вважати «oral history» лише методологічним інструментарієм історичних досліджень, чи все ж таки – особливим їх напрямом. Цілком слушною у цьому сенсі нам видається думка Т. Нагайка, який вважає, що усі існуючі погляди з цього питання можна звести до компромісного визначення: усна історія – це ділянка гуманітарного знання, яка одночасно мислиться і як методологія, і як окрема галузь досліджень історичного змісту, де основу емпіричного матеріалу становлять джерела усного походження [5, с. 161]. Ідею міждисциплінарного вектору розвитку усної історії як окремого методологічного напрямку підсилює той факт, що на кінець ХХ ст. проявився глобальний характер взаємозв'язків між усіма соціальними процесами. Саме таку тезу обстоює у своєму погляді на усну історію відомий вітчизняний історик О. Удод. Йому ж належить думка про те, що зростання інтересу до суб'єктивного фактору в історії зумовило те, що історія стає засобом, який дозволяє розширити комунікативні можливості людини в її прагненні міжкультурного спілкування у загальносвітовому контексті. Вчений твердить, що задля розкриття гуманітарного змісту історичного процесу необхідним є звернення саме до джерел масової свідомості, до яких він відносить усні свідчення. Цей вид джерел використовується не лише фаховими істориками, а й представниками інших галузей

гуманітарного знання. Зокрема, у пострадянському науковому просторі маємо достатньо прикладів праць соціологів із яскравим історичним забарвленням, що за своїм емпіричним матеріалом здатні скласти конкуренцію власне історичним дослідженням. Крім того, варто вказати й на теоретичні міжгалузеві дослідження, в яких виразно окреслюються відразу декілька дисциплінарних векторів [8, 9]. Відбувається це, переважно, завдяки наявній термінологічній спорідненості нових історичних дослідницьких напрямів. Наприклад, історична антропологія, історія ментальностей, гендерна історія й деякі інші напрями знаходяться близько до соціальної психології. Натомість усна історія значно більше наближена до таких наукових галузей, як краєзнавство, етнографія, фольклористика, мовознавство. Така ситуація демонструє, що сьогодні у сфері гуманітарних наук має місце загальна взаємопроникність багатьох (якщо не всіх) перелічених дисциплін та напрямів. Багато в чому їхня спорідненість виявляється у подібності методологічних прийомів, одним з яких виступає інтерв'ювання. Описуючи перехід «традиційних» істориків до використання усних джерел, англійський історик Джон Тош у праці «Прагнення до істини. Як оволодіти майстерністю історика» зауважує, що до появи цього методу в історичних дослідженнях він широко застосовувався представниками таких галузей знань, як антропологія та соціологія. Найбільшого розвитку усна історія саме як методологія історичного дослідження набула у вивченні соціальних аспектів недавнього історичного минулого, а також історії неписемних суспільств. На думку Д. Тоша, практична робота у галузі усної історії та використання усної традиції пов'язане швидше з реконструктивним, аніж інтерпретаційним аспектом наукового дослідження, через що знаходиться далеко від узагальнюючого

теоретичного характеру тієї ж соціології або антропології. Відтак він наголошує на тому, що усна історія виступає не як нова галузь історичної науки, а як нова методика, що є способом залучення для аналізу нової категорії джерел, поряд з письмовими джерелами і матеріальними об'єктами. Причому, на його думку, ці джерела серед інших привабливих переваг, дають можливість проникнення в процес формування масової історичної свідомості. Останнє вже саме по собі має викликати інтерес будь-якого фахового історика. Найбільш широкого використання усні джерела в Україні набули у зв'язку з висвітленням теми голодомору 1932–1933 рр. Одним з перших дослідників, хто широкого використав спогади очевидців, став американський вчений Джеймс Мейс. Очевидно, що вітчизняні науковці також зверталися до цієї методики. У середині 1990-х рр. ними були зібрані, впорядковані та опубліковані значні масиви інформації у вигляді занотованих спогадів (розповідей та інтерв'ю) очевидців трагедії. Однак методика запису та наукового опрацювання цих джерел, на слушну думку Т. Нагайка, виявилась значною мірою недосконалою у порівнянні зі зразками подібних досліджень закордонних колег. Суспільний та науковий інтерес до використання усних джерел спонукав українських дослідників до запозичення відповідного досвіду роботи у цій сфері. Неабиякий інтерес для сучасного вітчизняного науковця-історика становлять окремі соціальні групи та категорії громадян (наприклад, військовополонені, діти війни, остарбайтери, свідки та учасники конкретних історичних подій), їхня суспільна і соціальна позиція, умови життя, психологічний стан. Для вивчення цих питань усна історія виглядає як одна з найбільш корисних методологій, оскільки використовується для отримання необхідного емпіричного матеріалу, який можна

здобути переважно лише шляхом усного опитування. У поєднанні з традиційними методами досліджень зазначена практика здатна розкрити важливі й необхідні аспекти, які використовуються істориком для реконструювання та оцінки тих чи інших історичних подій, явищ, процесів тощо. Протягом останнього десятиліття в Україні сформувалася група науковців, які розуміють перспективу розвитку усної історії й активно працюють у цій сфері, об'єднавши зусилля. За цей час відбулася низка наукових зібрань з теоретичних та практичних засад «oral history». Окрім цього, у вітчизняному науковому просторі за вказаний період реалізовано низку науково-дослідницьких проектів, в основу яких лягла робота з усними джерелами. Вони дозволяють твердити про початок процесу інституціалізації відповідного науково-історичного напрямку. Так, успіхом, що засвідчив розвиток усної історії в Україні, стало створення Української асоціації усної історії (УАУІ), представництво якої існує на базі Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна та Східного інституту українознавства імені Ковальських. Крім того, подекуди з'явилися й діють спеціалізовані осередки, якими розпочато роботу у царині теорії й практики «oral history». Це, зокрема «Інститут усної історії степової України», створений на базі Запорізького національного університету, Навчально-науковий Центр усної історії кафедри історії та культури України ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди». Окрім них активна робота у цій галузі проводиться в окремих навчальних закладах. Зокрема, в Інституті історії церкви Українського католицького університету (м. Львів) практикується виклад спецкурсу «Жива історія підпілля УГКЦ», що передбачає оволодіння методикою усноісторичного дослідження. На кафедрі

історії Києво-Могилянської академії впроваджено відповідний спецкурс «Методи дослідження новітньої історії», один з компонентів якого має назву «Методика усної історії». Як позитивне явище слід відзначити ініціативи, що відбуваються на державному рівні. Вони серед іншого підтримують і розвиток усної історії в Україні. Маємо на увазі створення у травні 2006 р. Українського інституту національної пам'яті. Цією науковою установою, зокрема, започатковано проект «Майдан: усна історія». Його мета – зібрати відео та аудіосвідчення активістів Євромайдану про події зими 2013 – 2014 років. Для того, щоб зафіксувати суб'єктивний досвід громадян, науковці УІНП беруть глибинні інтерв'ю в активістів із різних середовищ Євромайдану та записують їх на аудіо та відеотехніку. Ці записи стануть основою для Архіву Майдану та служитимуть джерельною базою для істориків, соціологів, психологів та вчених інших наукових галузей. На сьогодні вже записано кілька сотень аудіо та відеоінтерв'ю з учасниками Євромайдану. Це – люди з різних середовищ, різного віку, професій, з різних регіонів України, які розповідають про свою участь та про самі ключові події, які відбувалися тієї зими. У рамках проекту «Майдан: усна історія» УІНП співпрацює з громадською організацією «Фонд збереження історії Майдану» та активістами, які збирають свідчення про події зими 2013 – 2014 рр. Отже, розвиток усної історії в Україні спонукає до подальших ґрунтовних досліджень, осмислення та реалізації на практиці можливостей цього напрямку. То ж виступаючи одночасно і як методологія, і як самостійна галузь знання, усна історія забезпечила ґрунтовний міжпредметний зв'язок між багатьма науковими дисциплінами. З'ясування місця та ролі «oral history» в системі інших гуманітарних наук є важливим завданням для вчених, що професійно займаються усноісторичними дослідженнями.

Однак вся очевидність того, що інтерпретація усного наративу давно виступає засобом самореалізації багатьох наукових напрямів, дає поле для аналізу та подальшого усвідомлення значення усних історій як повноцінного емпіричного матеріалу, а усної історії – як міждисциплінарної галузі знань.

На разі сучасна історична наука в Україні перебуває в мейнстрімі світової, наслідком чого є пошук альтернативних локальних культурноорієнтованих історичних форм, які доповнювали б або уточнювали глобальні національно-державні схеми. Яскравими представниками модерної української історичної науки, які розробляють і втілюють у своїх працях новітні методики (усної історії, мікроісторії, локальної історії тощо), є Наталя Яковенко, Ярослава Верменич, Ярослав Грицак, Андрій Портнов, Юрій Мицик. На нашу думку, формування їхніх історичних світоглядів відбулося під потужним впливом постмодернізму.

Постмодерн привніс в українську історіографію недовіру до глобальних історико-теоретичних побудов, фрагментацію історичного знання, рефлексію історика, пошук нових інтерпретацій історичних джерел. Так, Я. Грицак, рефлексуючи у своїх есеях на теми історичного шляху та призначення України, влучно використовує методи інтерв'ю, соціопитування. Часопис “Україна модерна” (редакторзасновник Я. Грицак, редактор А.Портнов) регулярно публікує на своїх шпальтах усноісторичні джерела, які через призму мікроісторії відкривають нам цілі культурні світи. Н.Яковенко (до речі, наша землячка) також активно застосовує мікроісторичний підхід, акцентуючи на тому, що мікроісторія переміщує історика від зовнішнього подієвого світу в прихований світ думок, намірів, світосприймань. Мікроісторія дає змогу наблизитися до одного з

“проклятих питань“ історичної науки - подолання бар’єру “мовчання джерел“.

Ми не повинні стояти осторонь цих змін. Інструментарій усної історії уможливорює суттєво розширити діапазон дослідницьких можливостей у рамках мікроісторії. Тематика досліджень може охоплювати такі напрями, як історія повсякденності, міська історія, зокрема, історія провінції, біографістика, локальна історія спільнот, об’єднаних спільною долею, історія українського екстриму. Усні свідчення апріорі суб’єктивні. В цьому полягає їхня головна перевага над офіційними, дає змогу історику збагнути особливості осмислення людьми своєї історії, повсякденного життя в умовах екстриму. Джерела, що виходять з-під пера чиновника, пишуться з позицій державної ідеології, а людина в них - лише об’єкт прикладення владних повноважень. Методика усної історії вимагає максимально повної фіксації усього життєвого шляху тої чи іншої людини, а не лише окремого періоду її життєдіяльності, навіть якщо він становить найбільший інтерес з погляду дослідника. Це спонукає не лише вписувати оповідь у ширший контекст, але й установити, наскільки весь життєвий досвід опитуваної особи впливає на характер її спогадів про той чи інший період.

Лекційне заняття 3. Використання усноісторичних джерел в сучасній українській історичній науці (2 год)

Організація наукової діяльності в Україні. Система управління науково-дослідною роботою. Суб’єкти наукової діяльності, вчені, наукові працівники, науково-педагогічні працівники. Наукові установи, громадські наукові установи. Усна історія як дослідницька ділянка. Етапи та характерні особливості науки. Міжнародні усноісторичні проекти про періоди української історії. Особистий і науковий

інтерес до української тематики. Теоретичні та методологічні засади усноісторичних студій і набуті навички їх застосування на практиці.

Новим напрямом у дослідженні історичної науки є метод «Усна історія», що активізувався останніми роками, і дає великі можливості саме для вивчення минулого. В останніх десятиліття XX ст. праці з усної історії, зазнали широкого визнання. Традиційно історична наука віддає безумовну перевагу письмовим джерелам. Характерною рисою сучасної історіографії стало широке використання усних свідчень.

«Усна історія», як науковий напрям, став інтенсивно розвиватися з другої половини XX ст., вперше був запропонований Барбе д'Оревіллі. Становлення його пройшло певні етапи і у кожній країні мало свої особливості. Термін «усна історія» стосується, насамперед, якісного процесу дослідження, яке ґрунтується на особистому інтерв'юванні, що дає змогу розуміти смисли, інтерпретації зв'язків та суб'єктивного досвіду, а також продукту (аудіо- чи відеозапису), який є справжнім історичним документом, новим першоджерелом для подальших досліджень. У більшості випадків метод «усна історія» застосовувався при вивченні таких тем, про які недостатньо офіційних відомостей – це проблеми соціальної, політичної історії, повсякденного життя.

«Людина завжди оповідає свої історії у розмовах. Століттями історія передавалась усно, з віст в уста... усі в той час чи той спосіб оповідали про минулі події, тлумачать їх, надають їм знання, підтримують живу колективну історію. Навіть у наш час всезагальної писемності та розмаїтих засобів зв'язку, більшість людей формує

засади свого розуміння власної минувшини через розмову з іншими ..», – саме так починає Роналд Гріл приділяти увагу усній історії.

Окремі дослідження із застосуванням методу усної історії проводились вже у 1930-1940 рр. У 1948 р. зусиллям Аллана Невінса та його послідовниками було створено Центр дослідження усної історії при Колумбійському університеті у Нью-Йорку. Тим самим це дало квиток у майбутнє усній історії. За період 1940–1960 років становлення усної історія пов'язано з діяльністю Аллана Невінса та Луїзи Старт. Вони розглядали усну історію, насамперед, як засіб збирання та фіксації усних спогадів очевидців подій, щоб у подальшому використати як історичне дослідження. Велику увагу усній історії приділили на конференціях. На IX міжнародній конференції яка була проведена в Гетеборзі (Швеція) у 1996 році була офіційно створена Міжнародна асоціація усної історії. Луїза Старт в свою чергу писала: «Усна історія це першоджерело, отримана шляхом запису (найчастіше під час інтерв'ю) усна розповідь людини, яка володіє цінною інформацією, що варто зберігати. Воно (джерело) створюється спеціально з історичною метою».

Підвищений інтерес до таких проблем не оминув українських дослідників, роботу в цьому напрямі ведуть наукові установи Львова, Києва, Харкова, Запоріжжя. Особливо активізувався цей науковий напрям з набуттям Україною незалежності. На початку 90-х рр. XX ст. найбільший інтерес усні свідчення викликали у дослідників процесу суцільної колективізації та Голодомору 1932 – 1933 рр., адже саме свідчення очевидців тих подій, через брак матеріалів, є основним джерелом для дослідників. Прогресивним кроком для вітчизняної історичної науки у вивченні даного кола питань було створення у 1993 році «Центру досліджень усної історії та культури» у м. Києві,

який очолював Вільям Нолл. Робота Центру була зосереджена на зібранні усних свідчень серед найстаріших селян, які мали допомогти у вивченні життя людей у період колективізації, зрозуміти їхні проблеми, дослідити моральний стан.

З 1996 р. Інститутом історичних досліджень реалізовано низку дослідницьких проектів, у яких використовувалася методика усної історії. У Національному університеті «Києво-Могилянська академія» здійснюється збирання усно-історичних джерел при кафедрі історії, у якому беруть участь і викладачі, і студенти. На сьогоднішній день цей метод, як повноцінне джерело, включається до програм досліджень інститутів НАНУ. Нині в Україні дослідження, які використовують методи усної історії, переважно зосереджені у вищих навчальних закладах: Інститут історії церкви при Українському католицькому університеті (Львів), Запорізький національний університет, Національний університет «Києво-Могилянська академія», Одеський національний університет ім. І. Мечникова, Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет ім. Г. Сковороди, Полтавський державний педагогічний університет ім. В. Г. Короленка.

Складовою усної історії є саме метод усної історії та методика його проведення. Унікальність усної історії виокремлюється в тому, що дослідник не лише може інтерпретувати певні джерела, але й залучений у процес їх створення, а найважливішою складовою є інтерв'ювання, анкетування – це записана на магнітофон інформація історичного змісту, яка є предметом наукового дослідження.

Передбачає прямий контакт з людьми – безпосередніми свідками подій, носіями інформації. Сьогодні під «усною історією» розуміють наукову дисципліну, яка має власний метод дослідження –

інтерв'ю, завдяки якому здійснюється фіксування суб'єктивного знання, окремої людської особистості про епоху в якій вона жила.

Дослідник, що організовує та проводить інтерв'ю є кореспондентом, а людина в якій беруть інтерв'ю – респондентом. Згідно цього при проведенні інтерв'ю насамперед потрібно дотримуватися наступних рекомендацій:

- проведення попередньої роботи з респондентом, бажано познайомити його з питаннями, щоб він зміг пережити емоційну оцінку події яку власне пережив., і щоб продумав свою відповідь;
- створити емоційне середовище, щоб надихнути респондента на натхнення відповідати на питання;
- запитальник повинен бути складений таким чином, щоб кожне питання було складової іншого, тим самим це надасть вам можливість перевірити щирості та об'єктивність розповідь;
- запис відповідей у більшості повинно відбуватися на диктофон;
- при розшифровці будь якого інтерв'ю потрібно виробляти транскрибування, тобто позначати паузи, в буквальному сенсі відтворювати всі слова і вирази, навіть не піддаючи текст граматичному редагуванню;

Інтерв'ю надає нам можливість зберегти свідчення безпосередніх учасників історичних подій, і тим самим надає матеріал для інших галузей історичних наук, забезпечує трансляцію систем цінностей та культурно-семантичного коду від покоління до покоління.

В свою чергу інтерв'ю за тематичним спрямуванням має свою класифікацію :

- біографічні ;
- проблемні;

- генеалогічні;

Під час проведення дослідження засобами усної історії обов'язковою умовою є застосування методу анкетування. Анкета дозволяє зробити певний інформаційний зріз стосовно тих аспектів, які в ній відображаються. Проводячи усне опитування, дослідник має вести відповідний журнал (записник), де б зазначалися дата і місце проведення інтерв'ю, дані про респондента тощо. Поряд з отриманими анкетними даними, відомості, уміщені в журналі, допоможуть досліднику краще орієнтуватися в результатах своєї роботи. Розробка відповідних анкет здійснюється з урахуванням можливості отримання тих чи інших даних необхідних досліднику в подальшій роботі з одержаним матеріалом.

Форма проведення усного дослідження може бути як індивідуальною, так і груповою залежно від кількості дослідників.

Усні свідчення апріорі суб'єктивні, їхня головна перевага в тому, що вони дають змогу збагнути особливості осмислення людьми своєї історії, повсякденного життя, а також вимагає повної фіксації усього життєвого шляху тієї чи іншої людини, а це дає змогу проаналізувати характер її спогадів про той чи інший період.

З вищезазначеного можна виокремити аспекти, які надають особливості усної історії на сьогодні і які надають учням можливість осмислення важливості усної історії на даний момент :

- завдяки розповідям свідків подій, історик отримує можливість надати власному опису історії більш індивідуальний характер;
- індивідуальна та колективна пам'ять, що акумулює життєвий людський досвід, пов'язаний, передусім, з емоційним сприйняттям подій;

- відкриває великі можливості у вивченні масових процесів та досягнення об'єктивності оцінки історичних подій;
- дозволяє зберегти свідчення безпосередніх учасників історичних подій, «маленьких людей», які в офіційних джерелах фігурують лише як статистичні одиниці, а часто і взагалі забуті;
- надає матеріал для інших галузей історичної науки — історичної антропології, історичної психології, історичної герменевтики, історії повсякденності, мікроісторії;
- забезпечує трансляцію систем цінностей та культурно-семантичного коду від покоління до покоління.

В ході інтерв'ю відбувається діалог між двома поколіннями. Представникам старших поколінь дивно й приємно водночас спостерігати інтерес молодого покоління до їхнього життєвого досвіду. Повага до їхніх біографій сприяє утвердженню почуття власної гідності, підвищенню самооцінки, вони впевнюються в добрих перспективах для України, запорукою якого є така молодь. Таким чином відбувається обмін інформацією між поколіннями - минуле слугує утвердженню майбутнього. Обмеженість, або й повна відсутність усноісторичних джерел у радянську добу, мали б спонукати істориків надолужити втрачене і почати формувати важливу джерелознавчу основу для сучасних і майбутніх досліджень. Адже зібрані на теренах Кіровоградщини упродовж 2006 - 2009 років усні джерела про Голодомор 1932 - 1933 рр., репресії тоталітарної влади, Другу світову війну, зокрема про період нацистської окупації України та обставини мобілізації українського населення на визволених територіях, голод 1946 - 1947 рр., спорудження великих радянських новобудов, техногенні аварії тощо містять унікальну інформацію, яка відсутня в інших видах джерел. Сучасний історик,

етнолог, краєзнавець, музейний працівник може з їхньою допомогою реконструювати радянську повсякденну історію, ментальність, етнічну картину світу, духовний світ, орієнтації та мотивації людини XX ст.

Отже, опанування, осмислення, застосування усної історія завдяки інтерв'ю, анкетуванню дають можливість здобувачам освіти особисто бути задіяним у дослідницькій роботі, використаний у власній родині, використаний на уроці історії, як цікавий матеріал, який додасть можливість подивитися на подію з іншої сторони.

Необхідно відмітити, що «Усна історія» представлена свідченнями очевидців і учасників історичних подій, виступає як народна історія, «історія знизу», що відображає масову історичну свідомість на рівні суспільної думки, власного життєвого досвіду представників суспільства.

Лекційне заняття 4. Сучасна практика та методологія дослідження усної історії (2 год)

Етапи, зміст та складові розвитку усної історії в Україні та світі. Особливості проведення уснонаукового дослідження. Основні вимоги до нього. Форми відображення результатів уснонаукових досліджень. Усноісторичне дослідження: науково-методичні підходи. Практика методів та прийомів, властивих цьому напрямку, у різних ділянках вивчення. Розуміння специфіки застосування методу у посттоталітарному суспільстві і необхідність системного вивчення методології усноісторичних студій, потреба викладання такої дисципліни у ЗВО, а також створення архівів для належного упорядкування, зберігання та удоступнення нагромаджених усноісторичних джерел. Інституціоналізація усної історії.

Питання гуманізації суспільного життя та академічної історичної науки, що в останній час набуває все більше актуальності, знаходить своє відображення й в системі освіти. Одним з найбільш активно розроблюваних проблемних питань гуманізації освіти є шляхи та засоби реалізації зазначених принципів. Вочевидь, вирішення такої складної за своєю сутністю проблеми потребує додаткової уваги і, перш за все, в площині теоретико-методичних розробок. На сьогоднішній день в навчально-методичному арсеналі історичної науки представлено вдосталь підходів по викладанню у вищих навчальних закладах, і один з них, що почав завойовувати популярність нещодавно – усна історія. Будучи багатоскладовою за своїм наповненням та тлумаченням, усна історія розглядається одночасно як метод, результат дослідження та навчальна дисципліна, що відкриває широкі можливості використання усно-історичних досліджень в галузі підготовки професійних істориків, як з точки зору науково-методичної професійності, так й реалізації постулатів гуманізації історичної освіти в цілому. До питання широкого залучення усно-історичної методики до освітнього процесу неодноразово зверталися як вітчизняні дослідники, так й поза межами українського історіографічного простору. Серед українських дослідників варто виділити публікації Грінченко Г.Г., що відзначаються не лише глибиною представлених навчально-методичних розробок, але й можливістю ознайомлення із зразками західних теоретико-методичних наробок стосовно аналізу усно-історичних джерел. Не менш цікавою у зв'язку з цим буде й розробка представників Центру усної історії з Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету ім. Г. Сковороди, які спробували максимально охопити в своїй публікації коло питань

пов'язаних із організацією усно-історичного дослідження та подальшою обробкою матеріалів. Однак, не зважаючи на вагомий внесок дослідників у справу популяризації усної історії як навчальної дисципліни та розробки основних постулатів її реалізації в даній іпостасі, все ж залишається певна лакуна у питаннях комплексного застосування можливостей усно-історичної методики у навчальному процесі та проведенні ґрунтовних дослідницьких проєктів. Залучення студентів до реалізації певних дослідницьких проєктів через їх роботу з історичними джерелами безсумнівно підвищує рівень підготовки професійних істориків та дозволяє впроваджувати принципи гуманізації безпосередньо через практичну діяльність. В даному випадку методика усної історії дозволяє студентам-дослідникам безпосередньо працювати із першоджерелом – людиною, яка є представником певної соціокультурної ситуації та носієм певних історико-культурних характеристик. В питанні реалізації комплексного підходу стосовно впровадження усної історії в освітній процес має певні перспективи досвід, що був набутий в ході проведення студентських практик на історичному факультеті Запорізького національного університету. Сучасна історична освіта характеризується активним устремлінням до гуманізації знань, відступаючи від формалізованих та спрощених схем тлумачення суспільних процесів. Одним з проявів даної тенденції є розширення сфери застосування методів усної історії як в наукових дослідженнях, так й освітньому процесі. Залучення матеріалів усної історії допомагає студентам при вивченні суспільних процесів ХХ ст. через наближення до носія конкретного історико-культурного досвіду. На історичному факультеті Запорізького національного університету процес впровадження методів усної історії для студентів має кілька рівнів –

ознайомлення із спеціальною історичною дисципліною «усна історія», обговорення питань усно-історичних досліджень на засіданнях студентської наукової проблемної групи та участь в етнографічно-археографічній експедиції, в ході якої студенти самостійно проводять інтерв'ювання. Багаторівнева схема ознайомлення студентів з методикою усної історії дозволяє не лише полегшати процес засвоєння основних її постулатів, але й сприяє випрацюванню відповідних якостей, котрі можуть бути зреалізовані в процесі підготовки студентських дипломних проектів. Отже, студенти починають своє знайомство з даною методикою опосередковано, через спрямування уваги на питання усної історії. На даному етапі студенти лише знайомляться з фактами виникнення та інституалізації усної історії в академічному середовищі історичної науки, а також загально теоретичними аспектами застосування усно-історичної методики при вивченні тих або інших історичних проблем. Фактично, даний етап є ознайомчим не лише по формі, але й за змістом, відповідно до свого основного завдання – сформулювати у студентів стійке поняття щодо змісту усно-історичної методики та її місце в наборі історичних методів дослідження. Більшою глибиною теоретичного та практичного засвоєння усно-історичної методики відзначаються наступні два етапи, що знаходяться у певного роду взаємопов'язаності, оскільки об'єднані не лише в часовому просторі, але й в інтелектуальному. Мова йде про роботу студентів в науковій проблемній групі «Усна історія: теорія та практика» та безпосередня участь в етнографічно-археографічній експедиції в період проходження навчальної практики – дані види роботи представлені на третьому курсу навчання студентів. Залучення студентів саме на третьому курсі навчання до роботи наукової проблемної групи з

питань усної історії пов'язано, перш за все, із співпадінням проведення навчальної практики в процесі якої й застосовується активно усно-історична методика. Робота в проблемній групі передбачає більш глибоке знайомство з процесом становлення та розвитку усної історії як напрямку історичних досліджень та інституалізації даної методики в західній історичній науці при паралельній розробці питань розвитку усноісторичних методів у вітчизняних наукових колах. Окрема увага приділяється питанням організації усноісторичного інтерв'ю та психологічної підготовки студентів до його проведення, що має створити сприятливі передумови, в майбутньому, налагодженню контактів з респондентом. Фактично студенти знайомляться з процесом «створення» усно-історичного джерела, який є результатом інтерв'ювання, таким чином, формуючи чітке уявлення про місце усної історії в джерельній базі історії ХХ століття. Психологічні аспекти інтерв'ювання студенти апробують безпосередньо в режимі роботи проблемної групи, через організацію інтерв'ю, участь в яких беруть як самі студенти, так й викладачі. Наступним кроком на шляху володіння усно-історичною методикою для студентів виступає реалізація одного з основних моментів археографічної обробки матеріалів інтерв'ювання – створення транскриптів. Саме на цьому етапі відбувається не просто знайомство, а безпосередня участь в археографічній обробці усно-історичних джерел, що випрацьовують у студентів знання та навички в галузі польової та камеральної археографії. Особлива увага приділяється формуванню у студентів чіткої уяви про важливість передачі в письмовому варіанті тексту усього емоційно-психологічного забарвлення, що притаманні аудіо записам інтерв'ю, як одному з найважливіших факторів побутування усних історій в якості історичного джерела. На даному етапі робота в науковій проблемній

групі завершується. Логічним продовженням і, фактично, кульмінацією процесу оволодіння усно-історичною методикою для студентів історичного факультету є участь в етнографічно-археографічній експедиції в контексті проходження навчальної практики. Практика студентів проходить в рамках реалізації спільного науково-дослідницького проекту Запорізького національного університету та запорізького наукового товариства ім. Я. Новицького по вивченню селянської культури Південної України, в межах якого, однією із задіяних методик виступає усна історія. Комплекс робіт, що виконуються студентами в ході експедиції схожий з тим набором, що реалізуються в ході роботи студентської наукової проблемної групи спрямований на формування основних знань та вмінь в галузі роботи з усно-історичними джерелами. Як правило, студенти проходять практику «в полі», безпосередньо працюючи з респондентами та одночасно, у другій половині робочого дня, створюють транскрипти записаних інтерв'ю. Це лише одна складова, освітня, інший бік являє собою наявність зібраного в ході експедиції усно-історичного матеріалу, який передається на зберігання до Рукописного відділу Запорізького відділення Інституту української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України, створюючи тим самим колосальний заділ для джерельної бази майбутніх досліджень з історії півдня України, включаючи й дипломні проекти студентів історичного факультету Запорізького національного університету. Одним з позитивних результатів комплексного підходу у питанні реалізації усно-історичної методики в наукових дослідженнях та освітньому процесі у вищому навчальному закладі, можна назвати публікацію багатотомного археографічного видання «Усна історія Степової України», а також ціла низка наукових статей,

в яких розкриваються не лише фактологічні складові історії південноукраїнського регіону, але й теоретичні питання усної історії та місця антропоцентрично орієнтованих методів в сучасній історичній науці. Звісно, така складна та різнобічна тематика потребує ще додаткових досліджень та пошуку нових точок дотику, отже сподіваємося ще знайде своє відображення у вітчизняному історіографічному просторі. Разом з тим, досвід взаємодії галузі освіти та наукових пошуків в рамках вищого навчального закладу через призму усно-історичної методики відкриває шлях до більш глибоких напрацювань в даному напрямку та формулювання нових проектних пошуків стосовно форм симбіозу академічної науки та освітнього процесу.

В другій половині XX століття гуманітарні студії зіткнулися з низкою теоретикометодологічних викликів. Дедалі більш вагомим стає антропологічний поворот, який призвів до виокремлення усної історії – міждисциплінарної галузі досліджень, що поєднує теоретичний і методологічний доробок історії, культурної антропології, соціології, психології та ін. Персональному свідченню відводиться вагома роль при вивченні взаємодії людини і суспільства, історичних і соціальних процесів в їх індивідуальному вимірі. Щоденники, усні свідчення не тільки відомих діячів, а й пересічних мешканців привертають дедалі більшу увагу дослідників і широкої громадськості. Персоніфікація минулого спонукає не просто написати біографію особистості, перелічити факти і події з її/його життя та діяльності, а поглиблено вивчати внутрішній світ, світоглядні орієнтири, моделі поведінки, систему мотивацій. Дослідження соціальних груп дає матеріал для колективних біографій і ширших узагальнень пануючих у суспільстві установок свідомості, системи

образів та уявлень. На сьогодні усна історія утвердилася як важлива частина історичних студій, є методом збору, збереження й інтерпретації свідчень людей про пережите та окремою галуззю досліджень водночас. Таким чином, сучасне розуміння терміну “усна історія” включає якісний процес дослідження, який ґрунтується на особистому інтерв’юванні, що “дає змогу розуміти смисли, інтерпретації зв’язків та суб’єктивного досвіду”, а також записи інтерв’ю (аудіо- чи відеозапис) як джерела для подальших досліджень та інтерпретацій. Інтерв’ю/усні свідчення поряд з архівними матеріалами, опублікованими збірниками документів, спогадами, пресою становлять вагомий комплекс джерел з історичних студій другої половини XX – початку XXI століття. “Мовчазний” в історії людський досвід дозволяє не лише розкрити прогалини недавнього минулого, доповнити відомості про знані події (реконструкційний потенціал), а, й це важливо, піднімати замовчувану проблематику, коректувати усталені та/чи суперечливі погляди, показати широку мозаїку індивідуальних досвідів пережиття, вивчати осмислення історичних подій та історичного досвіду (студії пам’яті). Живі студії відкривають нові проблеми (історію повсякденності, сім’ї, дитинства та ін.), прямо пов’язані з соціальними цілями історії, успішно використовуються в педагогічній практиці (відкривають альтернативні точки зору, розвивають критичне мислення), “оживлюють” музейні експозиції і архівні колекції, практикуються як “терапія спогадами” для травмованих пережитим і людей старшого віку. Усна історія пройшла шлях від простого використання усних спогадів як джерела історичного дослідження в кінці 1940-х років, формування перших центрів дослідження усної історії до сучасних постмодерністських дискусій про способи конструювання

ідентичностей, форми репрезентації, дискурсивні стратегії, інтертекстуальність в усних спогадах та ін. Процес інституціалізації усної історії як окремого напрямку історичних досліджень розпочався у США та країнах Західної Європи ще в 1960–1970-х роках, а в 1996 р. на IX Міжнародній конференції усної історії в Гетеборзі (Швеція) було створено світову Міжнародну асоціацію усної історії. Ключовими дослідниками з усної історії є Пол Томпсон, Луїза Пассеріні, Алессандро Портеллі, Роберт Перкс, Алістер Томсон та ін. Починаючи зі середини 1990-х років усна історія як метод соціогуманітарних досліджень динамічно розвивається в Україні й здобуває щораз більше визнання в українській історичній науці. Проводяться міжнародні наукові конференції (“Усна історія в сучасних соціально-гуманітарних студіях: теорія і практика досліджень” (Харків, 27–28 жовтня 2006 р.), “Усна історія (не)подоланого минулого: подія – наратив – інтерпретація” (Одеса, 8–9 жовтня 2015 р.), “Суспільні злами і поворотні моменти: макроподії крізь призму автобіографічної розповіді” (Львів, 25–26 вересня 2014 р.), наукової конференції “Усна історія в епоху змін: соціальні контексти, суспільно-політичні виклики, академічні стандарти” (Харків, 1–2 грудня 2016 р.); міжнародні науково-методичні семінари (“Усна історія: теорія та практика застосування” (Переяслав-Хмельницький, 11 травня 2006 р.), “Усна історія і дослідження соціокультурних трансформацій: минуле заради майбутнього” (Львів, 20–21 травня 2006 р.)); всеукраїнські круглі столи (“Усна історія в Україні: сучасність та перспективи” (Київ, 21 травня 2012 р.); публікуються дослідження з усної історії та спеціалізована методична література. В жовтні 2006 р. у Харкові створено Українську асоціацію

усної історії (УАУІ) (<http://oralhistory.com.ua/>) (голова асоціації Гелінада Геннадіївна Грінченко, д.і.н., професор кафедри українознавства Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна). В 2016 р. УАУІ зареєстровано як неприбуткову громадську організацію, затверджено Статут, визначено основні цілі і завдання діяльності. Центр усної історії та біографістики створено при кафедрі новітньої історії України імені Михайла Грушевського в 2014 р. Усна історія вже тривалий час практикується студентами спеціалізації “новітня історія України” в рамках наукових семінарів, написання курсових, бакалаврських, магістерських та дисертаційних робіт. Тематика зібраних студентами усноісторичних матеріалів охоплює широкий спектр дослідницьких проблем: будні війни та стратегії виживання, образи війни, повоєнні депортації, національне підпілля 1940–1950-х років, “радянізоване” повоєнне повсякдення, образи жінки в радянському і пострадянському суспільстві, дослідження кар’єрних практик і професійних середовищ, уявлення про радянську партійну номенклатуру, досвід служби в радянській армії, політичні досвіди зламу 1980–1990-х років, розпад СРСР в громадській думці, феномен 1990-х років, а також історія локальних спільнот та ін. Студентські, а тим паче дослідження аспірантів, є добрими усноісторичними проектами з наперед розробленими програмами інтерв’ю, охопленням широкого кола респондентів і належним реконструктивного перехресного аналізу та контент-аналізом. Курс з вивчення усної історії, окрім теоретичної частини, передбачає проведення інтерв’ю, заповнення супровідної документації, транскрибуванням запису інтерв’ю. Спочатку студенти засвоювали практичні навички проведення і опрацювання інтерв’ю на основі розробленої та апробованої програми поглибленого проблемного

інтерв'ю про міграцію сільського населення до Львова в радянський період. У подальшому, з домінуванням кваліфікаційних робіт з історії другої половини XX – початку XXI століття, постала практичною потребою розробки студентських дослідницьких проектів – індивідуальне створення програми інтерв'ю та запис перших інтерв'ю після освоєння методичної частини курсу. Окрему групу аудіозаписів становлять автобіографічні інтерв'ю. З 2015 р. в рамках виконання науково-дослідного завдання щороку студенти записують поглиблене напівструктуроване проблемне інтерв'ю. Тематику інтерв'ю визначають наукові зацікавлення кращих студентів спеціалізації при написанні бакалаврських і магістерських робіт, а також актуальні запити історії сьогодення, історія Львівського університету. Головні цілі Центру: Надання індивідуальних і групових методичних консультацій щодо реалізації наукових проектів з усної історії; підготовка студентів до запису усноісторичного інтерв'ю, розвиток усноісторичної освіти, розробка методичних матеріалів. Формування і поповнення архіву усної історії; сприяння використанню фондів архіву усної історії і біографістики кафедри в наукових дослідженнях, при написанні кваліфікаційних робіт. Реалізація наукових проектів з вивчення минулого України засобами усної історії, біографічних студій. Співпраця з науковими, навчальними, громадськими організаціями; популяризація усноісторичних досліджень. Надання Центром усної історії та біографістики методичної допомоги в реалізації студентських наукових проектів, використання фондів архіву усної історії та біографістики в наукових дослідженнях, при написанні кваліфікаційних робіт сприяє формуванню фахівців-істориків, які зможуть використовувати здобутий досвід у власній науковопедагогічній діяльності.

Лекційне заняття 5. Правові аспекти використання усноісторичних джерел. (2 год)

Сучасний огляд радикального потенціалу усної історії. Усна історія: становлення, проблематика. Усна історія: Правові рекомендації з організації дослідження. Правові проблеми створення та інтерпретації усноісторичних джерел. Проблеми архівування, збереження та презентації джерел усної історії. Усна історія в електронних медіа. Усна історія і дослідження історичної пам'яті. Суспільство, спільнота, індивід у фокусі усноісторичних досліджень. Усноісторичні методики в царині публічної історії.

Конструювання образу “іншого”, “свого / чужого” в пам'яті сучасного населення України. Територія України віддавна поряд з українцями заселена іншими народами. В окремі історичні періоди й в конкретних населених пунктах українці поступалися, а то й були в меншості населення, а відтак “інші” залишили помітний вклад у розвиток, культурну спадщину, самоусвідомлення. До прикладу у Львові, згідно перепису населення 1931 р., майже половину мешканців (50,44 %) за ознакою приналежності до римо-католицької конфесії становили поляки, 31,9 % – іудеї (євреї) і 15,93 % – греко-католики (українці); в Дрогобичі – 40 % євреїв, 33 % поляків і 25 % українців. Конструкт гармонійної багатокультурності на практиці нерідко зводився до паралельного буття національних спільнот та потреби вибору при перехрещуванні. Співжиття з “іншими” складалося порізно, не було чорно-білим, а мозаїкою взаємовідносин і взаємних образів. Співжиття різних спільнот, як і співжиття окремих людей, не є гладким, а ще й у таких складних умовах ХХ століття. Проблемною, такою, що ще живе в пам'яті людей є історія ХХ століття, “кривавого століття”, з двома світовими

війнами, голодоморами, геноцидами, етнічними чистками, репресіями, депортаціями. У 1939–1941 рр., в часі першого радянського періоду, відбулися масові репресії, депортації й убивства. Внаслідок чотирьох основних хвиль депортації частину населення переселили у віддалені регіони СРСР, серед депортованих перших двох хвиль переважали поляки. Наприкінці червня 1941 р. з відступом радянської влади й приходом німецької місцеве населення виявило масові вбивства в'язнів НКВС у тюрмах. В часі війни на територіях спільного проживання українців і поляків загострилося міжнаціональне збройне протистояння, однією з кривавих складових якого стала Волинська трагедія 1943 року. “Остаточне вирішення єврейського питання” означало приречення на смерть сотень тисяч українських євреїв, залишилися одиниці тих, хто вижили. Із повторним встановленням радянської влади поляків примусово виселили в 1944–1946 рр. на західні й північні терени Польщі, так звані “ziemie odzyskane”. Частина корінних українців емігрувала або була репресована радянською владою в 1939–1941 рр. і другій половині 1940-х років. У середині – другій половині 40-х років західний регіон заселили вихідці зі східних регіонів – Східної України та республік СРСР, насамперед Росії; українці, росіяни та євреї за національністю. Внаслідок індустріалізації вихідці з сіл і містечок західного регіону тікали від колгоспних буднів та безгрошів'я до великих міст, які з часом українізували. Пам'ять про довоєнні чисельні національні спільноти не зберігалася в радянський час. Офіційна модель історичної пам'яті пізнього сталінізму ґрунтувалася на вкоріненій у масовій свідомості формулі “дружби народів” та ідеї “вікового братерства” росіян і українців, а лібералізація життя в посталінський період не призвела до виходу за рамки офіційного

радянського наративу. Встановлення в радянської влади у вересні 1939 р. трактували як звільнення українців від соціальних і національних утисків польських панів. Стиранню пам'яті про “інших” передувало практично повне усунення візуальних образів (пам'ятників, символів) попереднього часу. В офіційних наративах Другої світової війни не йшлося про. польське населення в роки німецької окупації, польський підпільний рух, роль поляків у відвоюванні регіону в німців, а лишень про їхнє небажання виїжджати до Польщі. Винищених ж євреїв у Голокості трактували як жертв на рівні з усім населенням і не виокремлювали серед загиблих у роки війни. Зникнення “інших”, а ще в умовах радянської дійсності, відкрило соціальні люфти. Українці, росіяни та інші посіли місця, які раніше належали полякам і євреям. З 1945 р. не вживали словосполучення “знищення єврейського населення”, як і “цивільне населення”, “громадяни”, а тільки “невинне радянське населення”, “мирне населення”. Як вже склалося в шкільних підручниках з історії і нерідко в академічному середовищі домінує україноцентричний підхід до висвітлення минулого. Аналізуючи українську історіографію єврейського питання, канадський історик українського походження Іван-Павло Химка дійшов висновку, що “традиціоналісти прагнуть захистити репутацію нації та заперечити уявлення про те, що українці також причетні до винищення євреїв під час Другої світової війни. Зокрема, вони хочуть захистити репутацію ОУН та УПА. Їм важко уявити складний наратив, що включатиме також і темні плями та тіні; вони прагнуть сяйливого минулого для своєї нації. Прихильники оновлення хочуть ризикнути й створити такий складніший наратив. Вони вважають, що чесне осмислення Голокосту – завдання, яке стоїть перед українськими дослідниками та інтелектуалами”.

Зазначену вище схематизацію можна прикласти й на інші складні теми. Запропоновані нові візії на старі проблеми західних українців потрохи змінюють українську історіографію. Свідомісні зміни в українському суспільстві відбулися внаслідок подій Революції гідності. Потреба включення до історичної пам'яті поряд з українцями й інших народностей є очевидною, потреба спільної пам'яті. Національна пам'ять вибудовує наратив жертви. Ян Блонський, польський історик літератури, в статті “Бідні поляки дивляться на гето”, рубіжному тексті для осмислення польським суспільством антисемітських стереотипів, зазначив: “Обтяжувати може лише чужа кров. Кров власна, жертвна кров живить спомин, викликає жаль, співчуття, повагу. Вимагає пам'яті, молитви, справедливості”. Робота пам'яті йде над “своїм” стражданням. Ідентифікація себе як жертви унеможлиблює усвідомлення своєї можливої співучасті в злочині. Але “немає невинних серед тих, хто вижив. Кожен вибрав стратегію меншої чи більшої зради. І якщо тішити себе тим, що ми – нащадки героїв, то ніколи не зрозуміємо, спадкоємцями якої історії ми є, і заручниками якої історії ми є”. Віктимологічний дискурс з переходом до нових поколінь відходить в минуле.

Україні не вироблена концепція колективної історичної пам'яті. В політиці пам'яті помітне “вилучення образу «іншого» з власної історії, або стереотипне бачення в образі «іншого» лише «чужого»”. Хоча й розуміння сучасної культурної пам'яті, насамперед Другої світової війни, є спрощеним – мова не йде про заміщення радянського дискурсу на виключно націоналістичний. До прикладу місто Львів, творить свою особливу пам'ять зі суттєвим місцевим внеском до публічної сфери, однак відкрите продукування історичних образів не уберігає від “закритих, спрощених та зрештою неправдивих

наративів”. Спадщина “інших” переважно залишається турботою місцевих національних організацій і їхніх партнерів з-за кордону. В офіційному дискурсі й публічному просторі локальних громад неукраїнська спадщина представлена мало і не трактується значимою частиною минулого. Для пересічного українця Голокост і Волинська трагедія 1943 р. й залишаються давніми і не “нашими”. Непроговорення складного минулого в українському суспільстві пострадянського часу – це фактично продовження політики замовчування тоталітарної епохи. Роками нав’язувану офіційну версію минулого змінила інша, діаметрально протилежна, але не завжди близька, теж частково нав’язана. Офіційну національну пам’ять поділяють далеко не всі. Доволі часто національна і сімейна пам’ять різняться. В колективній пам’яті індивідуальність нівелюється “колективним” – “ми є собою тільки завдяки пам’яті про минуле”. Підхопивши офіційний національний наратив губиться власна життєва позиція й те багатоманіття життєвих випадків і рішень, а ще й у складних, швидкозмінних обставинах воєнних років. До цього ж, людська пам’ять вибіркова і конструктивна, тобто сепарує пережите і вибудовується, твориться, є поєднанням минулого досвіду і сучасних соціальних, політичних реалій, а не вікном у минуле, в якому можна відшукати “правду” про те “як воно було”. Слід також пам’ятати, що старші люди більшу частину свого життя провели в тоталітарній державі, яка привчила їх думати що й кому говорити, більше мовчати. Тому їм складно відкритися під час інтерв’ю, довіряти співрозмовнику, який розпитує, а відтак осмислити пережите повно і в деталях. Звиклі губитися в натовпі радянські люди недооцінюють власний пережитий досвід, не вважають за потрібне ним ділитися як маловартісним. Також люди перебували на межі фізичного і

психічного виживання, коли руйнувалася система цінностей, а нові норми не вкладалися у голову; недругом міг стати будь-хто, навіть найближча людина. Страх паралізував діяльність, але й невтручання не гарантувало безпеки. Свіввина залишилася душевним тягарем навіть без співучасті в злочинах. Легко братися судити і коментувати складні етапи нашої історії. Їх можна спробувати осмислити на підставі приватних досвідів безпосередніх учасників або їхніх нащадків (яких на сучасному етапі є ще змога опитати), а відтак досягнути не доступні спрощені схеми висвітлення минулого, а весь спектр мозаїки думок, вчинків, пережиття, роздумів над (не)сказаним, (не)зробленим, (не)побаченим. Багато з наших рідних, знайомих могли б відповісти на запитання, на які складно знайти відповідь, якщо б ми вміли їх вчасно запитати і хотіли вислухати. Володіючи знаннями про те, яким багатоманітним було наше минуло, легше питати так, щоб отримати відповідь на непроговорене, та знати заздалегідь або відчувати в процесі розмови про що краще промовчати. Осягнення масштабних суспільних процесів через особистісне сприйняття і переживання конкретної особи дозволяє не лише реконструювати пережите, але й говорити про сучасну пам'ять – що пам'ятають про минуле, як пережите сприймається, а відтак, пояснити формування сучасних ідентичностей. Тому в політиці пам'яті більш дієвим є можливість представити мозаїку життєвих досвідів про минуле зі змогою вибору для кожного своєї позиції, а не вдаватися до рівня “згори”. Супротивна позиція теж заслуговує на увагу, вона постала з особистого пережиття, яке не варта піддавати сумнівам. Отримана безпосередньо від очевидців інформація дає змогу подивитися на наше минуле з іншої перспективи, бачити взаємозв'язок здавалося б окремих історичних подій та їхній вплив на

життя пересічних людей з різноманітними думками/рефлексіями щодо на перший погляд однозначного пережиття. Програма інтерв'ювання про конструювання образу “іншого”, “свого / чужого” в усних спогадах сучасного населення України охоплює широкий спектр тематичних блоків запитань. В проект закладено два завдання на вибір студента/ки: 1). Опитати людей старшого віку (до 1940 року народження), очевидців подій 1940-х років, які можуть поділитися дитячими спогадами про пережите і побачене. Це реконструкція, відтворення ситуації, середовища, історичного контексту або їх окремих елементів, вивчення динаміки формування й змін на підставі оповідей про індивідуальний щоденний “рутинний” досвід і практику інформантів. Також це вивчення як індивідуального, так і колективного досвіду “проживання” певних історичних подій на основі дослідження міжособистісних взаємозв'язків, індивідуальних життєвих прагнень та моделей їхньої реалізації в історичній перспективі. 2). Опитати людей 1940–1955 років народження, так званого воєнного і повоєнного покоління, котрі не мають системних власних спогадів, бо були ще малолітніми дітьми, але зростали в складних умовах і на основі фрагментарних власних спогадів та під впливом почутого від батьків, діда-бабці, родичів сформували свої уявлення про окреслений в питальнику час і образи різних національних груп, міжнаціональні взаємини. Частково це реконструкція і вивчення досвіду (на базі власних дитячих спогадів), але значною мірою вже дослідження історичної пам'яті як складного соціокультурного феномену, пов'язаного з осмисленням історичних подій та історичного досвіду (реального та/або уявного). Мова йде про колективні уявлення про події, пережиття, національні образи, які закладені в питальнику. Тому, якщо людина, з якою записується

інтерв'ю, не має власних спогадів про час до її народження чи раннього дитинства, потрібно наявні в питальнику запитання перефразувати крізь призму (не)збереження в пам'яті. Наприклад, у тематичному блоці “Довоєнний період/спогади дитинства” слід питати про збережені в пам'яті оповідача/чки образи довоєнного життя (сільська/міська громада, національні групи, міжнаціональні взаємини та інше) та з яких джерел почерпнуті ці образи – родинні перекази (розповіді батьків, діда-бабці, родичів), шкільні підручники, засоби масової інформації (газети, телебачення), наукова література та інше.

Сьогодні наше нині затьмарене війною. З вторгненням росії в Україну вкрай важливий голос кожного щоби поширити правду про російські військові злочини щодо українців та його фіксації. Зважаючи на вище викладене, пропонуємо й надалі вдосконалювати процес формування електронної бази даних «Усна історія», розширюючи спектр усноісторичних досліджень; ділитися досвідом серед споживачів інформації на наукових форумах, конференціях, семінарах, круглих столах тощо.

Змістовий модуль II

Усна історія в Україні: сучасність та перспективи

Лекційне заняття 6. Інтерв'ю, як основний метод збору інформації (2 год)

Якими є особливості інтерв'ю як методу усної історії і де шукати цікаві архіви зі спогадами очевидців. Правила інтерв'ю: як готуватися. Біографічне інтерв'ю, проблемне (тематичне, сфокусоване). Правила проведення інтерв'ю. Які питання ставити. Проекти усної історії. 7 етапів проведення глибинного інтерв'ю. Виробляємо концепцію – для чого нам потрібне інтерв'ю.

Розробляємо структуру інтерв'ю, конкретні запитання й опорні слова-теми. Проведимо інтерв'ю. Транскрибуємо інтерв'ю. Аналізуємо отриманий текст. Верифікуємо отримані результати – співставляємо їх з іншими інтерв'ю, а також відомими публікаціями на цю тему. Звітуємо про отримані результати – про форму звіту треба домовитися заздалегідь (стиль й обсяг тексту, що повідомляє про здобуту інформацію.).

Останнім часом дедалі більшої популярності серед дослідників набуває усна історія. Вона стала інструментом пошуку відповідей на питання про те, ким ми є: завдяки інтерв'ю зі свідками й учасниками подій ми не лише заповнюємо білі плями минулого, але й дізнаємося більше про сьогодення. Рішення щодо залучення інтерв'ю-спогадів як історичного джерела має бути обґрунтованим з точки зору: 1) відповідності цілям і завданням дослідження та 2) необхідності пошуку за їх допомогою додаткових відомостей чи перспектив вивчення процесу, явища чи окремої історичної події. Для цього на даному етапі бажано чітко з'ясувати, яка саме проблема має бути вирішена за допомогою усно-історичного джерела. Це може бути, по-перше, реконструкція, відтворення ситуації, середовища, історичного контексту або їх окремих елементів, вивчення динаміки формування й змін тих чи інших структур, інститутів і організацій на підставі оповідей про індивідуальний щоденний «рутинний» досвід і практику інформантів. По-друге, залучення інтерв'ю-спогадів може бути спрямованим на вивчення як індивідуального, так і колективного досвіду «проживання» певних історичних подій на основі дослідження міжособистісних взаємозв'язків, індивідуальних життєвих прагнень та моделей їхньої реалізації в історичній перспективі. Інші пізнавальні можливості пропонують інтерв'ю, спрямовані на вивчення історичної пам'яті як «складного

соціокультурного феномену, пов'язаного з осмисленням історичних подій та історичного досвіду (реального та/або уявного), і водночас як продукту маніпуляції масовою свідомістю з політичною метою». Тоді усні історії учасників безпосередніх історичних подій можуть залучатися до дослідження переплетінь репрезентацій особистого досвіду та його осмислення з системою символів, знаків, міфів і обмежень, що сформували колективне уявлення про подію, яка вивчається, та відображають певну спільність культурноісторичного досвіду в даному соціумі. Не підлягає сумніву, що обґрунтуванню відповідності й необхідності повинно передувати детальне знайомство з писемними джерелами й літературою з теми дослідження, не в останню чергу тому, що саме в них можуть міститись якщо не імена безпосередніх учасників подій/процесів/ явищ, то цінна імпліцитна інформація щодо їх подальшого пошуку.

Вибір типу інтерв'ю чи їх комбінація також залежать як від мети й завдань дослідження, так і від проблем, що мають бути вирішеними шляхом залучення усно-історичних джерел. У залежності від кількості осіб, що інтерв'юються одночасно, вирізняють одноосібне й групове інтерв'ю, останнє, в свою чергу, може бути дискусією фокусгрупи (focus group discussions) й інтерв'ю спільноти (community interview). За тематичною спрямованістю й інформаційним потенціалом інтерв'ю поділяються на біографічні (individual life story), проблемні (single-issue interview), генеалогічні (family-tree interview), щоденникові (diary interviewing). Найбільш поширеними й інформаційно насиченими прийнято вважати: 1) біографічне інтерв'ю, яке також має назву «історії життя» чи «розповіді про життя», і є орієнтованим на вивчення суб'єктивного, особистісного сприйняття минулого в межах цілісного біографічного досвіду, та 2) проблемне (тематичне,

сфокусоване) інтерв'ю, спрямоване на вивчення «переживання» людиною окремої історичної події, ситуації чи явища. Варіантом біографічного інтерв'ю є лейтмотивне інтерв'ю, за допомогою якого в усно-історичному дослідженні вивчається вплив досвіду, набутого під час участі в тій чи іншій події, на подальшу біографію опитуваного. В залежності від наявності стандартного для всіх інформантів питальника, що містить конкретні (не наративні) запитання, і біографічні, і проблемні інтерв'ю бувають: 1) структурованими (якщо вони спрямовані лише на відповіді питальника), 2) напівструктурованими (якщо вони містять відкриту фазу вільного оповідання), 3) неструктурованими або наративними (вільна фаза охоплює все інтерв'ю в цілому, додаткові запитання дослідника є наративними, а не конкретними, й «прив'язаними» до нарації респондента). Генеалогічні інтерв'ю частіше за все використовуються в дослідженнях, присвячених історії родини чи вивченню певних довгострокових тенденцій, механізмів і каналів трансляції історичної пам'яті тощо. Як правило, такому типу інтерв'ю передують біографічна нарація оповідача, під час якої виникає необхідність поширити її змістовний потенціал за рахунок переказу інформантом біографій членів своєї родини. Щоденникові інтерв'ю використовуються переважно в дослідженнях певних соціальних тенденцій і передбачають ведення групою інформантів регулярних письмових чи усних (на диктофон) записів протягом деякого часу (тижня, місяця, року тощо) з метою фіксації певних питань чи опису окремих повсякденних практик. Ці записи можуть робитися як кожен день, так і раз на тиждень чи місяць; після завершення дослідження вони передаються досліднику для узагальнення й аналізу. В історичних дослідженнях дискусії в фокус-групах чи більш численних спільнотах

мають свою специфіку. Частіше за все вони використовуються перед проведенням біографічних інтерв'ю, включаючи генеалогічні, та проблемних інтерв'ю з метою попереднього знайомства як з потенційними респондентами, так і з можливим колом питань, які виникнуть під час подальших «один-на-один» інтерв'ю. Думки, переживання, оцінки зібраних у групі людей, а також оперування ними незвичною для дослідника термінологією або часто повторюваний опис схожих ситуацій чи подій допоможуть дослідникові внести певні корективи до схеми проведення подальших інтерв'ю. У свою чергу, цілеспрямоване інтерв'ювання групи респондентів може стати засобом вивчення проблем історичної пам'яті, наприклад — дискурсивних стратегій окремих колективів і спільнот, і в цьому зв'язку — процесу конструювання за їх допомогою індивідуального спогаду таким чином, що він згодом стає колективним. Головною різницею між інтерв'юванням фокус-групи й спільноти (де кількість осіб може сягати 30) прийнято вважати направленість акценту взаємодії: у разі фокус-групової дискусії він робиться на спілкуванні членів групи проміж собою, дослідник у цьому випадку не є інтерв'юером, він виконує функції «модератора», чия головна задача полягає в провокаційному підштовхуванні обміну думками завдяки дотриманню позиції «наївного слухача», що має наслідком створення особливої довірливої й дружньої атмосфери. У разі інтерв'ю в великій спільноті акцент взаємодії переноситься на спілкування інтерв'юера й колективу в цілому, дослідник (а краще — два) ставить прямі запитання й стежить за тим, щоб право на відповідь отримав кожен із присутніх. Перевагами цих двох видів групового інтерв'ювання, крім зазначених вище можливостей збору попередньої інформації й дослідження питань, пов'язаних зі способами й схемами

конструювання й відтворення колективних спогадів, є також можливість «повернути» ці спогади назад — певний усталений колектив (наприклад — члени громадського об'єднання) може вислухати й оцінити висновки дослідника.

Лекційне заняття 7. Формування методологічної бази усної історії. (2 год)

Історична свідомість та історична пам'ять. Історична пам'ять і забуття. Історична пам'ять та історичний факт. Історія як наука про унікальні і одиничні явища. Відносність історичного знання Цивілізаційний і культурно-історичний підходи до вивчення минулого Соціальна історія та історична антропологія «Нова локальна історія» і мікроісторія. Інтелектуальна історія сьогодні: проблеми та перспективи. На межі тисчоліть: нові проблеми і нові підходи.

Зазвичай усна історія вважається методом запису свідчень та результатом запису — розповідь свідка, очевидця, людини, яка має спогади про минуле. Порівняно з класичним журналістським інтерв'ю усна історія цікавиться персональними поглядами, згадками й емоціями. Зміст таких інтерв'ю — спогади про минуле, а не коментарі про сучасність. По-друге, інтерв'ю зі свідками тривають довго — інколи дві, три, чотири години, аби оповідач розповів якомога більше фактів зі свого життя.

Результат інтерв'ю — усна історія — стає історичним документом, доступним для громадськості. Однак лише в тому разі, якщо особа, котра дала інтерв'ю, погодиться на його публікацію. Перш ніж розпочинати інтерв'ю, варто розуміти, про що саме буде

усна історія, адже залежно від мети виокремлюються два основні види інтерв'ю. По-перше, пише українська дослідниця усної історії Гелінада Грінченко в посібнику «Усна історія: Методичні рекомендації з організації дослідження», це біографічне інтерв'ю, яке ще називають наративним. У цьому випадку мають на увазі розповідь про історію життя, покликану вивчити суб'єктивне сприйняття минулого. Другий вид інтерв'ю — проблемне (тематичне, сфокусоване). Його основна мета — вивчити переживання людиною певної історичної події, ситуації чи явища.

Попри цю відмінність, правила проведення інтерв'ю спільні для обох видів. Базові правила — принципи усної історії — розроблено 2009 року Міжнародною асоціацією усної історії. Вони стосуються правил проведення інтерв'ю й визначають, як потрібно готуватися, як його проводити та які обов'язки інтерв'юера.

Усна історія вимагає ґрунтовної підготовки: як змістовної (потрібно володіти темою, знати історію), так і до процесу (бути комунікабельним, розуміти, коли варто ставити питання тощо).

Перш ніж починати роботу, інтерв'юеру слід дізнатися, як проводити інтерв'ю із застосуванням методу усної історії. Інтерв'юери повинні заздалегідь домовитися про місце зберігання усної історії — найкраще її зберігати в архівах та інших відкритих сховищах даних. Інтерв'юери мають змістовно підготуватися до інтерв'ю: дізнатися більше про оповідача, тему, ширший історичний контекст. Після цього інтерв'юер повідомляє оповідачеві тему інтерв'ю та отримує на нього згоду. Одним із важливих етапів підготовки до усної історії є попередня зустріч інтерв'юера та оповідача. Під час цієї зустрічі уточнюються можливі запитання, інтерв'юер дізнається більше про оповідача, а оповідач — про мету

інтерв'ю. Інтерв'юер має підготувати перелік питань і тем, проте під час інтерв'ю він може виходити за їхні рамки, щоб отримати глибші відповіді.

Інтерв'ю треба проводити в тихому приміщенні, уникаючи сторонніх звуків та інших подразників. Та коли йдеться про важливі для історії звуки, як-от гортання сторінок альбому, звучання музичного інструменту тощо, їх варто записати. *«В ідеалі усну історію варто записувати вдома в героя-оповідача, тому що там людина почувається більш комфортно, вона може взяти альбом і показати його. Це ідеальне місце для усної історії. Можна також домовитися про нейтральну територію»*, — коментує пані Наталя.

Інтерв'юер розпочинає інтерв'ю (запис) зі вступу, в якому зазначає імена інтерв'юера та оповідача, дату й місце проведення, а також тему. Завдання вступу — сфокусуватися під час інтерв'ю на чітко визначеній темі.

До початку інтерв'ю потрібно узгодити його тривалість. Інтерв'юер повинен стежити за часом і мати на увазі, що оповідач може втомитися й у будь-яку мить припинить інтерв'ю. Якщо ж оповідач може й хоче говорити далі, розмова повинна тривати.

Інтерв'ю повинні проводитися згідно з попередньою угодою з оповідачем; інтерв'юери мають поважати право оповідачів відмовлятися говорити на певні теми, обмежувати доступ до інтерв'ю та залишатися анонімом; інтерв'юери можуть ставити додаткові запитання поза темою інтерв'ю, щоби мати якомога ґрунтовніший запис; слід прагнути, щоби запис містив відверту інформацію, яка має значну цінність.

Інтерв'ю'ер повинен отримати від оповідача підписану згоду на збереження та / або розповсюдження запису інтерв'ю та інших отриманих у процесі інтерв'ю матеріалів.

Історичні свідчення звичайних людей, особливо тих, хто виключаються з традиційної історії – жінок, представниць і представників культурних, етнічних, релігійних та інших меншин – відображають все більше зацікавлення суспільства в інших підходах до суспільних наук. Таке зацікавлення завжди було у главі кута уповноважувальної освіти. Тому варто звернутися до усних історій чи, як інакше називається цей метод, до біографічного методу. Можна: - дізнатися про усні історії як захоплюючий корисний цікавий спосіб пізнання світу; - використовувати його для досліджень; - навчити збирати усні історії; - здійснювати процес навчання з включенням підходів і елементів усних історій. За останні п'ятдесят років усна історія розвинулася в окремий напрямок з власними журналами, базами даних і спеціалізованими темами, такими як жіноча, чорна, культурна та інші історії. Ми, насамперед, розглядаємо гендерну і ромську історію через лінзи уповноважувальної освіти, бо з них почався наш практичний досвід об'єднання цих двох підходів. Що таке усні історії? Це запис та аналіз усних свідчень про минуле у найрізноманітніших формах. Усні історії можуть зосереджуватися на - знання минулого, яке перейшло від попередніх поколінь (усна традиція); - опис подій життя людини, який допоможе оформити факти і їх значення (усна біографія); - особисті спогади людини про певні події, проблему чи досвід, який вони пережили колись у минулому; - усні свідчення, записані під час або відразу після події. Усні історії використовують з двома різними цілями. Перша – допомогти в реконструкції минулого з позиції людини, яка „випала” з

історії (як примус до осілого життя змінив долю ромської родини чи що почувала донька розкуркуленого батька, коли її не прийняли до університету). Друга – допомогти зрозуміти, як люди тлумачать минуле. Усні джерела говорять нам не лише про те, що робили люди, але й що вони бачили, думали, відчували, вірили і чому, що вони хотіли зробити і не зробили і чого вони робити не хотіли. Згадаймо, що усні історії – це запис і аналіз усних свідчень. Тому ми можемо запропонувати дітям зібрати такі історії в батьків, бабусь і дідусів, сусідів і сусідок щодо певної події чи життєвого досвіду. Такі історії можуть бути корисними для додаткового читання і аналізу на уроках історії. Аналіз історичних джерел вимагає певних знань і навичок. При цьому, збираючи усні свідчення за допомогою інтерв'ю, їх можна також розвинути далі. Неповний перелік містить такі складові: - навички критичного аналізу й інтерпретації, які можна застосувати до будь-якого виду свідчень; знання і розуміння, яке дасть можливість вставити свідчення в історичний контекст; - можливість перевірки автентичності й відповідності свідчення перехресним посиланням на ресурси; - розуміння процесу, за допомогою якого свідчення проаналізоване. - дослідницькі навички, зокрема, щодо порядку формулювання ефективних запитань; - комунікаційні навички (щоби тих, кого опитують, почувалися вільно, а для цього треба заохочувати, слухати, стимулюючи і перевіряючи для встановлення фактів; - навички емпатії до людей різних поколінь, освіти, досвіду, перспектив і припущень; - здатність відсіювати, оцінюючи відповідність і точність, а тоді будуючи опис, хронологію, формулювання висновків про те, що трапилося і чому; - здатність робити достовірні і надійні записи усних свідчень і використовувати їх для конструювання даних про те, що трапилося. Збирання усних історій та їх аналіз

використовується по-різному: - можливість доступу до досвіду та перспектив звичайних людей; - жива перспектива сучасної історії, яку неможливо отримати з сухого тексту підручників; - інформація про людей і групи, які зазвичай ігноруються підручниками; - корисна перевірка свідчень, наданих іншими джерелами (особливо, якщо ці джерела містять засоби масової інформації); - ефективний баланс із історичною інтерпретацією подій, бо показує, як люди насправді це переживали; - усні історії, особливо в формі особистих спогадів сучасниць і сучасників, часто можуть допомагати учням досліджувати і застосовувати ключові концепції історичної цілісності і змінності; - дослідження усних історій потребує застосування тих же самих принципів і аналітичних процесів що й до іншого роду свідчень – відбір, перехресна перевірка, виявлення упереджень і викривлень, трактування протиріч і неповних даних. При аналізі усних історій важливо задавати питання: - Що за людина, яка розповідає свою історію? - Про що вона говорить? Стосується це того, що трапилося чи чому? Говорить людина безвідносно до кожного з питань чи вона намагається розповісти історію? Чи говориться те, що не стосується теми? Чи намагається людина виправдати себе і свої дії? Чи намагається вона виправдати когось? Чи відповіді частіше за все надаються у вигляді жартів? - Чи намагається людина відповідати серйозно на запитання? Чи відчувається дискомфорт щодо деяких запитань? Чи замовчуються певні питання? Чи перед телекамерою і диктофоном людина змінює поведінку? - Які припущення висловлюються? - Чи можна виявити упередження? - Чи є можливість перевірити інформацію з незалежного джерела? Ось приклади того, що можна досліджувати в процесі збору та аналізу усних історій: - Як змінилося домашнє і робоче життя внаслідок технологічного

розвитку? Як змінилося життя сім'ї протягом століття? - Як змінилися ролі дружини чи чоловіка (батьків)? - Як змінилася статева поведінка і правила моралі? Як ставилися до матеріводиначок 50 – 60 років тому? - Як змінилася ідея дитинства і підліткового віку? - Як змінилося ведення господарства протягом століття? - Як позначилася на житті людей в містах і селах зростання міст? - Як змінилася з часом професійна зайнятість (зменшення частки деяких робіт і промисловостей, створення нових, збільшення механізації й автоматизації)? - Як змінилися стосунки між поколіннями? - Як змінилися місця відпочинку і розваги? - Як вплинули на життя людей зміни в мережі транспорту і комунікацій? - Як позначилися на житті людей зміни в медицині? - Як змінилися наші ідеї? (наприклад, щодо віри і релігії, злочинів і покарань, бідності і добробуту, освіти, мистецтва, ролі і відповідальності держави і громадян і громадянок, національної ідентичності, тощо) Розроблення плану інтерв'ю Ось про що слід пам'ятати, готуючи запитання: - яка базова інформацію потрібна щодо кожної людини, яку планується інтерв'ювати (наприклад, де вона народилася і коли, зайнятість зараз чи в минулому, що вона робила в певний момент життя, де вона ходила в школу, де вона жила в певний проміжок життя, тощо); - яка найкраща чи прийнятна послідовність запитань, щоби інтерв'ю проходило без переривань; - важливість уникання спрямовуючих (наприклад, ви, напевно, розсердилися через це?) і закритих запитань (коли є лише вибір відповіді „так” чи „ні”); - важливо переконатися, що запитання чіткі і незарозумілі; - як досягти балансу між тим, щоби заохочувати людину говорити і водночас повертати її, якщо вона занадто далеко піде від теми; - як розпочати і завершити інтерв'ю; - що робити, якщо людина „виснажується” щодо конкретного питання занадто рано; - які

можуть бути шляхи перевірки достовірності свідчень. Після першого захоплення усними історіями можна побачити, що є багато проблем, яких слід уникнути, аби не профанувати цей підхід. Дослідниця усних жіночих історій Джоан Сангстер пише: „багато з нас спочатку звернулися до усної історії, як до методології, що володіє радикальним і демократичним потенціалом для виправлення історії звичайних людей і підняття самосвідомості робітничого класу і жінок. Як феміністки, ми сподівались використовувати усну історію для надання різноманітних можливостей жінкам шляхом створення переглянутої історії „для жінок”. Ця історія виникає з досвіду жінок, які дійсно жили.” Але спроби, як в західних країнах, так і на теренах нашого регіону, показують, що це не так просто. „Чи не перебільшуємо ми радикальний потенціал усної історії? Чи не ігноруємо ми незручні етичні питання, пов’язані з використанням живих людей в якості джерела для наших досліджень?” - вслід за Джоан Сангстер маємо постійно запитувати ми самі себе.

Усною історією називають глибоке біографічне або тематичне інтерв’ю зі свідком-учасником події/подій. Отже усна історія – це розповідь, під час якої респонденти, у взаємодії з інтерв’юером, осмислюють свій індивідуальний досвід і співвідносять його з офіційними історичними дискурсами та макросоціальними процесами. Вона завжди плинна і змінна, залежно від контексту, питань і гіпотез науковця, приватних обставин респондента, а також фрагментарна і селективна, оскільки розповідь про життєву історію чи подію ніколи не може бути повного чи вичерпною. Усна традиція натомість формується і репродукується у суспільстві незалежно від впливу дослідників. Нарешті, усні джерела (до яких належить і усна

історія) є спільним продуктом, який твориться шляхом взаємодії інтерв'юера та респондента.

Чи не головна проблема, що раз по раз виникала у доповідях, – це нерозведення понять метод та методологія при обговоренні усної історії. Більшість авторів, істориків чи етнографів за фахом, називали усну історію методологією, але подальші пояснення виявляли, що йдеться здебільшого про опис самого лише методу збору даних. Ця двозначність уже визначена в соціології. Справді, біографічне інтерв'ю – у термінах соціологічного емпіричного дослідження – це специфічний порівняно із традиційними (зокрема, кількісними чи зорієнтованими на тексти) метод. Але це не дає підстави трактувати його гносеологічний статус як окрему методологію. Можливо, різне трактування і позиціонування усної історії у різних дисциплінах зумовлене специфікою методологічних засад кожної з них. Скажімо, соціологія традиційно розвивалася завдяки різноманітним опитуванням; розробка відповідних методик давно вже працює з таким ефектом як артефакт (відповіді, породжені реакцією респондента на дослідницьку ситуацію)¹. І сьогодні соціологічна наука, навпаки, активніше звертається до тексту (особистих, масмедійних, візуальних документів у найширшому їх тлумаченні) як евристично невичерпного джерела соціальної інформації. Вона (соціологія) визначає свій предмет у плинній сучасності, тож виокремлює більш і менш динамічні її одиниці, як-от: настрій, думка, переконання, цінність. Прагне досліджувати групові феномени, але первісно отримує індивідуальні відповіді, котрі складають масив. Відтак проблемною стає сама правомірність їх підсумовання, сумнівною видається можливість існування «дерева за лісом». Математика пропонує методи багатомірної статистики, які

«виявляють» латентні змінні із певною ймовірністю. А щодо існування такого феномену, як громадська думка, то деякі дослідники взагалі ставлять під сумнів його існування, принаймні у приступному для вивчення вимірі.

Лекційне заняття 8. Особливості формавання анкети для опитування учасників чи очевидців історичних подій. (2 год)

В основі методів усної історії лежить «технологія опитування» або «технологія розпитування». Відмінним методом усної історії є метод інтерв'ю, сам дослідницький процес називається інтерв'юванням. Усна історія - це метод збирання та збереження історичної інформації через запис інтерв'ю з учасниками минулих подій, запис їх життєвого шляху. основним методом усної історії є дослідницьке чи історичне інтерв'ю, яке можна визначити як змодельовану дослідником цілеспрямовану бесіду про життєвий світ людини у контексті історичних подій, процесів, явищ або як цілеспрямоване опитування носія інформації про його емпіричний досвід у контексті історичного минулого з подальшою трансформацією усного оповідання у письмовому тексті для подальшої інтерпретації.

Після вирішення питання, яким має бути інтерв'ю та кого саме інтерв'юватиме дослідник, бажано продумати послідовну схему проведення бесіди. Частіше за все в усно-історичних дослідженнях використовується відкрите (наративне, неструктуроване) чи напіввідкрите (напівструктуроване) біографічне чи проблемне інтерв'ю. Схема їх проведення є певною мірою схожою, й першим кроком, який слід передбачити під час її складання, стане встановлення контакту з респондентами. Першу зустріч бажано присвятити розповіді про тематику й основні питання дослідження, ознайомленню з необхідними для підписання документами (про них

див. розділ «Супровідна документація»), обов'язковому інформуванню респондента про те, де саме, чи за допомогою кого були знайдені його телефон чи адреса, поясненню того, що на практиці інтерв'ю триває достатньо довго (3–4 години), крім того, необхідно узгодити час і місце проведення інтерв'ю, які мають бути зручними в першу чергу для інформанта, тим самим надаючи йому час для підготовки. Такий перший контакт можна встановлювати як під час особистої зустрічі (у разі попереднього «пілотного» спілкування в групі — у ході самої бесіди), так і по телефону. У разі встановлення першого контакту за допомогою пошти, варто додати до письмового роз'яснення конверт із маркою й зворотною адресою. Інформувати респондента про цілі й завдання проекту на початку самого інтерв'ю (якщо першої зустрічі для попереднього знайомства не було) не є бажаним — за практикою проведених досліджень такий вступ «заморожує», сковує людину, створює більш офіційну, ніж дружню й відкритую для довірливої розмови атмосферу. У такому випадку рекомендується залишити чистими декілька метрів (чи секунд) плівки й дописати інформацію про проект пізніше. Але це не стосується повідомлення про дату й час проведення інтерв'ю, а також про імена й прізвища дослідника й інформанта — їх можна записати як на початку, так і наприкінці бесіди, після слів подяки. Наступний крок у плануванні як біографічного, так і проблемного інтерв'ю слід присвятити формулюванню першого запитання. Очевидно, що в проблемних інтерв'ю перше запитання повинно будуватися навколо теми дослідження, але в термінах не суто наукових, а більш простих й зрозумілих респонденту. Взагалі, протягом всього інтерв'ю досліднику слід утримуватися від позиції «всезнаючого слухача», експерта, арбітра, чи, того гірше, пропагандиста й провідника якихось

ідей — політичних, національних, релігійних тощо — навпаки, треба намагатися якомога більше мінімізувати власну «присутність» і вплив на інформанта. Зрозуміло, що абсолютне «виключення» інтерв'юера з ситуації інтерв'ю неможливе, але слід робити все задля запобігання свідомої провокації чи акцентуації розмови. У разі біографічного інтерв'ю бажано не підказувати респондентові ніякої «об'єктивної» початкової точки оповідання, як то: «розкажіть, будь ласка, свою біографію з моменту народження», «...з того моменту, як себе пам'ятаєте» і т. ін. Навіть слово «біографія» бажано замінити на «історію Вашого життя», й наголосити на її унікальності й важливості для слухача. У разі неструктурованого відкритого наративного інтерв'ю заздалегідь сформульовані питання відсутні (про наративні питання див. розділ «Ситуація інтерв'ю»). Якщо заплановані до проведення інтерв'ю є напівструктурованими, то після формулювання першого запитання слід перейти до складання питальника — детально-тематичного у разі проблемного й тематично-хронологічного у разі біографічного інтерв'ю. Загальні рекомендації щодо складання питальника такі. У разі біографічного інтерв'ю всі заплановані питання бажано звести до певних тематичних блоків, які потім розташувати за хронологічним принципом. Запитання, що повинне «ввести» респондента до певної теми, бажано робити відкритим, тобто таким, можливі варіанти відповіді на який не містяться в самому його формулюванні («Розкажіть, будь ласка, про Ваше навчання в школі...»). Наступні питання в межах кожного тематичного блоку можуть бути спрямованими як на отримання конкретної відповіді («У якому році Ви закінчили школу»), так і на стимулювання подальших асоціацій чи згадок про певну ситуацію, подію, відрізок життя («Розкажіть, будь ласка, про Ваших шкільних

друзів та вчителів»). У разі проблемного інтерв'ю структура питальника обумовлена межами бажаного «заглиблення» в тему, тобто ступенем її деталізації, а також наявністю суміжних чи паралельних сюжетів вивчення. У цьому випадку дотримання хронологічної послідовності підтем не є обов'язковим. Очевидно, що всі питання навіть імпліцитно не повинні вміщувати декларацій певних ідей, настанов чи уподобань дослідника.

Усна історія – це передусім особливий статус окремого біографічного факту, який часом/часто не вкладається у рамки теорії, ба навіть суперечить їй. Слід зазначити, що в соціальних та гуманітарних науках, не в останню чергу завдяки поширенню якісної методології та критиці позитивістського наративу науки, відбувається зсув від визнання цінності документа через засвідчення його оригінальності (автентичності) до пошуку соціального змісту як ознаки його оригінальності (самоцінності, унікальності)³. Але при аналізі документів різного типу виникає питання їх співвіднесення в межах одного проєкту чи порівняння результатів різних. Водночас, видається, для циклу класичних гуманітарних дисциплін цілком можливе й актуальне тлумачення усної історії саме як маркера корпусу методологічних засад. Це може бути прописування місця усної історії як певного типу історичних даних, як способу писання історії конкретного суспільства, епохи, як «жива» історія, не застигла в документі, а тому включена у триваюче суспільне буття: озвучена устами оповідача з неминучим перефразуванням, відображенням власної позиції, зрештою, зі знятими соціальними відносинами (установки на дослідження, успішності комунікації тощо). Перетин різних дисциплінарних методологічних засад щодо усної історії не лише спонукає до розробки даного методу/методології, а й ставить

нові гносеологічні питання перед самими науками. Створення історичного джерела: інтерактивність, інтертекстуальність, інтерсуб'єктивність.

Усні джерела залежать від дисциплінарних рамок, у яких вони творяться, мети і структури проєкту та методів, що використовуються для їх збирання, а також від особистості інтерв'юера. Відповідно, якщо в одному дослідженні використовуються різні типи усних джерел (фольклорні записи, етнографічні польові записи, біографічні інтерв'ю), дослідник повинен враховувати їх особливості та обумовлювати особливості тріангуляції. Як слушно зауважує Л. Герець (див. його статтю в цьому збірнику), вже сам вибір методу інтерв'ювання (структуроване, півструктуроване чи неструктуроване інтерв'ю) накладає свою дослідницьку рамку на матеріали, які пізніше аналізуються та використовуються як ілюстративний матеріал у статтях. На жаль, у більшості вітчизняних авторів бракує рефлексії про вплив методу інтерв'ювання на якість усних свідчень.

Водночас метод усної історії у соціологічній традиції належить до так званої якісної методології, котра орієнтує на суб'єкт-суб'єктну пізнавальну взаємодію, на повсякденний досвід, на цінність окремого випадку поряд із пошуком типового, загальних тенденцій тощо. Окрім того, ціла низка інших методів збирання та аналізу даних може використовуватися при реалізації якісної методологічної установки дослідження. З іншого боку, те саме біографічне інтерв'ю чи життєва історія, історія сім'ї, проблемно орієнтоване інтерв'ю і под. розглядаються в соціології як одна група споріднених методик, котрі можна реалізувати за детально прописаною та чітко структурованою інструкцією або ж у вигляді неформалізованого, вільного, глибинного чи то наративного інтерв'ю.

Лекційне заняття 9. Методика професійного інтерв'ю (2 год)

7 етапів проведення глибинного інтерв'ю. Виробляємо концепцію – для чого нам потрібне інтерв'ю. Розробляємо структуру інтерв'ю, конкретні запитання й опорні слова-теми. Проведимо інтерв'ю. Транскрибуємо інтерв'ю. Аналізуємо отриманий текст. Верифікуємо отримані результати – співставляємо їх з іншими інтерв'ю, а також відомими публікаціями на цю тему. Звітуємо про отримані результати – про форму звіту треба домовитися заздалегідь (стиль й обсяг тексту, що повідомляє про здобуту інформацію.).

Крім очевидної відповідності загальній концепції дослідження, вибір респондентів обумовлюється питаннями, які дослідник вирішує висвітлити/пояснити/проаналізувати за допомогою усно-історичних свідчень. Якщо таким питанням є відтворення чи реконструкція певної ситуації чи конкретної події, а також вивчення досвіду їх «переживання», тоді вибір респондентів диктується наявністю безпосередніх свідків цих явищ чи подій. Цих свідків дослідник визначає генеральною сукупністю «мнемонічного співтовариства» й описує її за допомогою певного набору характеристик. Так, наприклад, у проекті збору документальних свідчень про долі людей, що в роки Другої світової війни залучалися до рабської та примусової праці на території Третього Рейху, який мав на меті, перш за все, вивчення досвіду цих осіб, а також відтворення середовища й умов їхнього перебування на примусових роботах, генеральна сукупність була визначена таким чином. Це були всі громадяни України, хто на час проведення проекту мав офіційне підтвердження перебування на території нацистської Німеччини в якості цивільної примусової робочої сили; роки народження — від 1937 й вище; стать — як

чоловіча, так і жіноча; місце. примусової депортації — територія колишнього рейхскомісаріату «Україна» й так званої «військової зони окупації». Але, згідно умов проекту, до цієї групи не ввійшли й до інтерв'ю не запрошувалися військовополонені, які залучалися до примусових робіт на території Німеччини, а також діти колишніх оstarбайтерів, які могли б розповісти про примусовий досвід своїх батьків чи родичів. У тому випадку, коли дослідницький інтерес спрямований на вивчення історичної пам'яті, її структур, конструкцій, каналів трансляції, співвіднесення офіційного дискурсу й особистісного досвіду, характерними ознаками генеральної сукупної групи можуть стати й інші, більш широкі показники. Але в кожному випадку слід пам'ятати, що за будь-яких дослідницьких завдань, які обумовили необхідність використання усно-історичного свідчення, неминуче виникає проблема узагальнення результатів дослідження, а саме — співвіднесення індивідуального досвіду людини й історичного процесу в його найширшому розумінні. Цілком зрозуміло, що всіх потенційних свідків чи носіїв історичної пам'яті опитати неможливо, тому перед тим, як перейти до вирішення питання пошуку респондентів, необхідно визначити вибіркoву сукупність респондентів з метою подальшого обґрунтування висновків щодо перенесення результатів аналізу певного масиву інтерв'ю на рівень загальних історичних процесів, іншими словами — довести репрезентативність запланованих до запису усних історій. Унайбільш узагальненому вигляді методів пошуку респондентів може бути три: приватний, інституційний та архівно-документальний. Найбільш розповсюдженим «приватним» шляхом пошуку респондентів прийнято вважати метод так званого «снігового кому» — коли перші інформанти (або навіть сам дослідник) допомагають знайти інших з

кола своїх друзів чи знайомих. Інституційний метод передбачає звернення дослідника до певного кола організацій, органів, об'єднань чи установ. Ними можуть бути: громадські й профспілкові організації, професійні об'єднання й товариства, фонди, газети, журнали, радіо й телебачення тощо. Архівно-документальний метод є доречним тоді, коли архівні документи з тематики дослідження містять певні відомості стосовно інформантів як учасників подій, що висвітлюються в цих матеріалах. Під час пошуку респондентів слід враховувати те, що завдяки зверненню до різного роду інституцій (набагато рідше — у «приватний» спосіб) дослідник може знайти так званих «професійних свідків» — людей, чиї оповіді давно й заздалегідь є продуманими, структурованими й апробованими на різноманітних зустрічах, засіданнях й різноманітних громадських заходах, на протигагу «пересічним свідкам», тобто тим, хто до моменту появи дослідника не мав можливості — чи бажання — відтворити й артикулювати свій досвід публічно. Крім того, досвід попередніх проектів примушує враховувати такий феномен, як великий вплив інституціональної комунікації на формування певної загальної схеми в оповіданнях «професійних свідків» однієї й тієї ж організації, наявність схожих і часом ідентичних тем, сюжетів і навіть конкретних ситуацій. Також різні пізнавальні можливості запропонує подальший аналіз і інтерпретація усно-історичних нарацій: 1) «типових представників» означеної для дослідження сукупності респондентів, 2) «маргіналів» цієї групи, 3) представників «екстремального типу» та 4) «видатних особистостей» 12. Основним показником того, що дослідник опитав достатню кількість інформантів, прийнято вважати повторення інформації, на пошук якої спрямоване інтерв'ювання. Такий «поріг» чи «ефект насичення» спостерігається при різних

кількості проведених інтерв'ю й може сягати як 20–30, так і кілька сотень «усних історій» в залежності від конкретної мети та об'єму дослідження.

Вибір техніки, за допомогою якої фіксується (записується) інтерв'ю, частіше за все залежить від самого дослідника, рідше — від організації, що є ініціатором проекту. Сучасний асортимент аудіої відеотехніки є настільки багатий, що її опис і рекомендації стосовно використання тієї чи іншої марки потребує спеціальних технічних знань і окремої публікації. Зазначимо лише те, що в проектах, які здійснювалися раніше й тривають досі, запис інтерв'ю проводився як за допомогою аналогової, так і цифрової апаратури, а також як на аудіо-, так і на відеоносії. Очевидною є перевірка перед кожним інтерв'ю технічного стану апаратури й мікрофонів, наявності додаткового комплекту батарейок та необхідної, з урахуванням можливості незапланованої довгої бесіди, кількості касет, якщо апаратура не є цифровою. Під час безпосереднього запису бажано працювати з двома мікрофонами — як для інформанта, так і для дослідника, а також стежити за якістю запису.

Відкрите наративне біографічне 15 чи проблемне інтерв'ю. Такий тип інтерв'ю включає в себе дві фази: 1) основну біографічну оповідь інформанта та 2) наративні запитання, орієнтовані на уточнення, прояснення й деталізацію обставин, ситуацій, діючих осіб та їх характеристик, що пролунали під час основної фази інтерв'ю. Перша частина відкритого інтерв'ю передбачає бездіалогову комунікацію, тобто є розповіддю виключно інформанта, яку не можна переривати ніякими, навіть стимулюючими запитаннями. Зусилля дослідника по підтримці й розвитку нарації респондента на даному етапі повинні обмежуватися в першу чергу мімікою, жестами й

невербальними знаками, а також заохочувальними, але нейтральними словами чи дуже коротенькими реченнями: «розумію», «так-так, звичайно», «дійсно», «насправді» (але не «який жах!», «як це могло трапитися!», «що Ви говорите!» й т. ін.). Стримана прихильність до оповідача й сприйнятливий невтручання в його розповідь повинні стати головними принципами роботи дослідника на цьому етапі інтерв'ю. Під час відкритої фази бажано робити записи в блокноті, чи якимось іншим чином фіксувати ті моменти в оповіданні інформанта, які по завершенні цієї фази стануть основою наративних запитань інтерв'юера. Ці записи також будуть дуже корисними під час написання протоколу інтерв'ю (див. наступний розділ). В усно-історичних, так само, як і в інших соціо-гуманітарних дослідженнях, спрямованих на отримання «усних» джерел, наративними прийнято вважати такі запитання дослідника, які «прив'язані» до нарації оповідача й є відкритими. Ці питання слід ставити тільки після того, як респондент закінчив свою основну біографічну чи тематичну оповідь та позначив її завершення в кожному випадку іншими, але по суті своїй схожими словами («наразі це все», «от так було моє життя», чи навіть «ну, що ще Вам розповісти?»). Звичайно, навичка до фіксування тих моментів розповіді, що потребують подальшого уточнення, й підготовка на їх основі наративних запитань паралельно з «інтенсивним слуханням» інформанта приходить із практикою. Але в будь-якому випадку бажано не робити великої, на кілька днів перерви між основною й «уточнюючою» фазами інтерв'ю, а одразу переходити до постановки наративних запитань, які кожного разу бажано починати словами, що «повертають» оповідача назад у розказану їм історію: «Ви говорили про...», «Ви пригадували...», «Ви називали...» і т. п. Самі наративні запитання можуть бути такими. 1)

Питання-уточнення: «Ви говорили про те, що... будь ласка, поясніть, що Ви мали на увазі». 2) Питання-розширення, часове та ситуаційне: «Ви пригадували..., будь ласка, розкажіть, що цьому передувало», чи «Ви пригадували..., будь ласка, розкажіть, чим все закінчилося». 3) Питання-персоналізація: «Ви розповідали про..., пригадайте, будь ласка, хто ще...». 4) Питання-деталізація: «Ви називали..., будь ласка, розкажіть про це детальніше». 5) «Сценарне» питання: «Давайте ще раз повернемося до ситуації, коли... Розкажіть, будь ласка, що ще Ви пам'ятаєте? Що й хто Вас оточував? Що Ви бачили, що чули?»... Типологія питань може бути й іншою. Так, наприклад, питання можуть підрозділятися на такі, що передбачають звернення до певного періоду в житті респондента, до теми, що лунала в розповіді, до ситуації, до аргументу чи декларації якої-небудь ідеї 16. Вирізняють також описові питання «широкого» й «малого» кола 17. Якщо дослідник проводив відкрите біографічне чи проблемне інтерв'ю, то після наративних питань і відповідей на них слід дуже коректно, обережно й ввічливо закінчити бесіду. По-перше, треба обов'язково подякувати оповідачеві і, що є дуже важливим, надати йому можливість самому задати питання дослідникові. По-друге, якщо на початку інтерв'ю не було вирішено питання авторських прав, слід ознайомити респондента з умовами зберігання й використання інтерв'ю та підписати необхідні документи (див. наступний розділ). По-третє, навряд чи варто відмовлятися від запрошення «на чай» чи вечерю, особливо тоді, якщо ситуація підказує, що респондент заздалегідь готувався до такого закінчення зустрічі. У разі напівструктурованого інтерв'ю дослідник сам має вирішити, чи одразу переходити до третьої фази запитань із складеного заздалегідь питальника, чи зробити паузу й домовитися про наступну зустріч з

респондентом. Тут треба орієнтуватися на такі об'єктивні речі, як втома чи, навпаки, триваючий інтерес співрозмовника, його самопочуття й настрої. При проведенні третьої фази інтерв'ю суворе дотримання послідовності складеного питальника не є обов'язковим, досліднику бажано йти за логікою й хронологією розповіді респондента. Очевидним є не наполягання на тих питаннях, відповіді на які є неприємними для інформанта, бо навряд чи варто експлуатувати важкий чи болісний спомин людини заради будьякої наукової, навчально-педагогічної чи комемораційної мети.

Проведення інтерв'ю Не забудьмо! - чи працює диктофон; - чи є чисті касети; - чи є кому записувати, якщо нема чи відмовить диктофон. Ключові моменти інтерв'ю: - приходити вчасно - приходити вчасно підготовленими - слухати (активно) - бути терплячими – не критикувати, давати час на роздуми - намагатися тримати „в колії”, але не перебивати занадто часто - подякувати наприкінці інтерв'ю й, можливо, написати листа подяки. Ось перелік деяких прикладів, які ілюструють можливі проблеми, які можуть зустрітися нам: - люди часом надають інформацію, яка не має особливого значення, але для них важлива чи незабутня.; - розповіді можуть не співпадати з офіційними тенденціями, які прийняті в країні; - часто можна зустрітися з неправдивими свідченнями; - люди часто не в змозі згадати деталі, які можуть бути важливими; - люди можуть потерпати від періодичних втрати пам'яті; - люди часом намагаються зробити приємне тим, хто їх опитують, а тому розповідають те, що, на їхню думку, має сподобатись тим, хто проводять опитування; - люди можуть бути схильними до перебільшень, які важко ідентифікувати. Розповідаючи, людина може (та має право) її прикрасити чи погіршити, тобто говорити неправду

(неповністю). Ось деякі причини цього: - сором, - недовіра, - ролі, які людина хоче чи вимушена грати, - боязнь, - не знання відповіді на запитання, - бажання притягти увагу, - забудькуватість Достовірність інформації та успіх збирання історій залежить від підготовки та налаштування на роботу обох сторін. Для відповідної підготовки можна провести підготовчий тренінг, протягом якого ті, хто в майбутньому розповідатимуть історії, та ті, хто їх записуватиме, можуть познайомитися та створити контакти для полегшення наступної роботи. Після проходження хоча б частини програми уповноважувальної освіти, зокрема, успішних комунікацій, ті, хто розпитують, володітимуть комунікаційними навичками: - не тиснути на тих, хто розповідає, - запитувати залежно від ситуації, використовуючи відповідно відкриті чи закриті запитання, - пам'ятати про послідовність та вчасність питань, - бути чуйними та толерантними, - ... ті, хто розповідають, будуть - емпатійними, - щирими, - відкритими, - більш відвертими Варто пам'ятати, що дрібниць не буває: - Вхідження в розмову має бути поступовим, слід мати план входу – виходу з інтерв'ю. - Варто слідкувати за своїми репліками, бо вони можуть суттєво вплинути на подальший хід розмови. - Слід давати „повітря” – паузи між закінченням репліки та наступним питанням (можливість пригадати, подумати, не тиснути). - Принцип Конфіденційності надзвичайно важливий під час збору історій (інколи, навіть коли людина хоче, щоб було написано її ім'я, варто кілька разів подумати, чи доцільно це робити – ситуації в житті можуть змінюватися, чи не вплине це на долі тих, хто довірилися нам і щиро розповіли своє життя). - Пам'ятати про розігрів – людину треба приготувати до розмови. - Обговорити етичні аспекти – погодження на запис цієї історії, згадування імен. - По закінченню розмови варто

переконатися, що ми спроможні встановити хронологію подій. - Наполягання має бути не тиском, але наполегливим по своїй логічності. - По завершенню перепитуємо (етичні питання), чи все інтерв'ю можна надрукувати (якщо ми плануємо повний друк історії). - Не завадить також кінцева перевірка та згода розмовниці чи розмовника з написаним. - Важлива міміка та жести (двох сторін). - Не редагувати. - Мова, яка є. - Дякувати. Як бути, коли людини під час бесіди чи тренінгу розплакалася? – Бути наготові, що така ситуація може виникнути – Намагатися триматися „золотої середини” – Працювати з собою (не плакати разом) – Не розбурхувати ситуації – Не провокувати до плачу – Мають бути наготові позитивно налаштовані кілька фраз – моделі виходу з ситуації (запитати: можливо цей негативний досвід став для Вас уроком, або може стати уроком для інших...) – Відвести від теми, щоби потім повернутись. Цей процес близького, глибокого спілкування та спогади з минулого можуть нагадувати процес глибинного інтерв'ю, але збір усної історії ще вільніший, позбавлений мінімального тиску на людину. „Не нашкодити” – це не тільки принцип роботи медиків,

але й принцип роботи тренера, інтерв'юера, інтерв'юерки. І ще: - не диктуємо – це не буде усна історія, - краще мати диктофон – можна загубити інформацію, - пам'ятаймо про репрезентативність вибірки.

Традиційно різну роль відводять співрозмовнику інтерв'юери залежно від власної професійної належності: історичний дискурс розгортається таки навколо героїв, свідків та свідчень («Коли, де брали участь, з ким зустрічались...»), етнографічний скоріше тяжіє до ролі інформанта («Як у вас тоді робили, як називали...»). Та найчастіше ми доходимо висновку, що, хай за яким критерієм чи з

якої проблематики ми добирали б інформантів, – у результаті їхня історія виявляється настільки насиченою і драматичною, що інакше як героїкою її не назвеш: чи ми первісно шукаємо Героїв (та Жертв⁴) (інколи про це свідчить уже сама назва проєкту, див. статтю С. Гуркіної у цьому збірнику), чи відкриваємо їх для себе у ході спілкування. Так і з'являється пієтет до героїв усної історії. При цьому забувається, що спочатку була програма дослідження, гіпотеза, вибірка, що щоразу проникнення «на темний бік місяця» (приватні сторони людського життя, переживання, інтимність) вражає, мов уперше. Часто дослідження містять цей ефект замилювання, який може бути розцінений як один з ефектів самої методики: глибинне занурення у проблему, емпатичність ведення, неформалізованість тощо.

Останнє зауваження стосується взаємозв'язку індивідуальної пам'яті з колективною та офіційними моделями національного минулого. Сучасне творить для респондентів ту соціальну рамку, через яку вони відтворюють свої спогади. Адже індивідуальні спогади ніколи не є застиглим відбитком пережитого досвіду. Вони становлять складний комплекс селективного відбору та означення певних сегментів прожитого минулого і «забування» інших, який творить зв'язок між минулим і сьогоденням, а також є проєкцією майбутнього. Критерії для такого відбору переважно визначаються сучасним станом національної спільноти та впливом чинної системи норм і цінностей, колективних мітів, соціальною, економічною та політичною ситуацією. Отже, зміст «власної історії», переказаної певною особою, може суттєво корегуватися у відповідь на зміну соціальної, політичної та економічної ситуації.

Лекційне заняття 10. Основні методи аналізу усноісторичних джерел (2 год)

Усна історія як метод і джерело. Спектр застосування методу усної історії. трактування великих історичних подій як взаємопов'язаних і аналіз їхнього впливу на життя звичайних людей. Вітчизняний і зарубіжний досвід збирання історичних спогадів. Основний об'єкт і сюжет звукозаписів. Підготовка до польової роботи. Анкетування. Програми-запитальники, методика їх підготовки. Організація інтерв'ю. Правила роботи з інформаторами. Деонтологія опитування, оформлення і зберігання польових матеріалів. Робота в архіві звукозаписів. Публікація аудіо-джерел. Систематизація, критичний аналіз та інтерпретація усних історичних джерел.

Ще одне зауваження стосується методів аналізу тексту. Структура розповіді, її впорядкованість і узгодженість, місця розривів наративу, спектр життєвої тематизації (біографічне інтерв'ю) чи подієвої тематизації (тематичне інтерв'ю), суб'єктивні значення, які надає інтерв'юер своїм життєвим та/чи історичним подіям, є важливими (якщо не ключовими) елементами аналізу інтерв'ю. Проте більшість авторів будують свою дослідницьку стратегію шляхом відбору найяскравіших цитат чи сюжетів, які вписуються у загальний тематичний контекст, і видалення «за кадр» решти наративу. Як наслідок відбувається «штучне» вбудовування цитати-факту у генералізоване історичне тло. Натомість цілковито втрачається унікальність спогадів, особливість індивідуальної життєвої траєкторії, у чому і полягає специфіка усної історії. Фрагментуючи розповідь і не віддзеркалюючи це належним чином в описі аналітичної роботи з текстом, дослідник позбавляє свого респондента його власного «голосу» і права на інтерпретацію.

При аналізі тексту відкривають можливості як розширення, так і звуження інтерпретації. Під розширенням можна розуміти довичитування, охоплення структури, цілісності, функції, а під звуженням, відповідно, втрату особистісного, змістовного, «повноти життя». Стосовно першого, то весь спектр методик аналізу документів/текстів: аналіз наративу, контент-аналіз, структурно-цільовий, традиційний, дискурс-аналіз, «щільне прочитання» та інші види методів і методик⁶ – зорієнтовано на пошук саме таких внутрішніх сутностей, свідомо (структуралізм) чи ні (феноменологія, етнометодологія та ін.), але у будь-якому разі така дослідницька знахідка вважається великою удачею. Якщо говорити про те, що буває втрачено при перекладі з мови носія (маючи на увазі як самого інформанта, так і технічні засоби – носії інформації) на наукову, то це найменш очевидні і неопераціоналізовані невербальні пласти інтерв'ю. Дослідники зазначають, що поведінкові реакції (поза, жести, міміка, емоції), обставини (подієвий контекст інтерв'ю, обстановка, присутні) мають виняткове значення для розуміння смислів, хоча питання, як їх залучити до процедури аналізу матеріалу, так і залишається відкритим.

До складу рекомендованої супровідної документації входять: 1) паспортний лист до інтерв'ю, 2) протокол інтерв'ю, 3) коротка біографія респондента (бажано), 4) підписаний респондентом договір на проведення, зберігання й подальше використання інтерв'ю¹⁸. Паспортний лист (картка обліку) є стандартизованим документом, в якому міститься коротка інформація про респондента, дослідника, місце й час проведення інтерв'ю, відомості про техніку, що використовувалася під час інтерв'ю, а також тип зберігання тексту інтерв'ю — відкритий, частковий, закритий чи анонімний. Типи

зберігання й доступу (тут мова йде про доступ до аудіо- чи відеозапису інтерв'ю) слід роз'яснити респонденту додатково. Так, частковий тип доступу до інформації передбачає обмеження за сферою її використання: дослідження, викладання, друкування, тиражування тощо. Закритий тип обмежує доступ за категорією користувача (наприклад, доступ є закритим для користувачів молодше 18 років) чи строку зберігання (наприклад, доступ є закритим упродовж 10 років). Анонімний тип доступу передбачає відсутність певних даних про респондента. Типову форму паспортного листа до інтерв'ю див. у Додатку 1. Протокол інтерв'ю є більш неформальним, суб'єктивним, деякою мірою художнім текстом, у якому дослідник фіксує не тільки «суху» інформацію про пошук, знайомство з респондентом і «ситуацію інтерв'ю», але, перш за все, свої враження від загальної атмосфери співбесіди, власні почуття й переживання, що виникли під час слухання «усної історії» інформанта, а також описання міста, де проводилось інтерв'ю, запланованих (наприклад, розгляд фотоальбому) і незапланованих ситуацій (наприклад, неочікуваний дзвінок по телефону чи візит), що виникали під час його запису. Коротка біографія респондента. Складається переважно під час заповнення паспортного листа до інтерв'ю наприкінці бесіди, містить більш детальну інформацію про «життєвий шлях» опитуваного ніж та, що фіксується в стандартній формі облікової картки, є доречною при проведенні як біографічних, так і проблемних інтерв'ю. Договір на проведення, зберігання й подальше використання інтерв'ю. У першу чергу цей документ повинен містити слова щирої подяки респонденту за його згоду взяти участь в інтерв'юванні та передати досліднику чи організації-виконавцю проекту права на використання інтерв'ю й інформації, яку воно вміщує. Далі, у

договорі повинні бути зафіксовані адреса архіву, де зберігатиметься інтерв'ю, «режим доступу», тобто обмеження щодо його використання (якщо вони є), а також контактна інформація дослідника, який проводив інтерв'ю, для можливого подальшого звернення до нього респондента. Не підлягає сумніву, що не тільки аудіо-/відеозаписи, а й тексти, які дослідник отримав у результаті подальшої розшифровки інтерв'ю, є конфіденційними й не можуть бути опубліковані чи використані іншим шляхом без дозволу оповідача. Для запобігання можливих непорозумінь навколо авторських прав на тексти інтерв'ю, особливо у разі їхньої запланованої подальшої публікації чи цитування, бажано додатково ознайомити респондента з транскрибованим текстом інтерв'ю й отримати ще один документ — дозвіл на всебічне чи часткове використання тексту інтерв'ю.

Головним усно-історичним документом, що підлягатиме подальшому аналізу, є текст, тобто транскрипт інтерв'ю — «письмова форма дослівної передачі мовної інформації, отриманої під час польового дослідження... [яка] містить дослівні висловлювання індивіда, а також реєстрацію інтонаційних особливостей та емоційних реакцій на інтерв'ю» 19. Звичайно, презентація автобіографічної чи будь-якої іншої нарації у вигляді історії, що артикулює, «звучить», де задіяні паузи, інтонація, міміка, жести оповідача, семантично значно багатша, ніж написаний текст, і це є найважливішою особливістю усно-історичного свідцтва і пов'язаних з нею труднощів інтерпретації. Процес переведення Звуку в Знак при транскрибуванні аудіозапису інтерв'ю наштовхується на проблеми, які часом складно вирішити, — як передати в тексті інтонаційну варіативність оповідання, зміну швидкості й ритму мови, голосову модуляцію й

особливу музичність усної мови, змістові акценти й маркери значень. Графічні й літерні символи, що використовуватиме дослідник при транскрипті інтерв'ю, обираються як з урахуванням існуючих нотаційних систем 20, так і в рамках власних уподобань науковця. У такому випадку до того, як перейти до процесу безпосереднього транскрибування, бажано обов'язково визначитися, які саме інтонації та емоції і що ще окрім них необхідно зафіксувати саме в цьому текстовому протоколі, виходячи з цілей і завдань дослідження, що здійснюватиметься із залученням даного транскрипту. Наприклад, дослідник може орієнтуватися на збереження всіх особливостей усної мови інформанта, залишення недомовлених слів і фраз у первісному вигляді, фіксацію пауз й деяких комунікативних компонентів («сміється», «посміхається» та ін.). Після транскрибування інтерв'ю для остаточного оформлення необхідної супровідної документації треба виділити в тексті основні теми, яких торкався в своїй оповіді респондент, і занести їх у паспортний лист інтерв'ю з зазначенням сторінок у тексті й хвилин у запису, де вони артикулюються. З упорядкуванням усієї необхідної документації та оформленням транскрипту роботу з організації усно-історичного дослідження можна вважати закінченою. Наступним кроком має стати аналіз усно-історичного джерела, методичні рекомендації щодо якого виходять за рамки даної публікації.

Усна історія навіть у автобіографічному режимі може бути розглянута як інтерпретація долі інших – це так званий вторинний дискурс інтерв'ю. Що це, безпосередні свідчення чи подвійна суб'єктивність? Як їх трактувати? Наскільки довіряти? Адже навіть щодо особисто пережитого співрозмовником, де його чи її компетенція поза сумнівом, виникає проблема пригадування,

правдивості, приховування – словом, реконструювання минулого. І прописані у підручниках «ознаки» щирості (наведення невідгідних для себе фактів, загальновідомих фактів і под.) мало допомагають. Тож щоразу слід розглядати питання щодо реверсної переструктуризації історії життя оповідачем під впливом нових часів та обставин. Важливо порівнювати розбіжності у висновках про загальну ситуацію за результатами синхронного (опитування, фокус-групи) та діяхронного зрізів. Пропорції випадків долі синхронної картини у діяхронії постають як типові етапи, поворотні моменти життєвого шляху чи підтверджують свою випадковість⁷. У цій логіці можна розглянути появу та співвідношення доброго/поганого ставлення до остарбайтерів у Німеччині як претензій на типове, закономірне чи випадковість, виняток (див. статті Т. Лапан, А. Мелякова, Г. Грінченко у цьому збірнику) у долі різних груп остарбайтерів. Статистичні дані можуть слугувати контрастним тлом для усної історії, суперечачи їй чи, навпаки, підсилюючи її знахідки. Цікаво, що обидва джерела емпіричного матеріалу часто мовлять про одне й те саме, але за різних умов по-різному. Клішований текст біографічного (чи іншого) інтерв'ю здебільшого підтверджує статистичні тенденції (загальноприйнятість стає тут самосправджуваною завдяки конформності мислення). Навпаки, глибоке занурення у життєві пласти респондента часто виявляє так звані нетиповості, тобто ті сюжети, які на статистичному рівні не проявляються чи вважаються малозначущими. Щоби уникнути ризиків і найефективніше скористатися перевагами, пропонуємо таку послідовність для тих, хто вже знайомі з уповноважувальною освітою: - познайомитися з методом, що називається „усні історії” чи „біографічний метод”; - пропустити через себе цей досвід і відрефлектувати його в групі

інших тренерів і тренерок; - додати деталі й акценти, які привнесені з програми; спробувати передати іншим. Як передати іншим цей новий досвід? Як використати? Ось можливі варіанти: - збір усних історій та їх аналіз як окреме академічне дослідження; - використання усних історій в традиційній освіті; - використання фрагментів усних історій та/чи уповноважувальної освіти; - об'єднання підходів, досвіду, інструментарію, досвіду програм для створення нового досвіду. Усні історії й уповноважувальна освіта мають спільність характеристик і підходів: - культуральні інновації а постмодерному просторі, де головна діюча особа – Людина як суб'єкт; - найважливіші цінності – Людська Різноманітність, що має право на власний голос і власну історію; - спрямування свого розвитку на розбудову гендерно-чуйного суспільства; - рефлексії.

Можливості, які надає співпраця Що може дати уповноважувальна освіта Що можуть дати усні історії Усні історії для аналізу Чіткій інструментарій (алгоритм) збору й обробки інформації у вигляді усних історій Практичні навички збору усних історій Залучення до процесу досліджень нових людей Популяризація дослідницького методу і його наслідків (самі усні історії) Можливі наслідки для мережі уповноважувальної освіти - збір усних історій дітьми; - збір усних історій педагогами; - терапія персонального минулого; - сприяння більш активному уповноваженню. Різноманітність матеріалу, його одання з різних джерел, різними методами, необхідність серйозного аналізу, великий обсяг інформації, потребують часу для усвідомлення й подальшого використання. Тим, хто здійснюють програму в країнах і хотіли би поглиблювати й поширювати її надалі, важливо прийняти інтеграційний шлях використання усних історій і уповноважувальної освіти, тобто

об'єднуючи підходи, досвід інструментарій, досвід програм для створення новго досвіду і нових інновацій. Приблизний план і послідовність дій - Глибше ознайомитися з дослідницьким методом „усних історій”. - Провести пробне зайняття в групі, яка, як мінімум, опанувала розділом „Успшні комунікації”. - Попросити членів групи зібрати усні історії у своїх близьких. Для цього можн використати формат програми, наприклад, чому так назвали батьків, їхні улюблені іграшки і заняття, тощо. - Зібрати усні історії. - Транскрибувати. - Ознайомити групу з історіями, пам'ятаючи про принцип конфіденційності під час представлення. Для цього треба попросити дозволу на оприлюднення в тих, кого опитували. - Відрефлектувати разом із групою відчуття, емоції, враження від самих історій. - Проаналізувати історії за допомогою інструментарія уповноважувальної освіти й інших аналітичних підходів. - Відрефлектувати процес збору історій. - Проаналізувати свої успіхи й упущення під час збору історій, обговорив відповідальність тих, хто збирають усні історії. - Описати цей досвід. - Поділитися їм з іншими колегами, які працюють за програмою „Уповноважувальна освіта”. Тільки такий свідомий, обережний, послідовний шлях допоможе нам з найбільшою ефективністю використовувати сильні сторони обох програм.

На сьогодні серед населення України шириться зацікавлення до історії, історичного минулого своєї держави: суспільство цікавиться історичним туризмом, культурними надбаннями, історичною спадщиною. Відтак ми намагаємося накинати єдине бачення минулого на всю країну – наратив боротьби за свободу й створення власної держави. Хоча багато регіонів зовсім у нього не вписуються. Потрібно створювати майданчики для дискусій про складні питання,

розуміючи, що ми ніколи не зможемо дійти остаточної згоди, але нам важливо навчитися говорити про це. Адже в нас досі є теми-табу. Замовчане минуле заважає нам рухатись далі. І тут саме усна історія допомагає обговорювати, проговорювати дражливі питання, а відтак показати як через 25 років після розпаду Радянського Союзу зберігається пам'ять про цю систему. Фокус група інтерв'ювання – це очевидці подій радянського періоду 1940-х – початку 1990-х рр. Використання методу усної історії дає змогу подивитися наскільки опитані усвідомлюють або не усвідомлюють своє радянське минуле, як його сприймають, як репрезентують, і врешті як це відображують на політичних та суспільних уподобаннях. Дослідження радянського періоду на сучасному етапі розвитку історичної науки є актуальною проблемою, адже розглядаючи радянське повсякдення розуміємо, що це історія двох взаємопротидіючих факторів – держави та суспільства, де держава з одного боку формує норми повсякденного життя, а люди через певні дії (сприймання/неприймання, пристосування/ігнорування) можуть впливати на них, навіть змінювати. Відтак, на сьогодні найбільш перспективним видається дослідження радянського, що розпочинається від «маленьких» людей. Аналізуючи події радянського минулого варто розуміти, що це дуже складний і неоднозначний період і тут важко оперувати простими схемами зводячи історичні події до «добрих» чи «поганих», бо відтак оцінка радянського минулого буде або надто позитивною, або різко негативною. Потрібно дивитись на радянську повсякденність повноцінно, співставляти уявлення (розповіді) людей, що жили в цей період, їх оцінки та простежувати їх зв'язок з певною поведінкою у конкретних умовах (історичних, соціальних, біографічних). Окрім того, радянський період досить протяжний для історичного минулого

України, відтак навіть для кількох поколінь «радянське» - це велика частина життя, це один з найкращих періодів у житті людини, дитинство та молодість, одні із кращих періодів у житті людини, тому респонденти згадують його позитивного, акцентуючи на визначеності, стабільності, впевненості, саме тому, чого часто бракує у сьогоденні. Відтак, у спогадах респондентів часто присутня ностальгія і це нормально, бо це частина їх історії, їх розповідь про той час. Перевага проведення інтерв'ю – це контакт з респондентом, під час якого можна змінювати запитання, відповідно до отриманих відповідей, ставити додаткові запитання, уточнювати відповіді респондента і таким чином отримувати більш глибоку інформацію, а разом з цим подивитись на «підтекст» інтерв'ю: емоційні забарвлення, особливості інтонації, жести, зовнішні реакції. На цьому етапі важлива також і позиція інтерв'юера – вміння встановити довірливі стосунки з респондентом, бути не просто стороннім спостерігачем, а проявляти зацікавленість у розповіді респондента. Відтак, якщо цікавий лише певний момент у біографії респондента, важливо приділити належну увагу передісторії цього моменту, хоча б побіжно торкнутись інших сторін у житті респондента, навіть якщо вони менш цікаві для дослідження, проте важливі для респондента. Разом з тим усноісторичні джерела містять і певні пастки: окрім суб'єктивізму усноісторичних наративів тут варто згадати і ненадійність пам'яті респондентів (перекручування фактів, пам'ятають про вчинки друзів та колег, однак неохоче розповідають про себе) ще однією пасткою для дослідника є прийнята ним інтерпретація факту чи події, взаємності від того, які основні та уточнюючі питання поставлено респонденту, отримана інформація різнитиметься змістовними акцентами. Ще однією типовою ситуацією є недовіра респондента до

інтерв'юера, тобто респонденти не вірять у можливість молодшого покоління зрозуміти їх мотиви та вчинки та сприйняти їх ситуацію. Зауважимо, що в усноісторичних наративах ставлення респондентів до розповіді простежується не лише через відповіді на прямо поставлені запитання, але і через вживання термінів і понять, що були поширені у період про який розповідає респондент, застосування оціночних суджень, певних мовних наголосів. Окрім того, сам процес отримання інтерв'ю відзначається складнощами та певними проблемами. По-перше, про загальні повсякденні речі радянського минулого респонденти говорять охоче, тому важливо побудувати розмову так, щоб отримати максимально корисну і повну інформацію. Тут важливо, щоб всі запитання інтерв'юера були короткими, простими і доступними для розуміння респондента. По-друге, навіть погодившись на інтерв'ю не завжди респондент буде говорити те, що необхідно для дослідження, часто він сам намагається «керувати розмовою», щоб не «розповісти зайвого», або щоб уникнути незручних запитань з боку інтерв'юера. По-третє, проблеми спілкування: «пристосування запитань» до «рівня» сприйняття особи, в якій беруть інтерв'ю; формулювання ввідних запитань на початку інтерв'ю; труднощі з правильним формулюванням запитань; важко мовчки слухати надто докладні висловлювання і витримувати емоційні сплески оповідача, не завжди вдається вчасно «зупинити» респондента та перейти до наступного запитання. Варто пам'ятати, що метою інтерв'юера під час запису інтерв'ю є налаштування респондента на розповідь, а не на короткі відповіді. Якщо мінімізувати всі ці виклики, то отримуємо інтерв'ю, які відповідають на запитання не лише про події, пов'язані з життям респондента, а й про те як він сприймав виклики навколишнього середовища, як

реагував на них; показують як людина сприймає минуле, що пам'ятає про ті часи, а відтак допомагає краще зрозуміти думки, оцінки та мотивації учасників історичного процесу, його наслідки для суспільства й окремих людей, і тим самим пояснити формування у них сучасної ідентичності. При цьому важливо враховувати, що коли йдеться про статус минулого, обов'язково слід враховувати статус реальності конкретній ситуації, щоб розуміти істинність чи хибність того, що стверджується. Поширеним є явище, коли оцінка радянського минулого респондентом зводиться до наявності «порядку», «сильної руки», «дисципліни». Типово, що порядок у людей похилого віку часто асоціюється із Сталіним, а політичний терор у минулому сприймається як даність: боялися говорити, боялися збиратися, боялися розповідати політичні анекдоти. Важливим є врахування впливу сучасного на минулі події. Часто процес розповіді про повсякдення найчастіше розпочинається із сучасних реалій і рухається у зворотному напрямку до тієї дати чи події, що необхідно пригадати. Відтак, коли респондент розповідає про житло, одяг, навчання, працю, то застосовує порівняння, співставлення з точки сучасного, включаючи пережитий досвід. Оцінюючи радянський лад позитивно, респонденти часто впевнені, що такі оцінки кореспонденти сприймають упереджено: «Може, це й мені гріх буде, може й ви обідетесь, ну, при советській власті багато лучче і веселіше жить. Ми не жили, що сироти, а ми процвітали». Позитивні оцінки сучасного життя зустрічаються набагато рідше. Відсутність «нормальної» оплати праці («труднощі»), доступу до матеріальних благ, існування системи привілеїв для керівництва всіх рівнів, «блату», кар'єризму у радянському минулому оцінюється респондентами нейтрально, у співвідношенні із сучасністю, або й знаходиться виправдання: «так

було», «тому що по-іншому бути не могло». Фінансові та побутові труднощі сучасного життя оцінюються різко негативно. Досить поширеними є репліки: «нам винні», «вони нічого не роблять», «вони (начальство) до цього довели». Навіть у критичних випадках, коли респонденти потребують матеріальної допомоги, вони швидше звертаються до представників влади, різноманітних організацій, а не до своїх близьких. Очевидно, в їх уявленні, будь-яка особа, що стоїть вище, організації повинні «піклуватись про людей». Наприклад, типовим для спогадів пересічних громадян про партійних працівників радянського періоду є суперечливі наративи, коли респонденти будують свій наратив відповідно до власного досвіду взаємодії з партійними працівниками, наприклад, вони можуть не повністю розуміти вся специфіку у роботі партійних та радянських органів влади, проте завжди пам'ятають про чиновників з якими стикались у своєму житті. Навпаки, ж респонденти, котрі працювали у партійних структурах із захопленням розповідають про ту роботу, про своїх колег (переважно лише позитивно), однак доволі стримано про себе. Цікаво що діти респондентів (переважно сини) свої спогади розпочинають з намагання виправдати своїх батьків, або певні їх вчинки. Крім того, жінки ж партійних працівників схильні применшувати свою можливість розповісти про сферу діяльності свого чоловіка хоча по факту їх наративи виявляються дуже цікавими. Однак така закритість актуальна лише коли проводиться інтерв'ю з представниками певної цільової групи, що була/чи залишається закритою для сторонніх. У наративах, що стосуються радянського періоду респонденти переважно із задоволення розповідаються про повсякдення: житло, їжу, харчування, роботу, навчання, моду, дозвілля; респонденти, з огляду на вік/досвід можуть співставляти,

порівнювати, проводити паралелі, поринати у спогади. Відтак, ці запитання дозволяють не лише отримати інформацію, але й встановити довірливі стосунки з респондентом, здобути його прихильність, показати свою зацікавленість розповіддю (що теж важливо під час комунікації). Група світоглядних запитань (соціальна сфера, політичне, національне життя) дозволяє респонденту переосмислити та узагальнити свою розповідь, висловлену та пережиту ним під час інтерв'ю. Ці запитання часто є неоднозначними, навіть провокативними, щоб повернути респондента із спогадів минулого, часом травмованого, до сьогоденної реальності, «змушує» респондента відповідати оціночно, розставляючи акценти виходячи із сучасних цінностей. Що стосується питань які були «закритими» для обговорення при радянському керівництві: релігія, політика, партія, то тут варто бути готовим до того, що респонденти будуть розповідати дуже стисло, акуратно відповідати на запитання, часто навіть сухо, двома-трьома словами, щоб оминати теми та проблеми, про, які було прийнято мовчати. Найбільш «проблемним» є останній блок запитань «радянська влада очима людей». Респонденти не дуже «люблять» проблемні запитання, коли потрібно прийняти певну позицію, шукати переваги та недоліки, співставляти, бо, очевидно, бояться не «сказати зайвого», показати чітку позицію, просто висловити власну думку (особливо, коли розуміють, що розмова записується!). Відтак тут на перший план знову виходить «страх мовчання». Окрім того, типово, що зміна суспільного ладу сприймалась як негативне явище, яке зламало звичний уклад життя. Люди похилого віку намагаються знайти «замінники» радянським поняттям у сучасному житті, і в той же час є негативно налаштованими до цих «замінників». При (ре-)конструкції минулого,

респонденти дуже часто говорять фрагментами, не реконструюючи певні події, а реконструюючи зміст і значення, оскільки подією жили, її пам'ятали, осмислювали. Типово також, що ці смисли змінюються відповідно до сучасної реальності, до події, що відбулись нещодавно, або відбуваються у даний момент. Тому обов'язковим є врахування часу та умов викладення певної інформації, а відповідно середовища та затребуваності інформації на момент її проговорення. Програма інтерв'ю побудована за принципом заохочення оповідача до вільної розповіді. Відтак, ставиться загальне запитання, щоб респондент сам планував хід своєї оповіді, пригадував цікаві моменти в такій послідовності, в якій, вони йому здавалися найважливішими. Якщо в певний момент виникають труднощі з викладом матеріалу з боку оповідача, інтерв'юер ставить навідні запитання, запитання-уточнення, нерідко повертаючись до вже проговорених подій для конкретизації розповіді, уточнення певних реплік сказаних оповідачем. Таким чином розмова повинна будуватись як послідовний діалог між оповідачем та інтерв'юером. Часто після розповіді респондента доводиться повертатись до проблем, випущених оповідачем, наприклад: «Мені відомо..., а що Ви можете про це розповісти...?», або «Інші респонденти стверджували, що..., як Ви ставитеся до цієї проблеми...?» Такі питання допомагають респонденту пригадувати нові відомості, що уточнює й розширює тематику інтерв'ю. В першу чергу важливим є наративне запитання. Так, воно досить широке, респондент може говорити багато і найчастіше губиться ще не розпочавши розповідь. На цьому етапі досить важливо «допомогти» респонденту (тут можна уточнювати запитання, переформатовувати його), щоб інтерв'ю розпочалось із нарації (обширеної і ґрунтовної розповіді) так працюючи пізніше з

записом можна зрозуміти, які події є важливими для респондента, у якій послідовності він їх пригадує, з чим пов'язує, або навіть як трактує з огляду на пережиті події. Якщо ж упустити момент нарації, то запис може звестись до сухих відповідей на запитання, а відтак вже втрачає свою первинну цінність. Відтак для особи, яка проводить інтерв'ю, дуже важливо не переривати монолог респондента, навіть уточнюючими запитаннями. Респондента, який говорить, можна стимулювати до подальшої розповіді за допомогою стверджувальних кивків головою або нейтральних слів «так», «зрозуміло», «звичайно» тощо. Після завершення на рації респондента інтерв'юер переходить до постановки запитань, які «повертають» оповідача до розказаної ним історії і формулюються так: «Ви говорили про...», «Ви називали...», «Ви казали, що...» Однак добираючи запитання до уточнення наративу респондента варто враховувати його вікові характеристики, статусність особи (наскільки після згаданих подій людина самореалізувалась, чого досягла, стабільність її ситуації), «впливовість» її оточення. Не варто перетворювати інтерв'ю на «перехресний допит», безперервно задаючи респонденту запитання треба інколи мовчати, щоб спонукати співрозмовника продовжити інтерв'ю. Допускаючи паузу в розмові, ми даємо співрозмовнику достатньо часу, щоб усе пригадати й обміркувати, а потім він сам порушує мовчанку, щоб сказати щось важливе. Важливою є й інтерпретація в під час інтерв'ю, яку можна використовувати у вигляді простого перефразування відповіді, наприклад: «Тобто Ви вважаєте, що...?», або ж спроб прояснити висловлювання: «Якщо я вірно зрозумів, Ви відчули, що...?», «Чи можна те, про що Ви зараз говорили, описати такими словами:...?» Важливо розуміти, що для усноісторичного дослідження важливими є насамперед ті сюжети, які

здатні справляти емоційний вплив на відомість людини (респондента). Інтерв'юер має враховувати не лише те, «що», але й «як» розповідають йому респонденти. Тому, у контексті інтерв'ю важливо порушувати такі запитання: що відчують оповідачі, коли розповідають свої історії? Якими є можливості розповіді респондента і які є ризики та небезпеки? Оскільки питальник охоплює досить широкий історичний період, то важливо враховувати вік респондента/ки (молодший вік) варта б зупинитися на розкритті повсякдення окремих точних десятиліть, наприклад 1980-х років чи 1970-1980-х років. При опитуванні людей старшого віку потрібно наголошувати на динаміці/змінах чи не змінах в тій чи іншій сфері повсякдення, бо ці респонденти мають великий життєвий досвід і можуть узагальнювати/порівнювати тривалий радянський період.

ЗАГАЛЬНИЙ СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

Основна

1. Артемчук Г., Курило В., Кочерган М. Методика організації науково-дослідної роботи. – К., 2000. – 271 с.
2. Грабченко А., Федорович В., Гаращенко Я. Методи наукових досліджень. – Х., 2009. – 142 с.
3. Гуторов О. Методологія та організація наукових досліджень. – Х., 2017. – 272 с.
4. Демківський А. Основи методології наукових досліджень. – К., 2012. – 276 с.
5. Конверський А. Основи методології та організації наукових досліджень. – К., 2010. – 352 с.
6. Кравченко О., Волков В., Подригало М. Методологія наукових досліджень. – Луганськ, 2009. – 351 с.
7. Краус Н. Методологія та організація наукових досліджень. – Полтава, 2012. – 180 с.
8. Методологія та організація наукових досліджень / В. Михайлов [та ін.]. – Х., 2014. – 220 с.
9. Цехмістрова Г. Основи наукових досліджень. – К., 2003. – 235 с.
10. Чупріна Н. Методологія сучасних наукових досліджень. – К., 2009. – 246 с.
11. Юринець В. Методологія наукових досліджень. – Львів:, 2011. – 178 с.
12. Грінченко Г.Г. Методичні рекомендації з аналізу наративних інтерв'ю. Для студентів і аспірантів. – Х.: Харківський національний університет імені В.Н. Карабіна, 2008. – 32 с.
13. Схід-Захід: Історико-культурологічний збірник. Випуск 11-12. Усна історія в соціально-гуманітарних студіях: теорія і практика досліджень / За редакції Володимира Кравченка та Гелінади Грінченко. Харків: ТОВ «НТМТ», 2008.
14. У пошуках власного голосу: Усна історія як теорія, метод та джерело. Зб. наук. ст. / За ред. Г. Г. Грінченко, Н. Ханенко-Фрізен. — Харків : Видавництво, 2010.
15. Україна модерна. Випуск 11 / Відп. ред. Я. Грицак, М. Крикун. Київ–Львів, 2007.
16. Усна історія (не)подоланого минулого: подія — наратив — інтерпретація: Матеріали міжнар. наук. конф., [м. Одеса] 8–11 жовтня 2015 р. / [Упоряд. Г. Грінченко]. — Харків, 2016.

17. «Суспільні злами і поворотні моменти: макроподії крізь призму автобіографічної розповіді»: Матеріали Міжнар. наук. конф., [м. Львів] 25-26 вересня 2014 р. / [Упорядники: О.Р.Кісь, Г.Г.Грінченко, Т.Пастушенко]. – Львів.: Інститут народознавства НАН України, 2014.
18. Усна історія: люди та долі / [уклад. Т. В. Кузнець та ін.]. — Умань: Вид. Сочінський М. М., 2018. — 132 с.
19. Усна історія України: навч. посіб. / Б. Чорномаз. — Київ: Талком, 2019. — 160 с.
20. Yow, Valerie Raleigh. Recording Oral History: a Practical Guide for Social Scientists. Thousand Oaks, Calif.: Sage Publications, 1994.

Допоміжна

1. Боднар Г. Львів. Щоденне життя міста очима переселенців із сіл (50–80-ті роки ХХ ст.): монографія. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2010. – 340 с.
2. Боднар Г. Пам'ять про радянське повсякдення: образ дому в свідомості львів'ян (за матеріалами проекту “Львів у ХХ століття: історія однієї вулиці”) // Історичні та культурологічні студії / Відп. ред. М. Литвин; НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. – Львів, 2014–2015. – Вип. 6–7. – С. 255–303.
3. Боднар Г. Революція гідності в усних свідченнях львів'ян і жителів Львівської області: події, пережиття, осмислення // Усна історія (не)подоланого минулого: подія – наратив – інтерпретація: Матеріали міжнар. наук. конф., [м. Одеса] 8–11 жовтня 2015 р. / [Упоряд. Г. Грінченко]. – Харків, 2016. С. 7–34.
4. Боровик М., Пастушенко Т. Усна історія: сучасність та перспективи в Україні // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія. – Київ, 2012. – Вип. 111. – С. 4–6.
5. Вилегала А. Усна історія «закордоном»: про методологічні проблеми, що виникають у процесі досліджень в іншій країні // «Суспільні злами і поворотні моменти: макроподії крізь призму автобіографічної розповіді»: Матеріали Міжнар. наук. конф., [м. Львів] 25-26 вересня 2014 р. / [Упорядники: О.Р.Кісь, Г.Г.Грінченко, Т.Пастушенко]. – Львів, 2014. – С. 42–59.
6. Гримич М. Тюнінг, або прості способи підвищення ефективності польових досліджень // Усна історія (не)подоланого минулого: подія — наратив — інтерпретація: Матеріали міжнар.

- наук. конф., [м. Одеса] 8–11 жовтня 2015 р. / [Упоряд. Г. Грінченко]. — Харків, 2016. — С. 74–82.
7. «Прошу вас мене не забувати»: усні історії українських оstarбайтерів / гол. ред. Г. Грінченко; упоряд. І. Ястреб, Т. Пастушенко та ін. — Х.: Право, 2009.
 8. Грінченко Г. (Авто)біографічне інтерв'ю в усноісторичних дослідженнях: до питання про теорію наративного аналізу // Схід / Захід. Історико-культурологічний збірник. — Вип. 11–12: Спец. вид.: Усна історія в сучасних соціально-гуманітарних студіях: теорія і практика досліджень / За ред. В. Кравченка, Г. Грінченко. — Харків, 2008. — С. 59–76.
 9. Грінченко Г. Колективна (соціальна) пам'ять: критика теорії та методу дослідження // [Схід-Захід: Історико-культурологічний збірник. — Випуск 13-14. — Історична пам'ять і тоталітаризм: досвід Центрально-Східної Європи / За редакції Володимира Кравченка. — Харків, 2009.](#) С. 11–24.
 10. Грінченко Г. Усна історія: теорія, метод, джерело // Невигадане: Усні історії оstarбайтерів / Автор-упоряд., ред., вступ. ст. Г. Г. Грінченко. — Харків, 2004. — С. 10–32.
 11. Грінченко Г. Текстуальний аналіз усно-історичного свідчення (на прикладі усних інтерв'ю з колишніми «оstarбайтерами» Харківської області) // Схід-Захід: Історико-культурологічний збірник. Випуск 6. — Харків; Київ: Критика, 2004. — С. 151–170.
 12. Грінченко Г., Реброва І., Романова І. Усна історія в пострадянських дослідницьких практиках (на прикладі сучасних Білорусії, Росії та України) // Український історичний журнал (Київ). — 2012. — № 4. — С. 172–187.
 13. Кісь О. Гендерні аспекти практики усноісторичних досліджень: особливості жіночого досвіду, пам'яті і нарації // «Суспільні злами і поворотні моменти: макроподії крізь призму автобіографічної розповіді»: Матеріали Міжнар. наук. конф., [м. Львів] 25–26 вересня 2014 р. / [Упорядники: О.Р.Кісь, Г.Г.Грінченко, Т.Пастушенко]. — Львів: Інститут народознавства НАН України, 2014. — С. 11–41.
 14. Кісь О. [З відстані двадцяти років: роздуми про конференції з усної історії у 1994 і в 2014 роках.](#) — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://uamoderna.com/event/z-vidstani-20-rokiv>.
 15. Кісь О. Колективна пам'ять та історична травма: теоретичні рефлексії на тлі жіночих спогадів про Голодомор // У пошуках власного голосу: Усна історія як теорія, метод та джерело. Зб.

- наук. ст. / За ред. Г. Г. Грінченко, Н. Ханенко-Фрізен. — Харків : Видавництво, 2010. — С. 171-191.
16. Кісь О. Усна історія в сучасній Україні: здобутки і виклики часу. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://ua.boell.org/uk/2018/01/16/usna-istoriya-v-suchasniy-ukrayini-zdobutki-i-vikliki-chasu>.
17. Кісь О. Усна історія: становлення, проблематика, методологічні засади // Україна модерна. Число 11. Львів-Київ, 2007. — С. 7-21.
18. Костенко Н., Іванов В. Досвід контент-аналізу: моделі та практики. Київ, 2003.
19. Куделя-Свйонтек В. Забілені плями. Усна історія визначних історичних подій сьогодні // «Суспільні злами і поворотні моменти: макроподії крізь призму автобіографічної розповіді»: Матеріали Міжнар. наук. конф., [м. Львів] 25-26 вересня 2014 р. / [Упорядники: О.Р.Кісь, Г.Г.Грінченко, Т.Пастушенко]. — Львів, 2014. — С. 60–82.
20. [Лапан Т. Усні історії галичан-остарбайтерів: специфіка примусового досвіду / Т. Лапан // Схід – Захід: Іст.-культ. зб. Вип. 11-12: Спец. вид.: Усна історія в сучасних соціально-гуманітарних студіях: теорія і практика досліджень / За ред. В. Кравченка, Г. Грінченко. — Харків: ТОВ «НТМТ», 2008. — С. 198–223.](#)
21. Лебдушка Л., Волошин Ю. Жива історія – метод усної історії в школі. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.ustnayaistoriya.info/wp-content/uploads/2015/08/oral-history_brochure_ukraine_book-web_21x21cm-1.pdf.
22. Лукачук О. «Біль і радість, туга й щастя — отак і живемо з дня на день...»: конструювання образу сучасного українського воїна в громадській думці жителів військового містечка (на прикладі Яворова) // Усна історія (не)подоланого минулого: подія — наратив — інтерпретація: Матеріали міжнар. наук. конф., [м. Одеса] 8–11 жовтня 2015 р. / [Упоряд. Г. Грінченко]. — Харків, 2016. — С. 146-162.
23. Лукачук О. [Усна історія та гуманітаристика: з досвіду діяльності Української асоціації усної історії](#) // <http://oralhistory.com.ua/novini/akadem-zhittya/usna-istoriia-ta-gumanitarystyka.html>.
24. Мораес Феррейра М. [Інституціоналізація та розвиток усної історії: 10 років Міжнародній асоціації усної історії](#) // Схід-Захід: Історико-культурологічний збірник. Випуск 11-12. Усна історія в соціально-гуманітарних студіях: теорія і практика

- досліджень / За редакції Володимира Кравченка та Гелінади Грінченко. Харків: ТОВ «НТМТ», 2008. – С. 25-41.
25. Навчальні матеріали до запису поглиблених інтерв'ю в рамках виконання науково-дослідного завдання з курсу “Історія України другої половини ХХ – початку ХХІ століття” / Упорядники Г. Боднар, В. Качмар, О. Лукачук. – Львів, 2018. – 75 с.
26. Невигадане. Усні історії оstarбайтерів/Авт.-упоряд., ред., вступ, ст. Г. Г. Грінченко. — Харків: Видавничий Дім «Райдер», 2004.
27. Нолл В. Трансформація громадянського суспільства. Усна історія української селянської культури 1920-30 років. – Київ, 1999.
28. Пастушенко Т. Дослідження за методом усної історії в Україні: світовий досвід та вітчизняні перспективи // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Рівненський державний гуманітарний університет. Збірник наукових праць. – Рівне, 2010. – Вип. 20.
29. Пастушенко. Life History та Life Story у біографічному інтерв'ю одного «киянина»: реконструкція смислу життєвого досвіду // У пошуках власного голосу: Усна історія як теорія, метод та джерело. Зб. наук. ст. / За ред. Г. Г. Грінченко, Н. Ханенко-Фрізен. — Харків : Видавництво, 2010. — С. 202-213.
30. Принс Г. Усна історія // Нові перспективи історіописання / За ред. П. Берка; Пер. з англ. – К.: Ніка-Центр, 2004.
31. Розенталь Г. Цілюща дія розповідання історій: до питання про умови розповідання історій у контексті дослідження та терапії // Схід-Захід: Історико-культурологічний збірник. Випуск 11-12. Усна історія в соціально-гуманітарних студіях: теорія і практика досліджень / За редакції Володимира Кравченка та Гелінади Грінченко. Харків: ТОВ «НТМТ», 2008. С. 42-58.
32. Стоянова Г. Заздрити чи співчувати: наративна інтерпретація жіночої долі у соціальній групі морячок // Усна історія (не)подоланого минулого: подія — наратив — інтерпретація: Матеріали міжнар. наук. конф., [м. Одеса] 8–11 жовтня 2015 р. / [Упоряд. Г. Грінченко]. — Харків, 2016. — С. 193-202.
33. Сурева Н. Правила видання джерел з усної історії (проект). – Запоріжжя, 2005.
34. Сусак В. Жива історія моєї родини: методологічний посібник для виконання старшокласниками науково-дослідного проекту. Львів, 2000.

35. Томсон А. [Чотири зміни парадигм в усній історії](#) // Схід-Захід: Історико-культурологічний збірник. Випуск 11-12. Усна історія в соціально-гуманітарних студіях: теорія і практика досліджень / За редакції Володимира Кравченка та Гелінади Грінченко. Харків: ТОВ «НТМТ», 2008. – С. 7-24.
36. Ханенко-Фрізен Н. У пошуках суб'єкта: усна історія в плюральному світі // У пошуках власного голосу: Усна історія як теорія, метод та джерело. Зб. наук. ст. / За ред. Г. Г. Грінченко, Н. Ханенко-Фрізен. — Харків : Видавництво, 2010. — С. 11-24.
37. Шелеп Ю. Архівні та усноісторичні джерела до вивчення партійних працівників Радянської України 1970 – початку 1980-х рр.: інформаційний потенціал і досвід інтерпретації // Усна історія (не)подоланого минулого: подія — наратив — інтерпретація: Матеріали міжнар. наук. конф., [м. Одеса] 8–11 жовтня 2015 р. / [Упоряд. Г. Грінченко]. — Харків, 2016. С. 203-214.
38. Wylegała. A. Przesiedlenia a pamięć. Studium (nie)pamięci społecznej na przykładzie ukraińskiej Galicji i polskich “ziem odzyskanych”. – Toruń, 2014.

Інформаційні ресурси

1. Законодавство України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada.kiev.ua>; <http://www.nau.kiev.ua>; <http://www.ukrpravo.kiev.com>; <http://www.liga.kiev.ua>.
2. Методологія науки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.inter-pedagogika.ru>.
3. Методологія науки – Fajr [Електронний ресурс]. – Режим доступу : sites.google.com/site/fajrru/Home/scientific.
4. Національна бібліотека України ім. В.І. Вернадського [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua>.
5. Національна парламентська бібліотека України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nplu.kiev.ua>.
6. Сообщество профессионалов hr-portal [Электронный ресурс]. –